

8 05

ა-ჯ

მოსახლე

თეორიკული ჟურნალი

წელიწადი მეცხრე

№ V

ბ ა ი ს ი, 1902

ფილიპოვი

საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკის კოლექცია

1902

შინაარსი.

- I—ანტონ ზურაბიძე. — (ეტიუდი) შ. ანაგვისპარკელისა
(დასასრული) 16
- II—ტოკვიადა. — დრამა 5 მოქმედებად, გიქტრ-ჭუ-
გოსძე, თარგმანი ვ. ყიფიასისა (გაგრძელება) 23
- III—მებრძოლნი. — (ამბავი ბურ-ინგლისელთა ომიდან)
თ. ს.—ი 61
- IV—თელავის რეპტორის გაიოზის სიტყვა სწავლის
შესახებ. — ა. ხახანაშვილისა 1
- V—უცხოეთის მიმოხილვა. — სამხრეთი აფრიკა და ინგლი-
სი 17
- და მ ა ტ ე ბ ა. — საბერძნეთის ძველი ისტორია დასაწყის-
სიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე. — ფრან-
გულიდან ნათარგმნი ვ. ლ.—სა 97—128

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 25 Юня 1902 г.

შინაარსი

	ბმ.
I—ანტონ ზურაბიჩი.—(ეტიუდი) შ. აჩაგვისშირელისა (დასასრული)	1
II—ტოკავიშვილი.—დრამა 5 მოქმედებად, ვაქტრ-ჭუ- გოსა, თარგმანი გ. ყაფიანისა (გაგრძელება)	23
III—მეგრული.—(ამბავი ბურ-ინგლისელთა ომიდან) თ. ს—ი	61
IV—თელავის რეპტორის გაიოზის სიტყვა სწავლის შესახებ.—ა. სხანაშვილისა	1
V—უცხოეთის მიმოხილვა.—სამხრეთი აფრიკა და ინგლი- სი	17
და მ ა თ ე ბ ა.—საბერძნეთის ძველი ისტორია დასაწყისი- სიდან დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე.—ფრან- გულიდან ნათარგმნი ვ. ლ—სა	97—128

— ამ შუა ზამთარში ატამს ვინ მოგვიტანს?

— გახლავთ, ბატონო! ცოცხლად არის შენახული წვენი-ში...

— მოგვიტანე, გრიგოლ, ორი კერძი.

გრიგოლი სწრაფად გატრიალდა. ჭაბუკა კი მოიღრუბლა. სახეზე ეტყობოდა, რომ ეწყინა. იმას ეგონა, რომ ვე-მასხრებოდი და უფრო მოსამსახურისგან იწყინა...

— რა ვიცი, მალხაზ, მგონი შენ მოსამსახურეებიც და-რიგებული გყავს. განა სოფლად რომ მასწავლებლად ვარ, ამისთვის მასხარად უნდა ააგდებინო ვილაც გურულს?!— საშინ-ლად შუბლის მოქმუხებით და თავის დაღუნვით მომმართა.

— ჭაბუკ, მაგრე რად დამიბღვირე?! იქნება გგონია, რომ დაგცინი?!— ღიმილით დავეკითხე და მინდოდა მეთქვა რამ, მაგრამ აღარ დამაცალა, ისე გულ-ჩაწყვეტით წამოიძახა:

— მალხაზ, შენგან მაგას არ მოველოდი!

— კაცო, შენი მასხარად აგდება აზრად არ მომსვლია და, თუ...

— ეგაა სამწუხარო, რომ კიდევაც თავს მართლოლობ! ძალიან ვწუხვარ, რომ აქ სადილად შემოგყევი!..— უფრო გულმოსულად მომმართა და ბოთლს ჭიქა შემოუწკარუნა:

— ბიჭო, მოდი აქ!— დაუძახა მრისხანე ხმით.

ჭაბუკა და მე ერთად ვსწავლობდით საშუალო სასწავ-ლებელში. მთელი ექვსი წელიწიდი ამხანაგები ვიყავით. ერ-თად გავათავეთ საშუალო სასწავლებელი. შემდეგ კი ცხოვ-რებამ სხვა და სხვა გზა გვიჩვენა და, აი, ათი წლის შემდეგ შემხვდა. მე ვერც კი ვიცანი. ის წინ გამეფიცრა და მკითხა: თქვენ ჭინჭარაშვილი არა ხართო?

— დიალ, ბატონო, მაგრამ თქვენ...— აღარ დამათავებინა კითხვა. გადამეხვია და ლოშნა დამიწყო.

— მალხაზ, მალხაზ, რამდენიხანია ერთმანეთი აღარ გვი-ნახავს?. ბიჭო, ჭაბუკა მენაბდე აღარ გახსოვს?!. შენი ამხა-ნავი?!. მოსეირნენი ცერად გვიცქეროდნენ. თუმცა თბილი-

სის ქუჩებზედ თავის გრძობების ასე ღიად გამოთქმა იშვიათი არ არის, მაგრამ მაინც ამ წამს—მეფხოვეთა ახალი კანონის შემოღების შემდეგ—ყველას არ ეპიტნავა. მეც არ მეპიტნავა ჭაბუკას ასეთი გულ-აბდილი ლოზნა და სწრაფად რესტორანისკენ გავიწვიე. უკვე სადილობის დრო იყო. ღვთის წინაშე გამეხარა, როცა მისი გვარი გავიგე და მით უფრო რესტორანისკენ გავიწვიე, რომ თავისუფლად გვეთქვა რამ...

სადილის დროს ბევრი ვიცინეთ; ბევრი ავი და კარგი მოვიგონეთ ჩვენი ექვსი წლის ერთად ყოფნის დროისა...

კარგია ხოლმე ხანდის-ხან განვლილ ცხოვრებიდან მოგონება!.. ავია თუ კარგი, სულ ერთია, ყველა გულს გზვდება, ყველას ძალა უნებურად უდარდელ ცხოვრების ხანაში გადაჰყევხარ და იმ დროისებურად გულს გიტოკებს... ავი იქმნება, თუ კარგი ამ მოგონებიდან, ყველა წარსულია, მეორედ იგი აღარ განმეორდება და მხოლოდ ამისთვის არის სასიამოვნო...

ათი წელიწადი იყო, რაც ჩემი ამხანაგი ჭაბუკა მენაბდე არ მენახა. სიხარულით მივეგებე, სიამოვნებითვე ვისადილეთ და სადილის დასასრულისას ასეთი საყვედური, მერე უმიზეზო, რასაკვირველია, ასე სასიამოვნოდ მომართულ ჩემ სხეულს საშინლად მწვავედ ეჩვხლიტა ჭაბუკას უკანასკნელი მოქმედება.

მრისხანედ ბოთლს ჭიქა მიართყა და ჯიბიდან ქისა ამოიღო, რომ სადილის ფასი გარდაეხადა...

მეწყინა. „ღმერთო, — უნებურად გამეფიქრა, როდესაც მის მოხუშულს სახეს შევხედე: — ხომ სამულდამოდ შემიძულეებს, რომ ატმის მოტანა არ დაიცადოს და წასვლაზე გაჯიუტდეს?! რა კოტა რამ კმარა, სულ უბრალო გაუგებრობაც კი, რომ ადამიანმა ადამიანი, გინდაც მეგობარი, მგლად იცნოს?!“

ადამიანის ბუნება შეუწყნარებლად მეჩვენა. წამს ვინატრე კიდევაც, რომ არ მოეტანა ატამი, ეს უბრალო მიზეზი მისი აღელვებისა, გაშმაგებისა, რომ სამულდამოდ გაეწყვიტა ჩემთან კავშირი და აღარა დროს ხვევნა-კოცნა არ დაეწყო.

რად მინდა იმისთანა მეგობარი, როდესაც ჩემი სული მისთვის გაუგებარია, ჩემი გულის მოძრაობას უურსაც არ უგდებს და სულ უბრალო უმიზეზო ექვი გონებას უბნევს? გამოკვლევა-გაჩხრეკა რატომ არ უნდა?!

მეწყინა, როდესაც მის ალიაქოთზე გრიგოლმა ატმით საფეხ თეფშით მოირბინა, და თავი ჩავლუნე. ჭაბუკა კი გაშტერებით დააცქერდა საფეხ თეფშს.

— ეს რა არის—პრისხანედ დაეკითხა გრიგოლს.

— ატამი!..

თავი მაღლა ავწიე და უგულოდ მხერა დავუწყე ჭაბუკას, რომელიც კოვზით ატრიალებდა ატმის ნაჭრებს.

ჯერ შუბლის მოკმუხვნით, ურწმუნო თომასავით რამდენჯერმე გადაატრიალა ატმის ნაჭერი, უსუნა და უკბიჩა. პირიც ჩაიტკბარუნა...

სახე გაუბრწყინდა ჭაბუკას. უეცრივ თვალები შემომამკვიტა და მხიარულად შემომძახა:

— კაცო, მართლა, თითქოს მარიამობისთვეში ჰფეკქენი ატამს და შეექცევიო, ისეთი გემო და სუნი აქვს!..

— კაცო, — განაგრძო შემდეგ, როდესაც მის აღტაცებაზე კრინტი არ დავძარი: — ჩვენში, თუნდ, აი, იმ სოფელში, სადაც მასწავლებლად ვარ, აუარებელი ატამი ფუჭდება, ტყუილად იღუპება... ამაში რას გამოგვართმევენ?..

— ოთხ აბაზს! ორი კერძია!

— აი, აი, რა ოხრად იკარგება ფული?! ხომ სულ სამი ატმის ხორცია და ოთხი აბაზი?!. სადაა კაცის გონება!? ჩვენ გლეხს რომ ჭკუა ჰქონდეს, ხომ...

— ჭკუის სასწავლებლად არიან სოფლებში მასწავლებლები მიწვეულნი. — ცოტა არ იყოს, დაცინვით ვუთხარი ჭაბუკას.

ჭაბუკა გაშრა, ვიწრო შუბლზე ხელი გადისო და შემდეგ თითების მტვრევა დაიწყო. ეტყობოდა, ჩემი სიტყვები გულს ლახვნიად დაესო...

— სოფლის მასწავლებლებს გარკვეულ პროგრამაზე გვეძლევა ხელში და...

— ჭაბუკ, — გავაწყვეტინე სიტყვა, რომ შეათსჯერ ერთი და იგივე სულელური გამართლება არ მომესმინა: — შენ წელან ანტონ ზურაბიძე რაღაც დაიწყე და კი აღარ...

— მართლა, მართლა, კაცო, ანტონ ზურაბიძის გვარად აღარ მაგონდება?.. ნუთუ შენ... — გაუხარდა კიდევაც, რომ სხვა საგანზე შეიძლებოდა ბაასი!

— თხილაძეზე ხომ არ ამბობ?

— ჰოო, თხილაძე, თხილაძე! — სიხარულით წამოიძახა ჭაბუკამ და ატმის ჭამაც კი მიატოვა... ეხლა კი მომაგონდა ანტონ ზურაბიძი და ისაც კი, ერთხელ რა საშინლად გამიწყრა, როდესაც მე გულ — უბრყვილოდ მივმართე: „ანტონ.“ მინდოდა მეთქვა რამ, მაგრამ იმან სწრაფად შუბლი, დიდი გადადკვლეცილი შუბლი შეიკმურუნა და მრისხანე ხმით სიტყვა შემაწყვეტინა: „ძალი იყოს შენი ანტონი! მე... რით ვერ გაიგე?... ანტონ ზურაბიძი მქვიანო!“..

უთუოდ ყველას ასე ჩააგონა, რომ ამხანაგები ყოველთვის „ანტონ ზურაბიძომით“ მიჰმართავდნენ ხოლმე. არ ვიცი, რამ აიძულა თხილაძე, რომ უეჭველად იმისა სახელისთვის მამის სახელიც მიეკოსებინა, რადგანაც შემდეგ, თუმცა ორი წელიწადი კიდევ ერთად ვსწავლობდით, ისე უცნაურად მეჩვენა მისი წყრომა, რომ ხმა აღარ გამიცია და სრულებით შევსწყვიტე მასთან ყოველგვარი კავშირი...

— ჰო, თხილაძის ამბავი მინდოდა მეთქვა... — დაიწყო ჭაბუკამ ხმის ამოწმენდით და ელვისაფრით გასრიალებული მოგონება ანტონ ზურაბიძეზე შემაწყვეტინა.

ამავე დროს ბოთლის ხელი მოაველო, შეავსო ჭიქები და უეცრივ წარმოსთქვა:

— ღმერთმა გაუმარჯოს ყველა ჩვენ ამხანაგებს! მართალია, ბევრი ჩვენგანი სულ სხვა და სხვა გზას დაადგა. იქმნება საზიზღარ გზასაც ბევრი დაადგა, მაგრამ იქ, სასწავლებლის

კედლებ შუა, ყველანი ერთმანეთს ვგვანდით; ეჰ, რომ დაგვიბრუნდებოდეს...

— ღმერთმა გაუმარჯოს, გაუმარჯოს!.. — სიტყვა გაეწყვეტინე, რადგანაც საშინლად მეზარებოდა მოსმენა.

აგერ, ჩემი ძველი ამხანაგი რამდენი შემხვედრია და ყველას თითქმის სიტყვა სიტყვით ერთი და იგივე გაუმეორებიათ. ყოველთვის მწუხარების ღიმოლს მგვრიდა მათი სიტყვები და ვცდილობდი სხვა საგანზე ჩამომეგდო ბაასი.. ვწუხდი, რომ სულ ახალგაზდანი, ოცდა ათი წლის ვაჟაკი გავლილ ცხოვრებაში ესებდენ სიამოვნებას და მის დაბრუნებას ნატრობდნენ. ჩემთვის ყოველთვის გაუგებარი იყო, როდესაც ადამიანი წარსულს იგონებდა და იმაზედ ალტაცებით ლაპარაკობდა; წარსული უკვე გავლილია, ავი იყო იგი, თუ კარგი, უკვე ჩაპბარდა ჟამთავითარებას: იგი უკვე აღარ არსებობს. მხოლოდ აწმყო და მომავალი მრწამს. წარსული მხოლოდ მომავალის მაჩვენებელი უნდა იყოს, გამამხნევებელი და არა სავალალო. თუ ავი იყო წარსული, უნდა ვეცადოთ მომავალში თავიდან ავიცილინოთ, და თუ კარგი—უკეთესი შევიძინოთ. ორსავე შემთხვევაში ბრძოლა გემართებს და არა ტირილი. როდესაც წარსულზე ადამიანი ჰგოდებს და ვალალობს, მაშინ იგიც ისე დამარბულია, როგორაც წარსული...

კიდევ ერთხელ ამიმღვრია გული ჭაბუკას სიტყვებმა, და ამისთვის ვეცადე შემეწყვეტინებინა სიტყვა.

— ჭაბუკი, ანტონ ზურაბიჩის ამბავი არ გინდა დაიწყო?!

— ეხლავე, ეხლავე, ჩემო მალხაზ! — მიპასუხა და სავსე ჭიქა გამოცალა...

— ანტონ ზურაბიჩზე კი! — და პირი სიცოცხლად ისე გულუბრყვილოდ გაეპო, რომ მეც უნებურად გავიღიმე...

— ამ ხუთი წლის წინიდ, — განაგრძო ჭაბუკიმ ღიმოლით: — ზაფხულში იმერეთისკენ ვმოგზაურობდი. უეცრივ რკინის გზის სადგურის ახლო სოფელში ჩვენი ანტონ ზურაბიჩი თავშიშველი დამხვდა სკოლის წინ — ზედ: „ამა და ამ სოფლის სკოლა“, ეწერა. ვიდრემდის ანტონ ზურაბიჩს დავინახავდი, წა-

ვიკითხე. ღრმად ჩაფიქრებული იყო, გადატკვლევცილი შუბლი მწუხარებით შექნაოქებოდა და თვალის ქუთუთოები კიდეც, ეტყობოდა, ბევრი ტირილისაგან შექშუპებოდა...

მაშინვე ვიცანი.

— ანტონ ზურაბიძე?!— გულ-წრფელად შევიძახე და დაბალი ღობიდან საკოცნელად გადავეწოდე.

სოფელში, ხომ იცი, ნამეტნავად უცხო სოფელში, ნაცნობის შეხვედრა რას ჰნიშნავს?! ჰო, და მე საშინლად გამეხარა, როდესაც ანტონ ზურაბიძე ვიცანი. იმანაც მაშინვე მიცნო და გულ-წრფელად, ისე, როგორც შენ, გადმომეხვია...

სალამ-ქალამ, მოკითხვა-მკითხვა და...

უეცრივ შევკრთი... ანტონ ზურაბიძის შექმუხნილი შუბლი და შეშუპებული თვალები რომ დავინახე, პირველში, ვიდრემდის გადავეხვევოდი, ვიფიქრე: „ცხოვრებას ბევრი რამ შეუძლიან, ათას კეცად აგვინაოქებს სახეს“, მაგრამ ეხლა, როდესაც სახლიდან ტირილი, გოდება გამოესმა...

— ეს რა ამბავია, ანტონ ზურაბიძე?!— კაკვირვებით შევეკითხე.

— ცოლი გადამეცვალა!..— მოკლედ მიპასუხა და ღმობიერად შემომხედა.

ღვთის წინაშე, გულწრფელად დავლონდი და:

— აი, აი!— წამოვიძახე.

— ეჰ, რას იზამს კაცი, — ნუგეშის კილოთი დაიწყო ანტონ ზურაბიძე: — სიკვდილი ყველას ხვედრია...

კინაღამ წავიფრუტუნე, ისე უეცრივ გადამეწმინდა მწუხარება, და სიცილი მომაწვა გულს: „ამ კაცს ცოლი მოუკვდა და მე კი მანუგეშებს მეთქი“ — გავიფიქრე უეცრივ, როდესაც იმან ამ კილოთი დაიწყო ბაასი. მაგრამ უეცრივ: „უთუოდ გაგიჟდა საცოდავი, რომ...“ გამიელვა იმის შემდეგ აზრმა; და ისევ მწუხარებით ამევსო გული...

— მაგრამ სამწუხარო ის არის, რომ ის სულ იმას მეხვეწებოდა: „ჩემი სამშობლო ერთხელ მაინც მაჩვენებო“. აი, ავად

მყოფობის დროსაც იმას მეხვეწებოდა, რომ წამეყვანა სამშობლოში. მაგრამ, ხომ იცი მასწავლებლის დღე, საღ წავიყვანდი? მეგონა, მორჩებოდა და ამისთვის არ შევიწუხებ თავი. ნეტავი წამეყვანა! ეხლა ამოდენა ხარჯი აღარ დამაწვებოდა თავს. იქ მოკვდებოდა და მშობლები მარას უზავდნენ, თუ არ დაჰმარხავდნენ?! დეპეშა გაუგზავნე, მეგონა, მოვიდოდნენ იმის მშობლები და დამეხმარებოდნენ აქაურ ხარჯის გაწევაში. ოცი თუმანი პირს არ მომწმენდავს. ის კი არა და, იქიდან, აი რა პასუხი მომივიდა:—ამოილო დეპეშა და წამიკითხა:—„აქ წამოსვენე მიცვალებული. ჩვენ მამა-პაპის სასაფლაოზე გესურს ჩვენი შვილის დასაფლავება...“

— მოდი და ეხლა ღმერთი ჰკითხე. იმათ?!— წამოიძახა წყრომით ანტონ ზურაბიჩმა: ასე ჰგონიათ ყურთ-უკან მესხდნენ, რომ თავი მიუბრუნო მიცვალებულს და იმათთან მივიტანო...

ცხადად დავინახე, რომ ანტონ ზურაბიჩი ჰწუხდა მხოლოდ ხარჯის გაწევაზე. ისევ სიცილი მომივიდა და უეცრივ მასხარად აგდების საღერღელი ამეშალა...

— სადაური იყო შენი ცოლი?..— შევაწყვეტინე სიტყვა ანტონ ზურაბიჩს ღიმილით.

— რა ვიცი, კაცო, აი, ქართლიდგანაა...— და დაასახელო ერთი ქართლის სოფელი, რომელიც რკინის გზის ახლოა...

— შე კაი კაცო და...— დავიწყე თითქმის ფრუტუნის:— აიღე და „ფას-დადებით“ გაუგზავნე მიცვალებული მშობლებს!..

„ანტონ ზურაბიჩი წამს ჩაფიქრდა. მეგონა, მოიფიქრებს გამლანძღავს მეთქი, და ამისთვის საპასუხოს ვამზადებდი, მაგრამ აღარ დამჭირდა...“

ანტონ ზურაბიჩმა გატკვლევცილ მუბღში სიხარულით ხელი იტკვლიცა და:

— ოჰ, ღმერთმა გიშველოს, რომ შემხვდი, თორემ მე ხომ ვერ მოვიფიქრებდი?!— წამოიძახა სახე გაბრწყინებულმა და ხელი დამიჭირა:

— წამო, კაცო, პური გემშიება! ერთი კარგა შევზარხოშდეთ და მერე მიცვალებულის თავდა-რიგს შევუდგეთ!..

სწრაფად თვალწინ წარმოძვდა, თუ ჩვენ ანტონ ზურაბიძის მასხარად როგორ აიგდებდნენ სადგურზე, როდესაც მიცვალებულის „ფას-დადებით“ სურვილს გამოაცხადებდა და:

„არა!—გავიფიქრე წამს: ამის მოწმედ არ მინდა ვიყო შეთქი და ვიცრუე:

— ფეხად მივდივარ, რადგანაც საჩქარო საქმე მქვს!..

— კარგი, შეკაცო, ერთი დოქტორი მინდა გამოვცალლოთ და ცოტა პური მინდა შევქამოთ, თვარა, აგერ გუშინდელს აქეთ არა მიქამო-რა... ზე კაი სიტყვა რომითხარ, სიმშლილ ვიგრძენ... კუნტრუშით გაიქცა ანტონ ზურაბიძე სახლისკენ, საიდგანაც ვაი-ვაგლახი გამოისმოდა, და საჩქაროდ ხელადით და ხორაგეულობით სავსე თევზით ჩემკენ მომავალ ანტონ ზურაბიძის თვალი შევასწარ. მაშინვე გაფტრიალდი, ვითომ არ დამინახავს, და გზად წავედი, მაგრამ ანტონ ზურაბიძის ღრიალზე შეუძლებელი იყო, რომ უკან არ მიმეხედნა. იმას სადღაც დაეწყო თავისი ტვირთი და ღრიალით უკან მომდევდა, მოსვლის უმაღლ მკლავში ხელი გამიყარა და ეზოსკენ გამწია:

— კაცო, მშვიერი იქმნები, ცოტა რამ შევქამოთ და მერე შენ საქმეზე წადი. ერთი წუთით არა გაფუქდება-რა...

ჭირს უფრო აღვიწოდო მოიშორებდი, როგორც შევატყე, ვიდრე იმას, და ამისთვის დავთანხმდი. თან ისაც მანუგეშებდა, რომ ერთი წუთით მიწვევდა და, მაშასადამე, პურისქამის შემდეგ „ფას-დადებით“ გაგზავნის მოწმედ არ გამხდოდა...

დავყევი... მხიარულად გამოვცალეთ ხელადა ცოტა მომავაო თხელი ღვინით სავსე. სიამოვნებით ვბაასობდით ჩვენ ამხანაგებზე, ვიგონებდით ყველას, შენც კი მოგიგონეთ... მიცვალებული სრულებით დავგავიწყდა...

— ქაბუკი, ემ წუთს აქ დავიბადები!—წამოიძახა ანტონ ზურაბიძე, როდესაც თავის ქიქაში ხელადა ჩაწურა და წამოდგა.

მაგრამ მკლავი მაგრად დაეუჭირე და დაეწიე. თუმცა თხელი ღვინო იყო, მაინც მეშინოდა. დათრობისა, და, თუ დავთვრებოდი, უნდა იქ დავრჩენილიყავ, რადგანაც, თუ ღვინო მომერია, დამბლად ვვარდები.

აქ დარჩენა კი ჩემთვის სასურველი არ იყო, რადგანაც მიცვალებულის „ფასის-დადება“ თვალიდან არ მშორდებოდა...

სწრაფად წამოვდექი, უკანასკნელი ჭიქით შენდობა ვუთხარი ახლად მიცვალებულს და:

— მშვიდობით, თორემ დამიგვიანდება!— ვუთხარი.

ჩემი აჩქარებით დაღონებულმა დაღვრემით გამომიწოდა ხელი და უეცრივ ისევ შუბლი, თითქოს ღრუბლიან ცას სასტიკმა ქარმა დაუქროლაო და სულ განფანტაო, სწრაფად მოეწმინდა და აღტაცებით:

— ოჰ, რა მადლობელივარ, რომ დღეს შემთხვევით ჩემ მხსნელად აქ გაპჩნდი!!.— წამოიძახა...

II

შარშან ზაფხულს კიდევ დავხეტიალობდი სოფელ-სოფელ. ჩვეულებად მაქვს ზაფხულობის ხეტიალი. ცოლი არსად მყავს, შვილი და რა გავაკეთო, თუ არ ვიმოგზაურე. ერთგან ნამახანაგარ მღვდელს შეჭხედები, მეორეგან მასწავლებელს, მესამეგან კიდევ ნაცნობს, ან ნამახანაგარსვე. მამასახლისს, მწერელს და სხვას. ჩვენი ამხანაგები ხომ სულ სოფლებში არიან დაბნეულები. და მერე, იცი, პირველდაწყებითი სწავლიდგან რამდენი ამხანაგი გვყოლია! ერთხელ პირველ კლასში ნამყოფი ამხანაგი შემხვდა ერთ სოფელში. მწერლად არის. ხომ გახსოვს, ჩიკვილაძე?..

— აი, როგორ მოგაგონო?! — დაიწყო მოგონება, როდესაც ამხანაგის გვარის ხსენებაზე ჩავფიქრდი: ჰო, ბუთახუზა, ჩასუქებული არ იყო, თითქმის ყველაზე პატარა!..

— ჰო, ჰო, მომაგონდა, რაღაც იკლიკანტური სახელი ერქვა...

— ჰო, მეც არვიცი იმის სახელი, რო ვიცოდე კიდევაც, ვერ გამოვთქვამ, ისეთი ახირებული სახელი ერქვა... იმერეთში ხშირად შეჭხვდები ისეთ სახელებს, როგორც: „სოკრატე“, „ქსენოპონტი“, „დომინიკა“, „კუკუშკა“, „ბოლესლავი“, „ზდისლავი“, „ოლიმპიდა“, რომელთაც ქართულ სახელებთან არავითარი კავშირი არა აქვთ; ასეთ სახელებსაც შეჭხვდები, რომელთაც არც ერთ ენის ადამიანის სახელებთან კავშირი არა აქვთ. მაგალითად: „ლოკომოტივი“, „რელსა“, „დონდუკოვი“, „სტრელკა“, „შერემეტიევი“, „კარსაკოვი“...

— ხა, ხა, ხა, ხა!..—გულიანად გადვიხარხარე, ისე მეუცხოვა ქაბუკის ზედი-ზედ ჩამოთვლა ამ უცნაური სახელები-სა...

— კი არ გეხუმრები,— ცოტა შემკრთალად წამოიძახა ჩემ ხარხარზე:—ღმერთმანი, ყველა ეს სახელები იმერეთში ბევრსა ჰქვიან.. როცა გავიგონე და მეუცხოვა, გამოვიკვლიე და დავრწმუნდი, რომ ნათლობის სახელები იყო.

— უცნაურია, ღმერთმანი, უცნაური!..

— უცნაურია, მა რა არის?! რა იმერეთი, ქართლ-კახეთშიაც იშვიათად შეჭხვდები ნამდვილ ქართულ სახელს: ან სპარსული, ან კიდევ, რა ვიცი, რა ჯანდაბური სახელი არ შეგხვდება, და ქართული კი... არც ერთი... ან ერთი-ორი... გვარები ხომ სულ შეკვეცილ-მოგლეჯილებია... ეს სულ ჩვენი მღვდლების ბრალია. მე დარწმუნებული ვარ, რომ მომავალი წლის ნათლობის სიები რომ გადაჰჩხრიკო წლის ბოლოს, „დვორნიკის“ სახელით მონათლულ ბავშვებსაც ამოიკითხავ.. ჩვენ რომ მღვდლები... ხა, ხა, ხა, ხა!.. უეჭველად მინდა გიამბო ერთი „პატარა რომანი“ იმათ ცხოვრებიდან!..

სიამოვნებით გადიხარხარა ქაბუკიმ და შემდეგ მომიბრუნდა:

— რომელ ქუჩაზე გიქირავს სახლი?..

— ამა და ამ ქუჩაზე..—ვუთხარი ჩემი ადრესი და დავუმატე: მაგრამ მე შინ ვერ მნახავ.. სახლში მხოლოდ დასაძინებლად მივდივარ ხოლმე. თუ გინდა, ხვალ-სადილობის დროს აქ მოდი და მიამბე. ძალიან საყურადღებოა იმათ ცხოვრები-

დან რამე ვიცოდე; მე ხომ სულ ამ ქალაქში ვარ განმომწყვდეულბ და სრფლისა არხ ზიცი-რა...

— უეჭველად, უეჭველად მოვალ, მე აქ ერთი კვირით ჩამოველი. თუ ხვალ არ გეცალოს, ზეგ მინც შემოიარე. მე ყოველ-დღე აქ ვისადილებ ამ ერთ კვირას. მით უფრო მინდა გიამბო „პატარა რომანი“, რომ უმთავრეს გმირად მე ვიყავი...

— უეჭველად ხვალ მარჯალ სამ საათზე. ეხლა-კი, მგონი, ანტონ ზურაბიჩი დაგვავეწყდა...

— არა, ანტონ ზურაბიჩი არ დამევიწყებია. ჩიკვილაძეც იმისთვის მოვიგონე, რომ მეთქვა, მოგზაურობის დროს რომელ ნაამხანაგარს არ შეჭხედები ჩვენ სოფლებში. ის ხომ პირველ კლასიდან დაგვშორდა და აგერ რამდენი წლის შემდეგ მიცნო. პირველად მე სულ ვერ ვიტანი. იმან კი მიცნო. ჩვენ გათავებამდის პირველი კლასის ამხანაგები სულ მიგვავეწყდა; ჩვენ გონებაში მხოლოდ უკანასკნელი დროის ამბებზე დაბინავდნენ; იმათ კი, ვინც პირველ, ან მეორე კლასიდან გავიდა ცხოვრების ტალღებში საცურავად, მათთვის სასწავლების უკანასკნელი ხანა იყო ის დრო და ჩმისთვის დანწვრილებით ახსოვთ ყოველისფერი იმ დროისა. ჩიკვილაძემ იმდენი რამ მომაგონა ჩემი ბავშვობისა, რომ სრულებით მე აღარ მახსოვდა; აღმიდგინა თვალწინ ყოველისფერი მაშინდელი ცხოვრებისა. ეხლა ჩიკვილაძე ისეთი პატარა კი არ არის!.. ახმახი, მხარ-ბეჭიანი, კმაყოფილი თავის ბედით, მშვენიერი—თითქმის მზის უნახავი ცოლი ჰყავს... შეძლებულიცაა. შენისთანას და ჩემისთანას ათს იყიდის და გაჭყიდის... მაგრამ ი ბავშვობის დრო რომ მოიგონა, ცრემლები მოადგა თვალეზე და ინატრა: „ნეტავი ისევ იმ ხნისანი ვიყვეთო და ისევ ერთად ვსწავლობდეთო!...“

ბოთლს წამოავლო. ხელი ქიქებზე ღვინის დასასხმელად, მაგრამ ღვინო აღარ იდგა ბოთლში და შეჭყვირა:

— ბიჭო!.. ერთი ბოთლიც მოიტა!...

— ანტონ ზურაბიჩოც და ჩიკვილაძეც მოულოდნელად შემხვდნენ...—დაიწყო ცოტა სიჩუმის შემდეგ.

მე კი, სწორედ გითხრა, დაუსრულებელი ყველაფერი ზიზღს მგვირის, თუნდაც იგი ნეტარება იყვეს, და ეს კი აღარ ათავებს. „ხვალაც თუ ესე გააქიანურა“... — ტანი შემიქრქოლდა ამ ფიქრზე და გარდაწყვეტით წარმოვსთქვი, რასაკვირველია, უსიტყვოდ: „არა, ამ ერთ კვირას შენ ამ რესტორანში ვერ მიხილავ, თუ შემთხვევით ქუჩაში არ დამიჭირე და უნებურად შენი „პატარა რომანი“ ძალით, როგორც დღეს „ანტონ ზურაბიჩი“, არ მომახვიე... დღეს კი შენი მსხვერპლი ვარ“...

მოსამსახურემ ერთი ბოთლი ღვინო კიდევ მოიტანა. ქაბუკიმ შეავსო ჭიქები და:

— მგონი, თავი შეგაბეზრე?! მაგრამ ეხლავე გავათავებთ....

— არა! ძლიერ სასიამოვნოა ყველა შენი ნაამბობის მოსმენა... — ვუპასუხე, რომ ჩემი გადაწყვეტილებისთვის არ მელაღატნა. დღეს იმის მსხვერპლი ვიყავი.

— შარშან ზაფხულს, სრულებით მოულოდნელადა დაიწყო, როდესაც ჭიქები ჩიკვილაძის სადღეგრძელოდ გამოვცალღეთ: — ანტონ ზურაბიჩის ცოლის სოფლისკენ მივემგზავრებოდი. ის შემთხვევა კიდევაც დამაფიწყდა. არც კი მომგონებია, რომ ანტონ ზურაბიჩის ცოლმა იმ სოფლიდან იყო, საიდან უნებლა მივიღოდი. ჩემთვის სრულებით უცნობი სოფელი იყო და ამისთვის ჯერ ისევ შორიდან, ვიდრემდის შუგ ჩოდი სოფელში, სოფლის ხუფს, როგორც ჩვეულებად ჰქვს, სინჯვა დავუწყე, მის კიდევებს... ბევრი იმისთანა სოკელია საქართველოში, რომ სულ პატარა, როგორც საყდ მის გუმბათი, ისე პატარაა მათი ხუფი, მიიხედ-მოიხედავ თუ არა, მაშინვე ხუფის კიდევებს დაინახავ... იქ მთა, აქ მთა, გარს მთები და ცა; ხუფად წამოხურული პატარა... ამ სოფელს კი რო თვალი გადავაღლე, სადღაც იკარგებოდნენ მისი ხუფის კიდენი. და თვით ნიადაგს ზე-პირს გამოვაყოლე თვალი: მზე დასავლეთისკენ გადახრილიყო, რომელიც წაფერფლილი იყო, როგორც მკათათვის დღეებში იცის, და მთლად ჰაერიც ამ ხუფსა და ზე-ნიადაგ-

შუა მომწყვდელი წაფერფლილი იყო, თითონ ხუფიც... ამ მღვრიე ხუფსა და ნიადაგ შუა მომწყვდელ ჰაერში ირეოდა ალაგ-ალაგ ხალხი, გაყვითლებული მცენარეულობა და მღვრიე ჰაერს ბუქს უერთებდნენ... მგონი მკიდნენ... თვალი ჩემ მახლობამდის მოვაცურე და ამღვრეულ ჰაერში საფლავის ქვების შორის ორი ადამიანი, ქალი და ვაჟი დამხობილიყვნენ ერთ საფლავის ქვეზე...

არ ვიცი რად, იმარი ნახვა მომინდა და მათი მწუხარების მოსმენა. ცხენი მაშინვე იქით მივაშურე. ვიდრემდის მივიდოდი, ვფიქრობდი: „თუ შემამჩნიეს, ვკითხავ გზას, ან კანცელარიას... თუ არა, ყურს დავუგდებ“.

შორი-ახლოს შევაცენე თუარა ცხენი, მაშინვე ორივემ თავები ძალთა აიღეს და პირ-დაპირ მე შემომხედეს.

შევკრთი უეცრივ. ანტონ ზურაბიჩი იყო და ქალი კი უცნობი. მშვენიერი, ახალგაზდა. წამს ყველაფერმა თავში თავში გამირბინა: ანტონ ზურაბიჩის მიცვალებული ცოლი წამოაღლია თუ „ფას დადებით“ არა, როგორც ვასწავლე, სხვანაირად. ამ ზაფხულს არ ვიცოდი სად მასწავლებლობდა მის შემდეგ, მეგონა-კია, რომ იქავე, იმერეთში წამოსულა მიცვალებულის საზავად. ეს ქალი უთუოდ ცოლის ნათესავი იქმნება. და, ახ, მეტი წაიჭირობდი მაშინ!..

ყოველივე ეს ისე სწრაფად გამეფიქრა, რომ მათ შემოხედვასა და მე სანტონ ზურაბიჩის სიხარულით წამოძახვის: „ქაბუკი!.. ანტონ ზურაბიჩი!..“ შუა წამს არ გაუვლია... სიხარულით გადავჭვივით, როცა ცხენიდან გადმოვხტი, და მაგრად ჩავკოცნე ერთმანეთი...

— ნება მიბოძე წარმოგიდგინო ჩემი: მეუღლე!.. — უეცრივ შეწყვიტა ჩვენი აღტაცებული სალამ-ქალამი და ჩვენთან ახლოს მოსულ ქალისკენ ხელი გაიშვირა...

სწორედ გითხრა, ვერ მივხვდი. მეგონა, საფლავისკენ მიშვერს მეთქი ხელს და:

— ჰო, საწყალი მახსოვს... — წამოვიძახე სახის უეცარის შექმუხებით...

— რა სატირლად მოემზადე, აი...

— მე ბუზის ტოლას ველარ. მამჩნევს! — ტუჩის აშვერით შეაწყვეტინა ახალგაზდა ქალმა ანტონ ზურაბიძის სიტყვა და წყრომით მიტრიალდა.

— უკაცრავად, უკაცრავად!... — წავილულულულე და ქალთან მივედი.

დავრწმუნდი, რომ ეს ქალი ანტონ ზურაბიძის ცოლია და უეცრივ იმ აზრმაც გამიელვა თავში: უთუოდ შვილი დაასაფლავეს აქ და ორივე იმისთვის დასტიროდნენ...

— მაპატიეთ, ქალბატონო!... — შევევედრე ქალს.

— მელო, ეს ის არის, რომელზედაც მე გიამბე! — დაიწყო ანტონ ზურაბიძმა.

და მეკი სულ ტანში მოვიშალე იმის სიტყვებზე. უეცრივ მომაგონდა ჩემი მასხარაობა მიცვალებულის „ფას-დადებიტ“ გაგზავნაზე და გაეწითლდი...

— განა არ მივხვდი, რომ მარტო წინანდელი შენი ცოლი ახსოვს?!. მე-კი... მე-კი... — და ისეც ტირილისგან დაწითლებულ თვალებზე ცრემლები შეეგუბა...

შევწუხდი. მიწის გასკდომაც ვინატრე, რომ ეს მშვენიერი ქალი უნებურად ავატირე. აღარ ვიცოდი, რა მეთქვა. ქალისკენ მივიწიე, რომ ჩემ მწუხარე სახისთვის მაინც შემოეხედნა და ეგრძნო, რომ გულ-წრფელად ვწუხვარ შეცდომის გამო, მაგრამ აღვირი არ მომყვა, რადგანაც ჩემი დამშეული ცხენი სულ მეორე მხარისკენ კისერ მიღრეცილი ტუჩებს ნარ-ეკალს უპოტინებდა...

— აჩუ, შე მუღრეგო! — უეცრივ წამოვიძახე, აღვირს მძლავრად მოვწიე მთელი ჩემი სხეულის სიძლიერით და წავიჩოქე, რადგანაც ცხენმა მოულოდნელად კისერი თითონვე მოიღრიცა, რომ ახლა ჩემკენ ნარები მოეკორტნა...

— ხა, ხა, ხა, ხა!... — თითქოს ვერცხლის სიმები ააწკრი-ალესო, ისე დამეყარა თავს ქალის ხარ-ხარი წაფირქვავებულს. ამ დროს ვიგრძენ ანტონ ზურაბიძის ხელები და პატარა, რის შეხებამაც სულ მომადუნა, ხელები მხრებში....

გაგუნგვლილი ტანისამოსი გავიბერტყე მოქუშვილი სახით და უეცრივ ქუდი მოეუხადე:

— მშვიდობით ბრძანდებოდეთ!..—და ხელის ჩამოუერთმეველად ცხენზე შეჯდომა დაეპირე...

ორივემ თავ-დავიწყებით მკლავებში ჩამავლო ხელი და უხანგამდის არცკი მიმიშო...

— ააარა, ღღეს არსად გაგიშვებთ!..—გრძნობით წამოიძახა.

— არ მიცნობ და იმიტომ გარბიხარ?!. იქნება პირველსა ვჯობდე?—მითხრა თვალების დაშტერებით, რამაც სითბოებით დამირბინა სხეულში...

— ღმერთს გეფიცები, მალხაზ, — უეცრივ მომმართა მე: ისეთი სითბო ჯერ არ მიგვრძენია ქალის თვალების წყალობით, როგორც მაშინ!..

— ჰოდა, ჯერ კარგად გაიცანი მელო და მაშინ გაიქეცი, თუ ბიჭი ხარ?!—დაუმატა ცოლის სიტყვებს ანტონ ზურაბიჩმა.

— ანტონ ზურაბიჩ!..—ღმობიერად მიემართე ანტონ ზურაბიჩს:—ხომ კარგად იცი, რომ შენ პირველ ცოლს სრულებით არ ვიცნობდი? მაშ...

— არ იცნობდი?!..—თვალის კილოების გაგანიერებით წამოიძახა მელომ...

— ჰო. მართლა, მე სრულებით არ მომგონებია მეთქვა, რომ ეს მხოლოდ მაშინ ვნახე, როცა სახლში მიცვალეულდი საწყალი ნინო მესვენა... მანამდის, რაც სწავლის შემდეგ გავშორდით, არ მენახა...

— მაშ ნინოს, ამის პირველ ცოლს არ იცნობდი?!..—დამეკითხა სრულებით გამოცვლილი სახიფ მელო.

— აკი მოგახსენებთ: არა მეთქი, და, კი, ანტონ ზურაბიჩიც მემოწმება...

— ამიტომ...—დავიწყე ცოტა არ იყოს თამამად:—თქვენ ნება არა გაქვთ მიკვიროთ, რომ ანტონ ზურაბიჩის პირველ

ცოლს, რომელსაც არ ვიცნობდი, უფრო პატივს ვსცემდე, ვიდრე თქვენ, მეორეს!..

— ეგ სულ ერთია!..—სრულებით უგულოდ წამოიძახა ქალმა:—დღეს ჩვენი სტუმარი ხართ!..

მისი უეცარი გაბრწყინება და ისევ მოღრუბლვა... ჰმ!.. სწორედ გითხრა, ვერა გავიგერა, და ისევ ენა დამება...

— კაცო, მხიარულად დაიწყო ანტონ ზურაბიძე:—მაშინ რა კარ ბედზე შემხვდი!.. შენ რო წახველი, მაშინვე...

მეკი ამ სიტყვებზე ავწითლდი. ვიფიქრე, ეხლა-კი გამლანძღავს მეთქი, და სწრაფად ისევ: „მშვიდობით!“ ვუთხარი.

— ეე, ახლა კიდევაც გამენაზები?!. სად ჯანაბას გინდა წახვიდე? დღეს არსად გავიშვებთ, და დილაზე საცა გინდა წადი.— მკლავში ხელი წამავლო და წინ წამწია.

— არა, მელო, დღეს ჩვენი სტუმარია?! — მერე თავის ცოლს მიჰმართა, რომელიც საფლავის ქვას დაჰშტერებოდა.

— მე კიდევაც გავიბუტე!..—ისე გულ უბრყვილოდ წამოიძახა, რომ ხმის ამოუღებლივ გავყევი ანტონ ზურაბიძის საფლავის ქვისკენ, სადაც მისი ცოლი იდგა.

ანტონ ზურაბიძე ჩაფიქრდა. გამეხარდა და ვიფიქრე: „იქნება ფას-დადებითი გაგზავნაზე არა მითხრა? რა მეთქი.“ საფლავის ქვასთან შევდექით. გაოცებულმა უკან დავიხიე და ხან ანტონ ზურაბიძის მივაშტერე თვალები და ხან კიდევ მის ცოლს, რომლებიც საფლავის ქვას დაჰშტერებოდნენ და, ეტყობოდათ, ორივეს ცრემლები ეგუბებოდათ...

„აქ განისვენებს კალეთსკი ასესორის ანტონ ზურაბიძის თხილაძის მეუღლის ნინო ტუხოვნას გვამი.“ ორ ენაზე ამოვიკითხე ეს აღნიშნული იყო აგრეთვე გარდაცვალების დროც. ყველაფერი ამერია: ორივეს ცრემლები, წინანდელი ცოლი ეხლანდელის საფლავზე თავის ხლა... რას ჰნიშნავდა?

— ანტონ ზურაბიჩი!— შევეყვირე უეცრივ აკანკალებულის ხმით: თუ ღმერთი გრწამს, ამიხსენი!..

— რა აგიხსნა, კაცო?!— შემომხედა ანტონ ზურაბიჩმა და გაკვირვებით დამეკითხა.

მელომაც შემომამოტერა თვალები..

— აი... აი... ია... ჰო!..— სულ დავიბენი. რის კითხვაც მინდოდა, ველარ გავბედე და რალასაც ვლულ-ლულეზღი...

— ხა, ხა, ხა, ხა!..— გადიხარხარა თავისებურად, რამაც შუბლი შემაჭმუხვინა, გონება ამირია და:

— როგორ მოახერხე შენი მეუღლის გვამის გადმოტანა?..— უეცრივ კი იმაზე ვკითხე, რის ამბის გაგებასაც ვერიღებოდი.

— ჰოოო!.. ხა, ხა, ხა, ხა!..— გულიანად გადიხარხარა ანტონ ზურაბიჩმაც და ჩამოჯდა საფლავის ქვაზე.

იმას მელო მიუჯდა გვერდით.

— აკი წელან დავიწყე, კაცო, რო შემაწყვეტინე. ეხლავე გიამბობ, ჯერ დაჯექი!— ამ სიტყვებით მკლავი დამწია და თავის მეორე გვერდით დამსვა...

სამივენი ჩამოვმწყრივდით ანტონ ზურაბიჩის პირველი ცოლის საფლავის ქვაზე...

— გამომემშვიდობე თუარა, მაშინვე, — დაიწყა ანტონ ზურაბიჩმა, და მეც ძალა უნებურად ყური უნდა დამეგდო. ჩემი ცხენი კი გამალებით ხან იქით მწევდა და ხან აქეთ. თან ფეხებს ატოკებდა, კუდს დაულალავად იქნევდა და უწყალოდ იშხეპავდა გვერდებს, უკანა ფეხებს, რადგანაც სალამოს ჟამის მოტანებაზე აუარებელი ბუზი ეხვეოდა და უფრო მწვავედ ჰკბენდა. — სადგურის უფროს მივმართე და ჩემი მწუხარება ვაუწყე.

ეშმაკურად ჩაიცინა და მკითხა:

— „ძალიან გინდა შენი მიცვალებულის გვამის გაგზავნა“?

— ძალიან კი არ მინდა, მაგრამ— ვუპასუხე მე— დასამარ-
ხი ფული არა მაქვს და თანაც, აი, რა დეპეშას მწერენ!..

ამოვუღე ჩემი სიმამრის დეპეშა და მივეცი. იმან წაი-
კითხა. ჩაფიქრდა და ისევ შემეკითხა:

— „შეძლება ააქვს შენს მიმამრს?“

როცა ანტონ ზურაბიჩი ამას მიამბობდა, მე ჩემი მემარ-
თებოდა, ოფელში ვცურავდი...

— მდიდარია, მდიდარი!.. წამოვიყვირე მე... სულ კო-
ჭებებითა აქვს ფული მიწაში ჩაფლული!..

— „მაშ კარგიო.— მიპასუხა იმან: მიცვალებულის ფას-
დადებით გაგზავნა კი არ შეიძლება, და შენ სიმამრს კი აქ
მოვიყვანთო.“

მაინც შენი მადლობელი ვარ. შენ რომ არ გერჩივა,
სადგურის უფროსს არ მივმართავდი. ის კარგად მიცნობდა
და ამისათვის, მგონი, ასე მხურვალედ იმისთვის მომექცა.

ჩაჯდა ი მამაცხონებული და წერა დაიწყო...

— „აბა, ამას რომ წაიკითხავს შენი სიმამრი, მოვა თუ
არა!“ ერთი-ორი წუთის შემდეგ დაწერილი ქალღიმილი მომა-
წოდა.

„თუ არ მოხვალ, — ამოვიკითხე ეს: ფას-დადებით გამო-
გიზავნი შენ ქალს და ორივე სირცხვილს ვკამთ. რადგანაც
მე, გამოგზავნი თუ არა, წყალში გადავვარდები და თავს და-
ვიღრჩობ, სირცხვილი სულ შენ მოგებვება.“

— „ჰაა, ანტონ ზურაბიჩ, მოვა შენი სიმამრი, თუ არა?“ —
დამეკითხა სადგურის უფროსი, როდესაც წავიკითხე და ქა-
ლღიმილი გადავატრიალე.

— რა ვიცი?! — ექვით ვუპასუხე.

— თუ არ მოვიდეს, ამ დეპეშის ფასს დაგიბრუნებ...

ეს დეპეშა „დავარტყით“ და...

— ხახახა!.. რამდენიმე საათის შემდეგ რა პასუხი მომივიდა?.. თითონ სადგურის უფროსმა მომიტანა:

„არ შემარცხვინო, მოვდივარო“—მწერდა ჩემი სიმამრი... მე და სადგურის უფროსი ღვინოს ჩავუჯექით და როცა ერთმანეთს ვეღარ ვხედავდით ღვინის გამო, ხუთიოდ ჩემი სიმამრი თავს წამოგვადგა... ჩემი სიმამრი ერთი იყო, მაგრამ, როცა ის მოვიდა, ხუთად მომეჩვენა..

მეორე დღეს, ღვთის წყალობა გაქვს, მე იმას რამდენიმე ეკატერინე *) დავაძერ...

როდესაც ორი დღის შემდეგ საფლავში ჩაშვებას უპირობდენ, კუბოს ძლივას-და ამგლიჯეს...

ანტონ ზურაბიჩი მოიღრუბლა ამ სიტყვებზე, სახე დაემანჭა და უეცრივ ქვითინით: „საბრალო ნინო... ჩემი ნინო...“—დაემხო საფლავის ქვას...

მაშინვე წამოვდექი და მელოს შევხედე, რომელსაც ანტონ ზურაბიჩისავით სახე დაჰმანჭოდა, და რომელიც ის იყო საფლავის ქვაზე თავის ხლას აპირობდა. მე არც კი შემომხედდა...

კინალამ გადვიხარხარე, როცა გავიფიქრე, რომ მეღა მაკლია, დავემხო და თავი ქვას ვახლო!

— კაცო, — მივმართე ანტონ ზურაბიჩს და მხარზე ხელი წავავლე რამდენიმე წუთის შემდეგ:—მგონი მე დაგავიწყდი?!

— ახ, კაცო, რას ამბობ, რას?..—უეცრივ გადაეწმინდა სახე და მხიარულად დაიწყო: მერე... დაჯე, კაცო, ფეხზე რას უდგებარ?—დამსვა ისევ საფლავის ქვაზე და თითონაც გვერდით მომიჯდა...

— აი, სულ ესე მკლავს ეს ამოწყვეტილის შვილი.!— ღიმილით მითხრა მეორე ცოლმა, და ისაც გვერდით მოუჯდა

*) ეკატერინეს ათ-თუმნიან ქალაღის ფულს ეძახიან.

— ხა, ხა, ხა, ხა!.. — გაღიხარხარა ანტონ ზურაბიძე: — დავიწყებ თუ არა ტირილს, ესაც ამყვება ხოლმე და ხა, ხა, ხა ხა!..

— ჰო, ჰო, იხარხარე, შენი თავის მზემ!.. — სიცილით წაჭკრა მუჯლუგუნი მეორე ცოლმა...

— მალხაზ, ძმობას გეფიცები, ვერა გავიგე-რა!..

— რას მეფიცები, როდესაც, აი, გისმენ და მეც ვერა გამიგია-რა!. მაინც არა ჰკითხე? მე კი ვკითხავდი მეორე ცოლს თუ ის რაღათა ტიროდა... — დავეკითხე ჭაბუკის, რომ ღროით დაებოლოვებინა.

— როგორ არ ვკითხე, მაგრამ იმისმა პასუხმა არ დამაკმაყოფილა. იცი, რა მიპასუხა?.. „ეს რო ატირდება ხოლმე, მეც გული მიჩუყდება და ტირილი მომდისო... არა ვიცი, თუ ისეთი სულელია... არა მგონია, სხვა რამე უნდა იყოს... ანტონ ზურაბიძე კი დაშოშმინების შემდეგ განაგრძო:

— სამ თვეს არ გაუვლია ამის შემდეგ, რომ — მე ხომ იმის შემდეგ ამ სოფელში ვითხოვე მასწავლებლის ადგილი და, რადგანაც თავისუფალი იყო, მომცეს — აი, ეს, ამიჩინეს — აიმ სოფლიდან არის. არც კი იცნობდა ჩემ პირველ ცოლს — და მეც მომეწონა. ეხლა, ჩემო ჭაბუკი, როგორც მხედავ, ერთ ცოლს ზედ ვაზივარ და მეორეს კი გვერდით ვუზივარ!. გაათავა თავისი თავ გადასავალი ანტონ ზურაბიძე და ორივეს ხელები გადაგვხვია:

— აბა, ეხლა კი წავიდეთ, ჩაი დავლიოთ და შემდეგ კარგ ვახშამს შევექცეთ... აგერ, შენი ცხენიც მშიერია. უნდა მოვუაროთ!..

წამოვდექით სამივენი. ისინი ძალიან მხიარულად იყვნენ, მაგრამ მე კი, — ეხლაც ვერ გამომირკვევია იმ ქალის საქციელი. ვახშმის დროს კიდევ რამდენჯერმე შევეკითხე და ყოველთვის ერთსა და იმავეს თავისებურის კასკასით იმეორებდა...

— ეეჰ, ჩემო ჭაბუკი, — ვუთხარი მე და წამოვდექი: — იქმნება კიდევ შეჭხვდე ანტონ ზურაბიძეს და მაშინ უფრო კარგად ჩააკვირდები მის ცოლის სულის მოძრაობას...

— მართლა, კაცო, აქედგან პირ და პირ იმისკენ წავალ!.. — წამოდგა ისაც და ორივენი რესტორანიდგან გამოველით.

უკვე შეგრილებულიყო, მაგრამ ჰაერი მაინც მტვრით იყო გაჟღენთილი და სუნთქვას გვიძნელებდა.

მ. შაველაძე

ტორკვემალა

დრამა გიქტორ ჭიუგოსი 5 მოქმედებად.

მეორე მოქმედება

(სცენა წარმოადგენს კოროლის ჰაციოს დილანის მონასტერში, ბურგოსში. ოთხ-კუთხი ეზოა, დერეფნებით. შემოკვლილი. ეზოში ორი ალაყაფის კარია, გაღებული და შიგ ქალაქი მოჩანს. დერეფნების მარცხენა მხარეს კარები დაჭეუება, რომელშიაც კიბე უნდა ჩანდეს. კარების მხლობლად სდგას რკინის საფარქელი, კოროლის დერბებით და გვირგვინით; გვირგვინს ზემოდან მოჩანს ხმალი, რომლის წვეტი აშუკრილია. იქვე მხლობლად სდგას დიდი სკივრი; სკივრის-გვერდთ აქეთ-იქით დგანან ორი ბერი).

პირველი სანახაზი

დონ-სანჩო და მარკიუს დე-ჭუენტლ.

(დონ-სანჩო მდიდრულად არის ჩაცმული, სულ ოქროშია, გვერდთ ხმალი ჭკილია).

- სანჩო. დიახ, სწორეთ რომ სიზმარია!
მარკიუს. არა, ეს ჭეშმარიტებაა, ცხადია.
სანჩო. მე—ხელმწიფე ვარ!
მარკიუს. გრაფი და კოროლი ბურგოსისა,
სანჩო. მე ვარ!

- მარკაზ.** ამ მაზრაში, თქვენი მბრძანებელის კოროლი დონ-ფერნანდოს შემდეგ, თქვენ პირველი კაცი ხართ. (სანჩოს ხელს ჰკოცნის) თქვენ მოგენიჭებათ ყველაფერი—პატივის-ცემა და ბედნიერება.
- სანჩო.** დიახ! და დონნა-როზაზედ ჯვარსაც დავიწერ!
- მარკაზ.** თქვენი შეუღლება უნდა მოხდეს ერთს საათს უკან. გვირგვინს ამზადებენ, ეკლესიასა ჰმართვენ და ღმერთს გავედრებენ. ურგელის ეპისკოპოზმა უნდა დაგწეროსთ ჯვარი. თავდარიგის მიმცემი ყველაფრისა მე ვიქნები; კოროლმა მომანდო.
- სანჩო.** თქვენ ჩვენი მფარველი ხართ!
- მარკაზ.** მანამდისინ საკურთხეველს გაანათებდნენ, დონნა-როზა თქვენ აქ მონასტერში მოგელოდებათ; მე კი, ჟილ-დე-ფუენტო, კარებს გაგიღებთ, რომ წესისამებრ მიბრძანდეთ თქვენ საცოლოსთან და აქ მობრძანდეთ ერთად, აღთქმისა და მადლობის დასადებად თქვენგს კოროლის წინაშე. კოროლსა ჰსურს, ჯვარის წერამდისინ თქვენ მოგელაპარაკოსთ. ასეთია წესი და რიგი თქვენის უუბრწყინვალესის ჯვარის წერისა. კოროლი აქ იქნება დერეფანში.
- სანჩო.** პირ-და-პირ ეკლესიაში წასვლა მირჩევენია..
- მარკაზ.** ბატონო—მორჩილებაა საჭირო. კოროლი მხოლოდ ორ სიტყვასა ბრძანებს: „თანახმა ვარ“. ამ გვარი წესი ძველადგანვე არის დადებული, რადგანაც თქვენი გვირგვინი ემორჩილება კოროლის გვირგვინს.
- სანჩო.** აგრე იყოს!
- მარკაზ.** კანონ-დებულ წესებს უნდა დავმორჩილდეთ.
- სანჩო.** მაშ, ჩემი მამა.....
- მარკაზ.** თქვენი მამა—ჟორჟ, ინჩანტი ბურგოსისა.
- სანჩო.** პაპა ჩემი?
- მარკაზ.** (იქით). ჰმ! ამის პაპა—მე ვარ!
- სანჩო.** ინჩანტის მამა კოროლი იყო.

- მარკიზ.** თქვენი მეფობა იქნება ხანგრძლივი და ბედნიერი... ნება მიბოძეთ მხოლოდ, რომ მე გახლდეთ თქვენი ხელმძღვანელი.
- სანჩო.** სრულის მონდობილობით. არ ვიცი, მაგრამ მგონია, რომ მე გიყვარვართ. ეხლა ხანს გაგიცანით; როდესაც თქვენ ჩემთან მოხვედით, ოჰ, როგორ შემეშინდა, როცა ბრძანება მომიტანეთ, რომ მე და როზა კოროლთან უნდა წაგეყვანეთ. როცა მოვედით, გული ჩემი თრთოდა, მეგონა რომ ჩვენ ვართ განწირული მსხვერპლი; ეხლა ბედნიერი ვარ, რომ ჯვარს ვიწერთ და თქვენთან ჩემ თავს მე სრულიად უშიშრათა ვსთვლი.
- მარკიზ.** სრულიად მომენდეთ! თქვენთვის მე ბედნიერება მინდა და ამაზედ ვევედრები კიდევ მალალ ღმერთს. თქვენ რომ რაიმე სენისაგან განკურნებისათვის დაგჭირდებოდესთ კაცის სისხლი, ისე, როგორც ოდესმე იოანეს გრაფ რეტეს დასჭირდა, მე ჩემს ძარღვს გავიხსნიდი, რომ მენახეთ თქვენ აღმომსუნთქავი ჩემის სისხლით, იმ დროს, როდესაც მე თვითონ კი ვკვდებოდე! ოჰ, ჩემო მეფევე, ჩემო კოროლო, ჩემო მბრძანებელო! (იქით) ჩემო შვილო! (ამ დროს შემოვა გუჩო, რომელიც გაიგონებს ამ ბოლონდელ სიტყვებს).
- გუჩო** (მარკიზს თვალს ადევნებს, აქით). ვითომც და გულკეთილია. რა ამაყი შეხედულობა აქვს! ვაჰ! რა საქმე მაქვს ამ საიდუმლოსთან? კაცობრიობა ჩემთვის უცხოა. მე რომ შემეძლოს ყოველი ბოროტების წინააღმდეგობა და სიკეთისათვის მიმეცა უპირატესი ადგილი, მარტო ერთი თითის გაქნევით— მაინც არ გავიქნევდი ღიბსა. მე ქვემძრომი ვარ, თვალებს გატყუებ და ყველასთვის ვარ უვარგისი. ასეთია ჩემი სამსახური. (ამ დროს შემოვა სალდათების დასი აჭრი-

კის გვარდიისა, კასტილიის კარაფლისა, შეფიქრებული ჰერცოგ ალფონსო მბრძანებლობის ქვეშ).

მარკიზ

(დონ-სანჩოს). აი, იქ, იმ დერეფნის იქით კაროლი იქნება და თქვენ მოგელოდებით. (აჲა დერეფანსუდ და კარებს გააღებს. შერე სანჩოს ანიშნებს, რომ მივიდეს მასთან). პრინცი, მობრძანდით! ეს ჯარის დასსი გახლავით თქვენი საპატრონო ამაღლა. (ელმხარეებს ჩუმად სანჩოს, მანამდის ეს კიბეზუდ აღიდგეს). როგორც რომ ბუკის ხმას გაიგონებთ, თქვენი ბრწყინვალეობა და გრაჟინა—აქ მიბრძანდებით და კაროლის წინაშე დაიჩოქებთ. აჲა, აგერ თვითონ კაროლიც! (დონ-სანჩო შერე კარებს და შემდეგ მარკიზ დე-ჩუენტიდ. კარებს გაიხურვენ. შემოვა კარაფლი და შემოჰყვება თავისი კაპელანნი).

მეორე სანახაზი

კარაფლი, გუჩო, ჰერცოგი ალფონსო, კარაფლის კაპელანნი.

კარაფლი (ჰერცოგ ალფონსოს). ჰერცოგ! (ჰერცოგი მიუახლოვდება) როდესაც მე მოვიხსნი ამ ძეწვეს და იმას გადავჰკიდებ...

ალფონსო. მესმის, მეფევე!

კარაფლი (საღდათებს შეჰხედავს). აჲა, აქ არიან?! ძალიან კარგი! (ალფონსოს) როდესაც ვიტყვი მე: „მომიცია შენტვის რაინდის წოდება, ამ დღიდან შენ იმეფე და გაკურთხოს ღმერთმა“,—მაშინ, ჰერცოგ, თქვენ სუყველანნი იმის უკან წამოდგებით, ხმლებს ქარქაშებიდან ამოიღებთ და... უცებ აჰკუწავთ!

ალფონსო. მესმის, მეფევე!

გუჩო (განზუდ იტყვის, თრევე თავისს უღარუნებს გულში ჩაიკრავს). აღამიანნი უფრო საფრთხილო მდგომარეობაში არიან, ვიდრე ეს ჩემი ტიკინები.

კანკელანი (კორაღს ჩუმაღ ეტუვის და მიუთითებს ამ სკივრს, რომლის გვერდით ორი ბერი დგას). აი, ტანთ-ჩასაცმელიც! სულ მზათ არის, როგორც მიბრძანეთ.

კორაღი. არა მგონია, რომ დაგვეკირდეს. მაგრამ, კარგი, აქ იყოს. იქ დადექი! (უჩვენებს ალაგს შორი-ახლად. კანკელანი მივა სკივრთან და ორს ბერთან დადგება. კორაღი მიუბრუნდება ალავს). შენ, ჰერცოგ, აქ იყავი! (იქით) მაინც და მაინც მე მინდა, რომ ხელთა მქონდეს ან ერთი და ან მეორე საშუალება. (დერეფნის კარი გაიღება და იქიდან გამოვა მარკიზ დე-ტუენტლე, რომელიც ნელ-ნელა ჩამოდის კიბეზედ. კორაღი დაინახავს რკინის სავარძელს და ათვალიერებს).

მესამე სანახაში

ივინიუ და მარკიზი.

მარკიზი (იქით). ერთ საათს უკან ჯვარ-დაწერილი იქნება ჩემი მეფე და ჩემი გრაფი! ყოველ წამს, სიბნელეში ჩავარდნილი, თან და თან ნათელზე ამოდის; ეხლა, კიდევ ერთი წამი, და ის გახდება მფლობელად, ბედნიერი, ძლიერ-მოსილი! უცოდველო შვილო, შენის ბრწყინვით გააპატიოსნე შენი ცოდვილი და საზიზღარი პაპა! და მე კი, მე—ესტერი! ღმერთო—ძლიერო, რა სიხარულსა გრძნობს ახლა ეს ჩემი ყოველად მცირე, საზიზღარი შავი გული! (ცრემლებს აწმენდს).

კორაღი (მარკიზს მიუბრუნდება). ა, ა! შენ აქა ხარ, მარკიზ!?
მარკიზი. (თავს დაბლა დახრის) მეფევე....

კორაღი. მიხარიათ შენთან მუსაიფი. (უჩვენებს რკინის სავარძელზედ) ეს რა სავარძელია? ან ეს ხმალი აქ რასა ნიშნავს?

მარკიზ. მეფევე—ეს გახლავს სატახტო სავარძელი, რომელზედაც თქვენი წინაპარი, ღონ-გარსი დაბრძანდებოდა ხოლმე და ეგ ხმალი—კოროლის ძალ-ღონის ნიშანია.

კოროლი. რასაკვირველია, აქ, ამ საკოროლოში მე ისა ვარ, ვის ხელთ არის სიც-ცხლე და სიკვდილი.

გუჩო (კოროლს). თქვენ ორნი ხართ. (ამ ლაპარაკის რამდენიმე წამის წინათ, მარჯვენა კარებიდან გამოვა ლიტონია, რომელიც გაივლის ოთხ-კუთხიან ეზოს და გავა მარცხენა კარებში. ეს ლიტონია არის ორ-გვარ შემნახებლებისაგან; ერთი ჯგუფი თეთრებში არიან ჩაცმულნი, მეორე კი—შავებში. ესენი შიდას წყვილ-წყვილად, ნაბიჯ-ნაბიჯათ, პირის-სასკებზედ კაპიშონები აქვსთ ჩამოთარებული. რომელთაც თეთრები აცვიათ, კაპიშონები შავი აქვსთ და რომელთაც შავები აცვიათ—კაპიშონები თეთრები. კაპიშონებში გამოჭრილი არის შიდად ადგილი თვალებისათვის. ლიტონიას მთუძღვის ერთი ბერი, სულ შავებში შავი კაპიშონით და ხელში უჭირავს შავი ბაიჩაღი, რომელზედაც თეთრ-ფრად დახატულია მკვდარი კაცის თავი და იმის ქვეშ ჯვარედინად გადაბმული კაცის ორი თეძოს ძვალი. ეს ლიტონია, ანუ შროცესოსა, წინარად და ხმა-ამოუღებელი გაივლის მთელს სცენას. გუჩო კოროლს ამ ბაიჩაღზე უჩვენებს.)

კოროლი (გუჩოს). მართალია, წყეული ბერი!

გუჩო. დიახ, წყეულია, მაგრამ ყოვლად უემძღებელი! ტორკვემადას წინაშე—ყველა თრთის, თქვენც-კი.

მარკიზ. როცა ვხედავ ამ ბაიჩაღს, თითქო კომლის სუნი მომდის-მეთქი და დაბრაწული ხორცისა.

კოროლი. მარკიზ, ეს კაცები სად მიდიან?

გუჩო. მიდიან, რომ მოედანზედ დაიწვიან თავიანთი თავი. თქვენ, მაგალითათ, მოქალაქე ხართ; თქვენ დაუკითხავად რაიმე სამწუხარო ამბავში ჩაგითრიეს, და

საკუთარს სახლში, ან სხვაგან სადმე უნებლიეთ წარმოსთქვით რაიმე სისულელე. ბაგემან თქვენმან წარმოსთქვეს თუ არა მაგისთანა სიტყვა, მაშინვე გაფრინდება და წმინდა ტრიბუნალთან მიჰფრინდება და მოულოდნელად ჩაჰფრინდება ისეთს ყურში, რომელიც ღამეც კი ღია რჩება. მაშინათვე ორი წყება ამისთანა საზარელის მოჩვენებისა, შესაზარის ანათორებით და საშიშარი ბაირალით დაიწყებს სიარულს მონასტრიდან მოედნისაკენ, ხალხში ჩუმად და წყნარად მიდის ეს ლიტონია და ვერა-რა. შეაჩერებს მის სვლას. ყოველი გარბის და ერიდება ამ ლიტანიას. ესენი არიან ინკვიზიციის ფამილიარები,⁶⁸) ესე იგი, ის პირნი, რომელთაც უნდა შეიპყრან დამნაშავენი. ამათ წინაშე — ყველა თავს იხრის. ყველამ იცის, რომ ეს მოჩვენება — მძლავრი მკლავია, რომელიც კაცს მაგრად ჩასჭიდებს. ასე და ამ რიგად დადის მთელს ქალაქში, როდესაც უნდა იყოს, ღამე თუ დღე; ჩუმად, უგალობოდ, მიდის მუნჯად, საზარლად, პირ-და-პირ თავის მიზანთან, ისე აი, როგორც ეხლა (ამ ღვთს გაიფლის ეს ლიტონია ეზოს სიღრმეში). თქვენ თქვენს სახლში ზიხართ დამშვიდებული, ლაპარაკობთ, მუსაიფში ხართ, იცინით, ბავშვებს ეალერსებით და ჰხედავთ უცბად ამ მკვდარს თავს, პირ და პირ თქვენთან მომავალს. ოჰ, რამდენი ადამიანია მაგათგან გადამწვარი! ვინ ჩამოსვლის?! ის კაცი დაღუპულია, განწირულია, ვისთანაც ეს ბაირალი მიდის. (ღიტონია სრულებით გავა გალაუნდან).

მარკიზ (კორფეს ჩუმად). მეფევე, ტორკვემდა თქვენ აშკარად გეწინააღმდეგებათ; რომის პაპას და ტორკვემდას

⁶⁸) ფამილიარი, — ინკვიზიციის მსახურთა სახელი. ფამილიარობას უკეთესი გვარის შვილებიც კი კისრულობდნენ.

პირობა აქვსთ შეკრული; მიდის იმასთან, მოაქვს იმისი ბულა და ესეც კმარა, რომ თქვენ და თქვენი გავლენა, ძალა და ღონე დამცირობული იყოს. ეს მრისხანე ბერი მეტად სარგებლობს თავისს თანამდებობით. რამდენიმე წლის განმავლობაში ტორკვემადა თქვენი თანასწორი გახდა. (კორფლი მარკიზს უურს ან უგდებს, ფიქშია წასული. მარკიზი გუჩოს ეტუვის დაბლა) კოროლი ყურს არ მიგდებს.

გუჩო (დაბლა მარკიზს). იმიტომ, რომ თავში სულ სხვა ფიქრები აქვს. (კორფლი მოიხედავს, უგელას გადაჭხედავს, რომელნიც უკან დაიხევიან და ხელით ანიშნებს მარკიზს, რომ მიუახლოვდეს. კორფლი მარკიზს ხელს მოჭკვიდებს, და მივლენ ავან-სტენაზედ; ელაჰარაკება ისე, რომ იქ მდგომთ არა ესმისთ-რა. გუჩო თვალს ადევნებს ორივეს).

კორფლი (მარკიზს). მე ყოველთვის შენი რჩევის და დარიგების აღმსრულებელი ვიყავი და არც ვწანობ ამას. შენ რჩევას სხვისაზედ მეტად ვამჯობინებ. მარკიზ, ერთი რჩევა უნდა გკითხო იმ საქმეზედ, რომელიც ამ წუთშივე, აქ უნდა მოხდეს. (კორფლი დაინახავს გუჩოს, რომელიც რკინის სავარძელთანა დგას. ხელით ანიშნებს და გუჩო წავა).

გუჩო (იქით, ორივეს თვალს ადევნებს). რა უნდა მოხდეს? პატარა ვეფხვი და ბებერი კატა!

მეოთხე სანახავი

კორფლი და მარკიზი.

(ავან-სტენაზედ აჩიან; სხვანი აქ მეოფნი სტენის სიღრმეში დგანან ისე, რომ ამათი ლაჰარაკი არ ესმისთ).

კორფლი. ისე მოვიქცევი, როგორც მირჩევ. შენი რჩევის სიმართლე გამოცდილი მაქვს.

მარკოზ (იქით). ვიცი, ეს რასაც ნიშნავს. თქვენო ბრწყინვალებავ; აღასრულებთ მხოლოდ იმას, რასაც მე არ გირჩევთ.

კორნელი. ჩვენს პოლიტიკაში ისე მიდის საქმე, როგორც შენ მოგწონს, თუ არა? ევროპაში მტკიცეს რასა ჰხედავ?

მარკოზ. ძალას! ძალა კი—თქვენა ბრძანდებით; თქვენ სწორეთა და მტკიცეთა დგებართ. სხვა ყველაფერი თავს იხრის ჭრანციის წინაშე. მეფევ, არის მხოლოდ ერთი ადგილი; საიდანაც თქვენ შეგარყევენ: ის არის—ნავარრა; გაშლილი სამზღვარია. მაგრამ გასაკვირველი ის არის, რომ ჩვენზედ ადრე, თვითან თქვენ გამოუძებნეთ წამალი, რომ დაბერებულს ხელმწიფე ორტეცს წაართვიტ ინჭანტი დონ-სანჩო და ამითი თქვენსკენ გადმოიწია სასწორმა. თქვენში—ძალაა, სანჩოში—უფლება! თქვენ კოლოსსი ხართ,—სანჩო—მისაყრდნობი, იმედი. სანჩო თქვენ გიჭირავსთ ბრჭყალებში, როგორც არწივს თავისი ბახალა. ერთად-ერთი კაცი, რომელიც თქვენთვის საჭიროა, არის—დონ-სანჩო. მანამდისინ სანჩო ცოცხალია, თქვენ ჭრანციას ქიშს უზამთ!

კორნელი. საჭიროა? მხოლოდ ის?

მარკოზ. დიახ, სანჩო დონნა-როზათი.

კორნელი. მაშ, შენ ამბობ, რომ ჩემთვის საჭიროა სანჩოს სიცოცხლე?

მარკოზ. უეჭველად!

კორნელი. მაშ იცოდე, რომ, როცა ის კარები გაიღება, დონ-სანჩო იქვე მოკლული იქნება! (მარკოზი შეძწწუნებულადი შეიარეჟვა). დონნა-როზა მომწონს! ჯერ არ მინახავს, რომ კდემა—ლიმილთან ასე იყოს შეზავებული, როგორც ამ ქალსა აქვს; ჯერ არ მინახავს, რომ სიმშვენიერე ხმისა—თვალის ჭვრეტასთან შე-

ზავებული ისეთი იყოს, როგორც ამ ქალსა აქვს. ისე ნაზად იყურება, რომ არა ხორციელს არ შეეთვისება ამისთანა შეხედულობა; ფეხები ისე პაწაწკინა აქვს, რომ შემოდლიან ხელში ავიღო; ადვილათა თრთის, იმიტომაც სილამაზე მისი უფრო მომჯადოვებელია. და ამიტომაც, რომ ვარ მე კოროლი, ვხედავ, რომ ჩემთან სანჩო მეტი არის!

მარკაზ. ქეშმარიტია!

კოროლი. რასაკვირველია, რომ სახელმწიფო გამგებელს არ შეუძლიან დაემორჩილოს თავისს ვნებებს; მე ეს კარგათ ვიცი. რა გარდაწყვეტილებაზედ უნდა დამდგარვიყავი? უცებ კი არ მომსვლია მე ეს ჟინი. შენ გგონია, რომ ჩემ თავს არ ვებრძოდი? მე ვეუბნებოდი ჩემ თავს: დალახვროს ეშმაკმა, რა მშვენიერია! დიახ, ეს ქორწინება სარგებლობას მომიტანს, მე ნავარრა მქირდება, ურომლოთაც მე სამზღვარი არა მაქვს. ოჰ, სიყვარულო, მაგრა იდექ! მაგრამ, ოჰ, რა თვალები აქვს! რა ტანი და ხორცი! რა მიხვრა-მოხვრა! მაგრამ, არა, შესდეგ, მეფე! ერთ დღეს, ერთი ქალის გულისათვის, განა შესწირავ შენ, მეფე, იმას, რაც ათი წლის განმავლობაში ბრძოლით შეიძინე? აბა, გაიხედე იქითკენ; მთას გადაღმა: ჭრანციის კოროლი დასცინის ისპანიის კოროლს. მაშ დავსწეროთ ჯვარი სანჩოს და როზას. მაშინ დურანცია⁶⁹⁾ და აღური⁷⁰⁾ ჩვენი იქნება, სამზღვარი მტკიცე, მაშ დავრჩეთ ისევ ღრმა პოლიტიკოსად, გასაოცრად! მაშ დაიწერონ ჯვარი! გარდაწყვეტილია. არა! რა უღელს ვატარებთ! დონნა—როზას დანახვა სხვის ხელში --მე არ შემოდლიან! შორს ჩემგან ყოველი მოცილე და რაყიფი! როზა

69) დურანცია,—მდინარეა.

70) აღური,—მდინარის სახელია საფრანგეთში.

ჩემია! განა მე მონა ვარ, რომ მიჰირავს სკიპტრა ჩემი მტანჯავი? რა მაიძულეებს მე, რომ ასო-ასოთ ვსტანჯო ჩემი სული, მხოლოდ იმიტომ, რომ იქ, სადღაც სენაზე,⁷¹⁾ რეინზე⁷²⁾ ანუ ტიბრზე⁷³⁾ სდგანან ათასნი ჯაშუშნი და მე მათვალიერებენ, ჯაშუშნი— მეფენი ჩემი მოდარაჯენი! უუდიდეს მეფედ ყოფნა ფრიად სამძიმოა! გული თავისას ითხოვს! ძალიან ვსწუხვარ, რომ ეს დონ-სანჩო აქვე უნდა მოვჰკლა, მერე აქვე, იმისვე სახლში; მაგრამ ჩვენ თუ ვსცოცხლობთ დედა-მიწის ზურგზედ, იმიტომ კი არა, რომ მოწყენილად ვიყოთ და განა, რა ჩემი ბრალია რომ ის ქალი ასე მშვენიერია?!

მანკიზ. ოღონდაც, რომ რა თქვენი ბრალია!

კორნელი. იზაბელლამ—თავი მომაბეზრა. მე სხვა ქალი მინდა! ამასთანავე, მე ხომ სიყვარულის უფლებაც მაქვს!?

მანკიზ. ლომი—მშვიერია.

კორნელი. გამიგონე. მე მიყვარს, მაშასადამე—მე მძულს! მე წარმოდგენილი მაქვს იმათი ბავშვობა, ერთად იყვნენ, ეს მონასტერი, ქალი თავისის მშვენიერებით, კაცი—თავისის კადნიერებით, ყვავილები, მინდორი, ბინდი და კოცნა, კოცნა ამ ქალისა ამ აურზაურისაგან! ეს დონ-სანჩო! ოჰ! მე შურიანი ვარ! თავიდან მოვიცილებ! მე სასიამოვნოდ მიმაჩნია, როცა ჩემს გულში ვგრძნობ სიბრაზეს, მკაცრს შურსა და მაშინ მინდა გამოვცადო ხოლმე ეს გრძნობა; ოჰ, მძულვარება—კარგი გრძნობაა. ხელში მყავდეს ჩემი მტერი, ვაწვალეებდე, ფეხითა ვსთელიდე, ოჰ, რა სასიამოვნოა, რა სიტკბოებაა! მე—უფსკრული ვარ! თვალ-ჩაუწყვდენელი, უფსკრული და ბარტყს გადავ-

71) სენა,—მდინარის სახელია, რომელზედაც გაშენებულია ქალაქი პარიეი.

72) რეინი,—მდინარის სახელია ევროპაში.

73) ტიბრი,—მდინარის სახელია იტალიაში.

ყლაპავ! აღხოცვის თრთოლვა მწყურთან! გიჟი იქნება ის, რომელიც მე ამის წინააღმდეგ რასმე სხვას მირჩევს! დონ-სანჩო აქა მყავს—და მე მის ჯავრს ვიყრი! და ჯავრს რისთვის ვიყრი? იმისთვის, რომ როზას უყვარს! იმისთვის, რომ ლამაზია! მე გულჩახვეული კაცი ვარ და ჩემ გულში ჰქუხს სხვა და სხვა ათასნაირი სიმძაფრე, ერთმანერთის წინააღმდეგი. კაცის კვლა—მესიამოვნება! ყაენი—ჩემი ძმაა. მაშინ როცა სხვას მე ვეჩვენები სასტიკად, გულცივად, მძინარედ, ვგრძნობ ჩემს გულში, რომ ენება ჩემი ისე გამიტაცებს, როგორც ცეცხლ-მფრქვევი მთა, რომელსაც მიაწვება დედა-მიწის გვამიდან ცეცხლი და ალი! ის, რომელიც მოიწადინებს ჩემს დაწყნარებას და დალობას, უფრო მეტს ბრძღვინვას დამაწყებინებს, უფრო მეტად შემშლის ჰკუაზედ. ორი საშუალება მაქვს, რომ სანჩო თავიდან მოვიშორო.

მარკაზ (იქით). ორი საშუალება!

კარლდი ერთი—სამწყურბარო, ესე იგი—მონასტერი! მეორე—სამხიარულო და სწრაფი—სიკვდილი! მონასტერი? —რატომ არა? საფლავი კი, მგონია სჯობდეს; საფლავი ყრუა! უფრო საიმედოა! მონასტერი—მუნჯია; აკლდამა იმითი არის კარგი, რომ იქიდან ვეღარ გამოდიან!.. მონასტერი—მოძულეებული რგოლია საზიზღარის ფარგლით შემოვლებული, ისეთი ადგილი, სადაც მუდამ უნდა სტრიალებდე. დონ-სანჩო, ეს ტყვე ბნელის დერეფნისა, დაინახავდა თავის-თავს გაქალარავებულს და ფერ-წასული ბებრად გარდიქცევოდა. საშუალება მე უნდა აღვირჩიო, სიკვდილს ვირჩევ.—შენი აზრი?

მარკაზ. თქვენ მართალი ხართ!

კარლდი. როგორ?

მარკაზ. სიკვდილს მიეცით, მეფე!

კორძლი. (იქით) ჰმ, აკი მარწმუნებდნენ, რომ დონ-სანჩო ამისბ შეილიაო? ტყუილი უნდა იყოს!

მარკიზ. თქვენს აზრს თანაფერძნობ, მეფევე.

კორძლი (იქით). ჰმ, როგორ მატყუებდნენ!

მარკიზ (კორძლს თვალს ადევნებს). სრულებით გეთანხმებით, მეფევე.

კორძლი. მაშ, შენ მიჩვევ მისს სიკვდილს?

მარკიზ. დიახ, სიკვდილს.

კორძლი. (იქით) ჰმ, აქ საექვოდ არის საქმე! ეს არის ახლა მარწმუნებდა, რომ სანჩო ჩემთვის აუცილებლად საჭიროა, რომ სახელმწიფოს დღე-გრძელობისათვის ცოცხალი უნდა იყოსო. სანჩო თუ მოკვდა ნაფარ-რასათვის, ჩემი უფლებაც დაირღვევა; ერთის მხრით მარტყავს იმპერია, მეორეს მხრით—ჭრანცია. (უნ-დობლად, წარბ-შეკრული უცქერის მარკიზს) სად მიეცე-ვარ მე ამ კაცს? ამ მუხთალს კაცს თავისი განზრ-ახვა აქვს. (ხმა მდღა) სანჩოს მოსპობა სასიამოვნო იქნება, მაგრამ ცოტათი რომ დავჰკბინო? მონასტე-რში რომ მყავდეს დამწყვდეული; სულ-ერთია, ვი-თომც კბილებში მეჭიროს. მე რომ შევეინახო და ნელ-ნელა ვაწვავლო, ვსტანჯო, რომ გაგიყდეს და სიკვდილს თითონა ნატრულობდეს? ჯავრის-ამო-ყრაში ჯანჯლობა მეტის-მეტი სასიამოვნოა. ამაზედ რას იტყვი?

მარკიზ. ბრუნდე გზას რათ ირჩევთ, მეფევე? მიზანთან პირ-და-პირ მიხვიდეთ არა სჯობიან? დაჰკარით, მოჰკალით!

კორძლი. გაიძვერა! აქამდისინ სანჩოს მხარე ეჭირა... ახლა თუ დაავიწყდა, მაგრამ მე კი მახსოვს. (მარკიზს თვალს არ აშორებს; მარკიზიც სწორედ ასრე კორძლს თვალს არ აშორებს) ჰმ! ორპირო იანუსო, ⁷⁴⁾ რო-

74) იანუსი,—რომაელების ღმერთის სახელი, რომელიც სწამდათ როგორც მფარველი დროისა, ადამიანის ბედისა, ომისა და სიცოცხლისა.

მელშიაც ვამჩნევ სინათლეს! სიძულვილზედ რისთვის მაქეზებს? რა მალე დამეთანხმა? (მარკიუსს) სისხლი...

მარკიუს. მეფე დასისხლიანებულის ხელებით—ყოველთვის მოგებაშია! მოჰკალით!

კაროლი (იქით). საფრანგეთის კოროლს თუ მიჰყიდა თავისი თავი? თავ-ლაფიანი, ბილწი! (ხმა მადლად) შენ არ ამბობდი—სანჩო თქვენი იმედი არისო? ჩემთვის საჭიროა, და მანამდისინ ცოცხალია—მშვიდობიანობა იქნება.

მარკიუს. შემცდარი ვიყავი. უუმძლავრესი ხართ და თქვენთვის სრულიად საჭირო არ არის სხვისი ვისიმე დახმარება მოჰკალით!

კაროლი. ვგრძობ, რომ გულწრფელი ხარ. აბა მოიფიქრე ხალხი—ეს გლახების ბრბოა, რომელსაც პოლიტიკაში არა ესმის-რა, ბრბო ადვილად აღმშფოთებელი და გაგულისებელი, როცა დაინახავს ხმლით განგმირულს გულს. მოკლული ყოველთვის ეცოდებათ, მეტადრე მაშინ, თუ ახალ-გაზდაა და ლამაზიც; დასტირიან კუბოში, ავიწყდებად კი საპყრობილეში. ეჰ, ჩემო კარგო, ნუ დაფუჯერებთ მეტად გამბედავ საქციელს. სანჩო ჯერ ახალ-გაზდაა. ახლა ტრაგედიების დრო არ არის. მე მგონია, გესმის თუ არა, რომ მე ყველა დამლოცავს, თუ რომელიმე მონასტრის ქვით-კირის კედელში დავატანო სანჩო. როგორა გგონია, მონასტრიდან გაპარვას შეიძლებს თუ არა? არა?

მარკიუს. საფლავი—ყველაზედ საიმედო მცველი იქნება.

კაროლი. მაგრამ კაცის-კვლა...

მარკიუს (სასახლეზედ უჩვენებს). ეს კედლები შეჩვეულნი არიან კაცის კვლას!

კაროლი. (იქით) მოლაღატე! (ხმა მადლად) ეგ არის, მარკიუს, შენი უკანასკნელი რჩევა?

მარკიზ. მოჰკალით! (ბუკის ხმა) ბუკის ხმა!.. აი, ისინიც!... (კარები გაიღება სსსსხლისა. პირველი მოდის დონ-სანჩო და დონა-როსა; ერთმანერთის ხელი უჭირავსთ. როსა ჩაცმულია თეთრ კაბაში; ვერცხლით მოკაშმულში, და თავსუდ გვირგვინი ადგია, მარგალიტებით. სანჩო კრატის შლიაპათი, სხვა და სხვა-ფერ ფრთებით მორთული და ძვირფასის ქვებით. მათ მარჯვნივ მოდის ურგელის ეპისკოპოსი, თავსუდ შიტრა ადგია. მათ უკან მოსდგევენ ქალები, ჯმაღა, მღვდლები.)

მეხუთე სანახაში

ივინივე, დონ-სანჩო, დონა-როსა ურგელის ეპისკოპოსი.

ურგ. ეპისკოპოსო. კასტილიის კოროლო, ჭერდინანდ,—ეს კაცი—დონ-სანჩო ჯვარს იწერს ამ ქალხედ, დონა-როზაზედ და ეს ორნივე არიან გოტის⁷⁵⁾ კოროლების ჩამომავლობისა; ეს არის მანდილოსანი ორტეცისა, ეს არის—ბურგოსის გრაფი; მე დავსწერ ამათ ჯვარსა, თუ შენი ნებაც იქნება, ჩემო მეფევ. სანჩო მუხლ-მოდრეკით წარმოვიდგებათ თქვენ და წარმოვიდგენთ თქვენ თავისს საცოლოს და ორივე აღთქმას დასდებენ თავის ერთგულობაზედ თქვენ წინაშე, რადგანაც ეს არის გრაფი და თქვენ კი—კოროლი. (დონ-სანჩო და დონა-როსა ჩამოდინ კიბეზედ და კორფის წინ მუხლს მოიდრეკენ. ჭერცოვი ალაყა ერთის ნახიჯით წინ წამოდგება. მარკიზ დე-ჭუენ-ტლ დიდის აღშოფთებით ეკუფას თვალს ადევნებს.)

სანჩო. მეფევ, მომირთმევია თქვენთვის ჩემი სამფლობელო.

⁷⁵⁾ გოტტი,—ხალხი იყო, მეტად მებრძოლი.

კორძღი (ეპისკოპოსს დასტუქდება.) კკუაზედ ხომ არა ხარ შემ-
ცლარი, ეპისკოპოზო? შენ ჯვარსა სწერ ბერსა და
მოლოზანს?

ურგ. ეპისკოპოზი. მეფევე....

კორძღი. განა არ იცი, რომ ესენი აღკვეცილნი არიან? ნუ
თუ ჰბედავ შენ ამისთანა ღვთის-გმობას?

ურგ. ეპისკოპოზი. მეფევე....

კორძღი. ანათორა გადააცვით ამ ბიქს! პირ-ბადე—ამ ქალს!
(კაზელლანი და ორი ბერი წინ წამოდგებიან; ერთს ხელ-
ში უჭირავს შავი პირ-ბადე, მეორეს ანათორა. ბერი უც-
ბად გადასცვამს სანჩოს ანათორას და რაზას პირ-ბადეს,
დონ-სანჩოს პირის-სახე გადმოფარებული აქვს კაპიშო-
ნით, დონა-რაზას კი პირ-ბადეთი. სალდათები გარს
შემოერთეშიან. დონ-სანჩოს ხმალს ამოაძრებენ. კორძ-
ღი ხელით ნიშნს მისცემს.) წაიყვანეთ ესენი მო-
ნასტერში!

სანჩო (სცდილობს გადიძრეს კაპიშონი). მეფევე!...

კორძღი (ბერებს). თქვენ გებარებოდეთ ესენი; თქვენ იქნე-
ბით პასუხის-გებაში.

ძარკიზ. (თავისუფლად ამოისუნთქავს) ცოცხალია მაინც! (ბერებს
და სალდათები მიჭყავთ დონ-სანჩო ერთს მხარეს, დონა-
რაზა მეორე მხარეს.)

კორძღი. (ძარკიზ ხმა დაბლა) ამათ მოესძებნი, როცა საჭირო
იქნება. შეიძლება ხომ, რომ მონასტრიდან განთა-
ვისუფლდეს დედა-კაცი?

ძარკიზ. (იქით) ხშირად... და ვაჟ-კაცი!

მ ე ს ა მ ე მ ო ჯ მ ე დ ე ბ ა .

(სტენა წარმოადგენს იტალიას. მთის სერი. მღვიმე მეუდა-ბნავისა; სიღმეში სჩანს მღვიმეს შესასვლელი, შორით-მოები. მღვიმეში-ერთ კუთხეში ჩაღა ურია; მეორე კუთხეში ზატარა საკურთხეველი და ზედ მკვდარი თავი. ერთი ფიალა წელითა, ხონჩაზედ ვაშლები და წაბლი. სკამის მაგივრად ქვებია; ვეფლას-ზედ დიდი ქვა სტოლის მაგიერია. მოჩანს ტყე, ხეობები, მთის წყალი და ზატარა სამკეკლო.)

პირველი სანახაში.

ჭრანჩესკო და-ზალო. (მუხლ-მოდრეკილი ღოცულობს. ღოცვას შესწევებას და უურს უგდებს; ისმის მონადირის ბუკის ხმა და ძაღლების ეეფა). ეს რა მესმის? შემცდარი ხომ არა ვარ? უთუოდ ზარის რეკაა? (უურს უგდებს) არა, ბუკია! როგორ? ბუკი ამ ადაბურს კლდეებში? (უურს უგდებს) ხშირად მთის წყლის ხმა ბუკის ხმას მიემსგავსება ხოლმე და ხალხის ღრიანცელს და ტყის ხმუვილს. არა, ვილაც ნადირობს. (იჭქირება). დიახ, ბუკის ხმასთან და ძაღლების ყეფასთან ტყეს თავისი მნიშვნელობა ეკარგება და მაშინ ნადირისათვის ადამიანი ეშმაკად გარდიქცევა. (უურს უგდებს; ბუკის ხმა უფრო ანაღს ისმის) ოჰ, რა საშინელებაა. დოროტეას ⁷⁶⁾ და სიმონის ⁷⁷⁾ დროიდან, ამ დალოცვილს უდაბნოში, წმიდა მამის სამფლობელოში, მწირი თავის სენაკს ნადირს უზიარებს, მგლებს; ერთ-მან-

⁷⁶⁾ დოროტეა, — ქალის სახელია, ღმერთად ითვლებოდა ისპანიაში.

⁷⁷⁾ სიმონი, — ისპანიის ეკლესიის წმიდანი.

ერთი უყვართ და ძმურადა სცხოვრობენ ამ ადგილს, სადაც თვით ბუნებაც კი დაემეგობრა ადამიანს. არავის, არავის არ შეუძლიან დაარღვიოს, არც მეფეს და არც თავადს, აქაურობის სიმშვიდე, რა ადგილიც ეკუთვნის რომის გვირგვინს, არც ბუკის ხმით, არც ძაღლების ყეფით, არც ხმაურობით, ვინც უნდა იყოს, თუნდაც თვით რომის პაპაც. (ძაღვების უეფა შესწუდება; ბუკის ხმა ხან შესწუდება, ხან აწა). რომის პაპას კი აქვს ეს უფლება, მაგრამ ვერ გაჰბედავს, რადგანაც ის არის მონადირე ადამიანის სულისა და არა ნადირისა. არა, თვით საზიზღარი დამნაშავეც კი ვერ გაჰბედავს ამ წმიდა ადგილს სისხლის ნთხევას და ღვთის გაჩენილის მფრინველების დაფრთხობას. მაგრამ, ვინ უნდა იყოს, რომ აქ ნადირობა გაჰბედა, ვინ უნდა იყოს ეს უშიშარი? (მღვიმეს შესასვლელთან გამოჩნდება ბერი, მოხუცებული, ხელში ჯოხი უჭირავს, ფეხები დამტვერიანებული აქვს; დომინიკელის ანაფორის ზემოდამ მოგზაური მწიწის სტიქარი, სამღვდელო კვართი ასსია. ეს არის ტორკვემასა. შესავალში შეჩერდება. წვერი ჭადაწა შერთული აქვს; ტრანჩესკო და-ჰალფოს-კი—სულ თეთრი).

მეორე სანახავი

ტრანჩესკო და-ჰალფო და ტორკვემასა

ტორკვემასა. სალამი შენ, მოხუცო მამაო!

ტრანჩესკო. სალამი შენც, ძმაო!

ტორკვემასა. მომეცი ნება, პატარა ხანს აქ შევისვენო.

ტრანჩესკო. შემოდი, ძმაო, შემოდი!

ტორკვემასა. მე დავიწვი მზებედ, გაცბუნებული ვარ, ციებამ და მზემ ამათრთოლეს; მე მოგზაური მწირი ვარ. მე უღირსი მიმავალი, შემოვდივარ შენთან, წმიდაო

პატრიარქო; დაღალული ვარ. გეუბნები: „ლამმა⁷⁸⁾ საბახტანი“! მშვიდობა შენი! გაკურთხოს ღმერთმა, ბერო!

ჭრანჩესკო. კურთხეულ იყავ, ადამიანო!

ტოტკეძადა. მეც ბერი ვარ.

ჭრანჩესკო. ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს! ძალიან კარგი. ნება გაქვს სთქვა, თუ გინდა, საიდან მოდიხარ და საით მიდიხარ, რადგანაც ყოველი ნაბიჯი მოდის აღმოსავლეთიდან და გადადის დასავლეთისაკენ. რაც შენ ხარ, უცნობო ძმაო, ჩვენც ისა ვართ ყველანი. შვილო, ერთი და იგივე რამ არსებობს ჩვენს თავზე და ყველას ერთი ბოლო გვაქვს. ჩვენი ფეხი ეკუთვნის საფლავს, მუხლი კი—საკურთხეველს.

ტოტკეძადა. მე მოვდივარ ქვეყნიდან და მივდივარ ქალაქს. მივდივარ—რომს.

ჭრანჩესკო. რომს?

ტოტკეძადა. დიახ, მე კოდვილი და იმედი მაქვს მოვახდინო ის, რაც სწორეთ ახლა მოსახდენია. მე მოულოდნელად წამოვედი, მარტო, ფეხშიშველა, მოვდიოდი ქვიშით, მოვდიოდი თოვლით; ჩემი ვედრება მოხსენდა კიდევ წმიდა ტახტსა, რადგანაც რომის პაპა ალექსანდრე მეექვსე ჩემი მცნობია.

ჭრანჩესკო. როგორ? ახალი პაპა?

ტოტკეძადა. ჩემსავით, ისიც ისპანიელია. ჩვენ ვალენსიაში⁷⁹⁾ გავიცანით ერთმანერთი. იმას ეძახიან—ბორჯია. შენ, მოხუცო, ამ სასტიკი საკურთხეველის მოძღვაროვ, შენ ვინა ხარ, ღვთისაგან გამოგზავნილო ამ უღაბნოში, რა გქვიან?

ჭრანჩესკო. მე ვარ ჭრანჩესკო და-პაოლო. შენი სახელი?

⁷⁸⁾ „ლამმა-საბახტანი“;—„ლამმა“—ქართულად—ქურუმი; „საბახტანი“—ქართულად—..... ბუღდელების ენაზედა.

⁷⁹⁾ ვალენსია, — მაზრა არის ისპანიაში.

ტორკვემადა. ტორკვემადა (დიდის თავფანის-ცემით განზუდ კადგე-
ბა) ჭრანჩესკო და-პაოლო! წმიდანო!

ჭრანჩესკო. არა!

ტორკვემადა. შენ, მომავალს წინასწარმეტყველობ!

ჭრანჩესკო. არა!

ტორკვემადა. მაგრამ, მამაო წმიდაო, შენზედ ამბობენ, რომ
სასწაულს სჩადიხარ?

ჭრანჩესკო. მე მხოლოდ სასწაულსა ვხედავ. ყოველ დილას
მზე ამოდის, ანათებს წყლებს, ათბობს პატარა ცხო-
ველებს, ყოველ მშვიერს საზრდოს უჩვენებს და სი-
ცოცხლე ჰყლაპავს სიწყუდიადეს, ყვაფილი იშლება,
უშველებელი ზეცა ბრწყინავს, მაგრამ ჩემგნით კი
არ არის ეს ყველაფერი, ღმერთია, სულ ღმერთი!

ტორკვემადა. მამაო, იესომ შეგვახვედრა ჩვენ ერთმანერთს,
მე გულთ-მისანი ვარ, გელაპარაკები შენ, მოციქუ-
ლო, ყური მიგდე. გიფიქრია შენ როდისმე რომის
პაპაზედ, იმ გვირგვინის ადამიანზედ, იმ გაფერადე-
ბულ კუბოზედ და ხომ არ გითქვამს როდისმე შენი
თავისათვის, რომ იმ ცრუ მოძღვართან სდგას ნამ-
დვილი და ჭეშმარიტი მოძღვარი და თავის თანამ-
დებობის აღსრულების გულისათვის რჩება შეუმჩნე-
ველად ამაყ ვიკარიის წინაშე, რომელიც მოულოდ-
ნელად დაგვირგვინებულია, რომ იმ უცნობში ვხედ-
ვიდეთ ჩვენ თვით ეკლესიის სულსა? და რას იტყო-
დი შენ მაშინ, რომ ამისთანა ადამიანი, ჩვენი სჯუ-
ლის ამისთანა წარმომადგენელი—მე ვიყო?

ჭრანჩესკო. პაპა ჰმეფობს, ღვთის—კაცი. არის მხოლოდ, ერთად-
ერთი—რომი.

ტორკვემადა. ღვთის-კაცად ყოფნა არ შეიძლება, თუ ადამიანის
შვილი არ არის; ამისთანა კაცი—მე ვარ. ჯო-
ჯოხეთი და იმისი სიწყუდიადე მოელიან ქვეყანას.
მე ვარ მკურნალი დასისხლიანებულის ხელებით.
მკვდარი, ცხედარი საშიშარია, მაგრამ მშველელი

კი არის. მე საზარელი ვარ; მე ვეძლევი აუარებელ ტანჯვას, ქემშარიტებას, სიცხადეს და ჩემი უფსკრული არის—სიყვარული.

ჭანჩესკო. მე შენი არ მესმის. ვილოცოთ. (საკურთხევლის წინ მუხლებს მოიდრეკს).

ტორკეპეძადა. ერთხელ, ჩემ სიყმაწვილეში, როცა ეს ტანისამოსი ჩავიცვი, სეგოვის⁸⁰) წმიდა-ჯვრის ეკლესიაში მე ვნახე ერთი დიდი ბურთი, რომელიც წარმოადგენდა მთელს ქვეყანას, თავისის სახელმწიფოებით, მდინარეებით, ტყეებით, ქალაქებით, მთებით, თოვლით, ზღვებით და კუნძულებით, ყოველი ღრეკლდეებით, რომელშიაც ირევა აუარებელი ტომი ადამიანობისა თავის სიბნელეში. მამაო, შენ იცი, რომ არ არის ხელმწიფე არც ქრისტეანი და არც წარმართი, რომელსაც ექიროს ხელში ბურთი, მე კი იმ სანახავში დავინახე ქვეყნიერობა; დავინახე ყოველი ხალხი, უეროპა, აფრიკა, ინდოეთი, სადაც ცისკარი ამოდის; და ვსთქვი: ამათი მფლობელი უნდა გავხდე! მერე წარმოვსთქვი: ეს უნდა დავიპყრა იესო ქრისტესთვის, რომელიც ხშირად სიზმარში მეჩვენებოდა ხოლმე. ქვეყანა ზეცას უნდა გადავსცე. დიახ, მამაო, ეს ქვეყანა თავისის გოდებით, ომებით, სახელმწიფოებით, თავისის ალიაქოთით, საშინელებით—ჩემი ქვეყანაა, ჩემი კუთვნილებაა, გესმის თუ არა?

ჭანჩესკო (წამოდგება და ხელს დაადებს მკვდარს თავს). ჩემი კი—აი ეს არის! ეს არის ნაშთი ადამიანის ბედისწერისა; დააფიქრებს კაცს ეს გამოცანა. სიწყვიდად ამ მკვდარს თავზედ ზეგარდმოფენილი—დუმილშია; ეს გამხმარი თავი—არის კაცობრიობის უფსკრულის ლოდო; ეს სახე ეხლაც ისე იცინის,

⁸⁰) სეგოვის წმიდა ჯვრის ეკლესია—ისპანიაში.

როგორც თავის სიცოცხლეში იცინოდა, თუმცა თვალები კი ჩამქრალი აქვს; ეს საშინელი რიდე— ჩვენი საყოველთაო რიდეა; ეს ის ჭიის პარკია, რომელმანც ის იცის, რასაც ჩვენ მოკლებულნი ვართ. დიახ, ამის თვალეებში მე ვხედავ ჩემს სულს მარტოდ—მარტოს, ფფიქრობ, ვიმედოვნებ და ვბერდები; ვცოცხლობ ამ ორის. თვალის მოწმობით, ვლოცულობ და ვსჭვრეტ ამ მტვერს, ამ ნაშთს, ჩემი ლოცვის მსმენელს—აი ეს არის ჩემი სიმდიდრე და ესეც მეყოფა მე.

ტორკვემდას (იქით). ამის მსმენელს, მე ჭკუა განმინათლდა. ერთხელ, კონსტანტინემ⁸¹) რომ გვირგვინი დაიმსახურა, ზეცაში მეფის დროშა დაინახა. (მკვდაწს თავზედ უჩვენებს) მე კი აი ამ სასწაულსა ვხედავ; ამის წყალობით, მეც კონსტანტინესავით, გავიმარჯვებ. დიახ, ეს წმიდა მწირი უჩვენებს ჩემს დახშულს ჭკუა-გონებას სულ სხვა ნაირს ჭეშმარიტებას, სხვანაირს ქრისტიანობის ნათელს. დიახ, მე დავიცვამ ჩემს ბედს და ხელში დავიჭერ! ამ რიგად ეს ლოდი ნავთ—სადგურს მიჩვენებს და სიცოცხლე სიკვდილს დასძლევს! გამიგონე, დომინიკა კარგად ვერ იცნო ცეცხლის ძალა. ცეცხლი სათაყვანებელია, სირცხვილი რომ არ იყოს. დომინიკს ქვეყნის დასჯა უნდოდა, მე კი შველა მინდა. ცეცხლი ჩამქრალია, ნაკვერჩხალი უნდა მივუმატო. ახლა გესმის თუ არა?

ქრანჩესკო. დიახ...

ტორკვემდას. მე მინდა დედა-მიწაზედ დავანთო საშინელი დიდი ცეცხლი, რომელიც დაიხსნის ქვეყანას. მამაო, ამაზედ უკეთესი ფიქრი ჯერ არავის მოსვლია. და სიწყვდიადეში მესმის ქრისტეს სიტყვები: „აღა“

81) კონსტანტინე, — რომის პაპა იყო.

სრულე!, აღასრულე!, მიზანი შენი—შენ გაგამართლებს, ოღონდ კი იქამდინ მიაღწიე!“

ქრანჩესკო (ტახტაზედ დასდგამს ხონჩით ჰუჩსა და წყალს). აი წყალი, პური და წაბლი! დაიცხრე შენი წყურვილი და შიმშილი. რაიცა შეეხება შენ აზრებს, რომლის მიზანი ჩემთვის ცხადია, მე ვილოცავ შენთვის და შევევედრები ღმერთს, რომ უწინ შენ მოგკლას, მანამ შენ პირველს ცეცხლს წაუკიდებდე, რადგანაც შენი სიკვდილი როგორც თვით შენთვის, ისე მრთელი კაცობრიობისათვის უფრო სასარგებლო იქნება, ვიდრე შენი განზრახვა, ჩემო შვილო!

ტორკვეძადა (იქით). საცოდავი, დახშული ჭკუის პატრონი. ამ საცოდავმა წმიდანმა ჩემი ვერა გაიგო—რა.

ქრანჩესკო. ადამიანი სიყვარულისათვის არის დაბადებული. ადამიანი არის ძმა, მეგობარი ჩვენი. როცა ჭიასა ჰკლავს, უნდა იცოდეს რისთვისა ჰკლავს. ღვთის გაჩენილს ჩვენი ჭკუა-გონება ნათლადა ჰხედავს; არც ერთ სულ-დგმულს არ უნდა მოესპოს სიცოცხლე ადამიანისაგან. ხალხს აქვს თავისუფალი შრომა, მფრინველს—ეწერი და სუყველას კი—მშვიდობა. არც ბორკილი და არც ძალადობა. ადამიანი თუ მტანჯავია, მაშინ ღმერთი—მტარვალი იქნება. სახარებას უპყრია ჯვარი, ყორანს—ხმალი. ყოველი სიავე, ყოველი სიბოროტე, ყოველი სიმწუხარე—ქვეყნის დახსნას უნდა მოხმარდეს თავზარ-დამცემი ხშირად სცდება! თავის დღეში არავინ არ უნდა დაისაჯოს. სიკვდილით დასჯა ღმერთს მივანდოთ. საფლავი ფარ-ხმლათა გვქონდეს, უჰ!.. რა თავხედობაა. ყოველისფერი—წმიდანია: ბავში, ქალი, მტრედი, ყვავილი, ნაყოფიც; და ვგრძნობ როგორც იზრდება ეს გრძნობა ჩემს გულში, ეს დაუბოლოვებული გრძნობა ყოველ დღე, ყოველ ღამე აქ, ამ მაღლობზედ მდგარი და უფსკრულს ვამ-

სებ ჩემის დაუღალავის გრძნობით. და რაიცა რომის პაპას შეეხება, ჩვენ უნდა თაყვანი ვსცეთ, იმიტომ რომ ჩვენი პაპაა. აი, შვილო, როგორია ჩემი კანონი: მიტყევა მუდამ-ჟამს, იმედი მუდამ-ჟამს; შეცდომის მონანიება, ლოცვა, ვედრება, სარწმუნოება და სიყვარული. ამისი ამსრულებელი—დახსნილი იქნება.

ტორკვემადა. შენ მარტო შენ თავს იხსნი! მაგრამ სხვა, მოხუცო? ოჰ, მამაო, ყოველ-წამური სულის დაცემა, დღე და ღამე, ყოველს წუთს, ჩავარდნა ჯოჯოხეთში, ბუნებითად დანიშნულს ქაში, პირ-ლია დაღებულს უფსკრულში; საშინელებაში, ცეცხლში! შენა, შენ კი იხსნი თავსა?! შენ მოსვენებითა სცხოვრობ, კაკალსა სჭამ, კაკალსა, წაბლსა, ისე როგორც ანსელმი ⁸²⁾ ანუ პახომი ⁸³⁾ ლიბიის უდაბურში და გგონია, რომ ეგა ჰყოფნის ქვეყანას? ეს ამშვიდებს ქვეყანას და ყოველგან მშვიდობაა? სიწყვდიადე, ჯოჯოხეთი, დაწყევლილი და შეჩვენებული სული შენთვის სულ არა ყოფილა-რა, ოღონდ კი შენ იყვე მწოლიარე შენს ჩალაზედ, სჭამდე და სვამდე მარტობაში! აგრე ხომ ბავშვი სცხოვრობს და არა პატრიარქი! მაშ შენ მოკლებული ყოფილხარ ღვთის მძლავრ სიყვარულსა! მაშ კაცობრიობა შენთვის ფუჭი ყოფილა? პირუტყვზედაცა ზრუნავენ და ძაღლსაც კი ჰკურნავენ! აქ კი ადამიანი არის განსაცდელში! შენ გული არა გქონია! შენ ცის ძირში სცხოვრობ, ისე როგორც შენ ოთახში. ნუ თუ შენ ვერა გრძნობ რა მძლავრადა ხარ შეერთებული იმ საშინელს, უღმერთოს, გესლიანს ადამიანთან, რომელიც ყოველგან დაათრევს თავის გესლს და ჰბადავს სხვა და სხვა მრავალს ცოდვებს! არც ერთი

⁸²⁾ ანსელმი, —ისპანიის ეკლესიის წმიდანი.

⁸³⁾ პახომი, —ისპანიის ეკლესიის წმიდანი.

ამ ცოდვათაგანი შენ არ მოგეკარება! როგორ! შენ შორიდან უცქერი ადამიანს და ვერა გრძნობ, რომ შენი ჩრდილი ეკვრის იმათს აჩრდილს? შენ გულხელ დაკრეფილი ხარ და ხელს იბან? შენ ფსალმუნებსა ჰგალობ? შენ ხომ ამ ტაბლასა და მაგსაკურთხეველს შუა დადიხარ დაულაღვად, უგზო-უკვლოდ! ეგ ხომ შენი განცალკევებაა, თავმოყვარულობაა! როდისაც ყოველისფერი იქცევა და ირღვევა, როდისაც ყოველისფერი იღუპება, აი მაშინ იქ არის შენი მოვალეობა, მოხუცო, მოვალეობა შენი ხალხშია! მაშინ არის შენი მოვალეობა უზომო, შეუწყნარებელი, შეუწყალობელი, რომელიც ადავსებს სვინდისს საშინელის ფუთფუთით. მოვალეობამ მონასტერს უნდა დაგაშოროს, ხელი უნდა აგაღებინოს შენს უდაბნოზედ და უნდა შემოგძახოს: „მიდი. შეველა მიეცი! ხალხზედ იზრუნე! კაცობრიობაზედ იზრუნე! ნუ გძინავს! ეს უსუსურნი, ოჰ ღმერთო, ცეცხლში დასაწვავად განწირულნი არიან! ყველა: მოხუცნი, ქალნი, კაცნი, ცოლნი, ქმარნი, ყველანი განწირულნი არიან სოდომში⁸⁴) ტანჯვას! მიდით, კეტებით დაიხსენით და ძალით შეიყვანეთ სამოთხეში!“—აი, მოხუცო, აი რისთვისა ვართ ჩვენ დედა-მიწის ზურგზედ. შენი კანონი—სინათლეა, ჩემი—საიდუმლო! შენ ხარ იმედო, მე კი—მშველელი. მე ღმერთსა ვშველი. (რამდენიმე ხანია, რაც ერთი კაცი ამათ ღაპარაკს უუკრებს. ხელში უჭირავს მონადირის შუბი და უელზედ ჯვარი ჰჭიდა. მონადირის ტანისამოსშია ჩაცმული, ოქროთ ნაქსოვი; თავზედ ჰხურავს მადლი ოქროს ქუდი, სამწეება მარგალიტებით. ქმარზედ—ბუკი ჰჭიდა, რქისა; ტრანჩესკოსი და ტორკვემასის ბოლონდელი ბასი მო-

⁸⁴) სოდომი,—იგივეა, რაც გომორრა. იხილე ეს სიტყვა.

ისმინა და ხარხარებს. ტორკვემადა და ჭრანჩესკო მოიხედავენ.)

მესამე სანახაში.

იგინივე და მონადირე

მონადირე. გეფიცებით, შვილნო ჩემნო, რომ ჩემს მემუსიკეთ ისე არ გაუმხიარულებივარ, როგორც თქვენ. ყურს გივდებდით დიდის სიამოვნებით. ორივენი რეგვენები ხართ. იქ ვიყავი, ქვემოლ, ვნადირობდი. ავიღე ერთი, ეს უცნაური ბერი ვნახო მეთქი! უნდა გითხრათ, რომ ძალიან გამაცინეთ! თქვენ ორივენი მართალი რომ ყოფილიყავით, სიცოცხლე ხომ გავგიჟირდებოდა. (ორივეს მიუახლოვდება; ხელებს ვუღწეოდ დაიკრეფს და ორივეს დაცქერდება. ერთს ნაბიჯს გადასდგამს ტორკვემადსკენ.) ტორკვემადა! შე შენ გიცნობ. დაიკარგე აქედან! წადი შენ სახლში! შენი თხოვნა მივიღე და ნებაც მომიცია. წადი, ჩემო შვილო! შენი აზრი დიდია, მაგრამ შე კი მაცინებს. დაბრუნდი ისპანიაში და ჰქმენ, რაცა გწადიან! ებრაელების სამფლობელო მიჩუქებია ჩემის ძმის-წულეებისათვის. თქვენ, შვილნო ჩემნო, ბაასობდით იმაზედ, თუ რისთვის არის დაბადებული ადამიანი. ორის სიტყვით აგიხსნით ამას, დამალვა რა საჭიროა? განცხრომა—სიცოცხლეა! ძმანო, ამ ცხოვრების იქით ვერაფერს ვერა ვხედავ, და ამ ცხოვრებაში კი—ვხედავ მარტო ჩემს თავს. ყოველი ადამიანი ჰხედავს ერთსა და იმავეს. (ჭრანჩესკოს) შენ—ლოცვას, მე—განცხრომას!

ტორკვემადა (ხან ერთს შეჭხედავს ხან შეფრქვს). ორივენი თავიანთ-თავის მოყვარულნი არიან.

მონადირე. შემთხვევამ ნაცარი ალღოს შეურია. ეს შერევა—ადამიანია. და რადგანაც მეც იმავე მასლიდან ვარ შემდგარი, როგორც თქვენ, ამიტომაც მე დიდი ბრიყვი ვიქნებოდი, რომ არ მესარგებლნა წუთიერის სიხარულით, რომ კბილები არ ჩამეკიდნა სიამოვნებისათვის, რომ ყველაფრით არ მესარგებლნა, რაიცა რომ სწრაფ-მორბედი. მე ვსარგებლობ იმითი, რასაც ეძახიან შეცდომილებას და რასაც ეძახიან—ბიწიერებას... მე მინდა ვარსებობდე. აბა ჰკიოხეთ არწივსა, ძერასა, ორბსა, აქვს უფლება, რომ სხვის ხორცსა ჰგლეჯავს და იცის თუ რომელ ბუდიდან იტაცებს თავის მსხვერპლს? ჩაგიცვამთ, ზოგს თეთრი და ზოგს შავი სამოსელი და გგონიათ, რომ სისულელის ჩადენის უფლება გაქვსთ, თრთით და თვალეხსა ჰხუჭავთ უზომო ბედნიერების წინაშე, რომელსაც ეს სულელი ქვეყანა თქვენ გაძლევთ! არა, ცოტა ჰქუა უნდა ვიხმაროთ; ვისარგებლოთ დროთა-ვითარებით. რადგანაც სიკვდილს იქით, ანუ შემდეგ აღარა არის-რა, კარგათ ვიცხოვროთ! ნადიმის ჰერი ჩამოიქცევა ზოლმე და ნანგრევებად გარდაიქცევა. ბრძნის გული ცეკვით საფლავს მიაღწევს. მომეცით მე ჩემი ნადიმი. დღეს თუ საქიროა, რომ სხვისი საკმელი საწამლავით შეზავდეს, დიახ—ძალიან კარგი და პატიოსანი, აგრე იყოს! რა ხელი მაქვს სხვის სიკვდილთან! მე ვცოცხლობ; მე მშია, მე ვარ გაუმადლარი, ვნებით სავესე, ყოვლის მცოდნე. სიკვდილი მინდა დავივიწყო. დიახ, მზად ვარ გადავწყლაპო მთელი ქვეყანა ისე, როგორც ლელეს გადავყლაპავ. ცოცხალი, მე ვისწრაფი სიამოვნების ჩაგემებას—მკვდარი კი მე — ვაგვკრები.

ჭრანჩესკო (ტორკვემდას). ვინ არის ეს ლკეთური, ეს არ-დასა-
ცალბელი, ეს მედგარი ესა?!

ტორკვემდა. მამაო, ეს არის რომის პაპა!

კოტე უიფიანი.

(შემდეგი იქნება)

მეგრული

(ამბავი ბურ-ინგლისელთა ომიდან)

შესწყდა სამხრეთ-აფრიკის ომი, ბოლო მოეღო (დროებით მაინც) ამდენ ხალხის ჟღეტას, მშვიდობის მოყვარე ხალხის ნაოფლარის ნაცარტუტებას. გამარჯვებული (სახელით მაინც) ძლიერი მტერი გამოვიდა. მაგრამ თვით სახელი ბურებისა, ამ ერთ მუქა მხენელ-მთესველ ხალხისა, რომელმაც გოლიათ ინგლისს, მასზე ას გზის უპირატესს როგორც რიცხვით, ისე ქონებით, შეჰბედა და პირში შეება, რათა თავის ოფლით მორწყული მიწა-წყალი, თავისი მამული დაეცვა, ვამბობთ, სახელი ბურებისა ისტორიაში სამახსოვროდ დარჩება. ისტორია არ დაივიწყებს სახელს ბურებისას, როგორც უებრო მეომართა, უზომოდ კეთილშობილთა, ქველთა, თავის სამშობლოსათვის თავდადებულთა.

მთელი განათლებული კაცობრიობა გულის ფანცქალით მოელოდდა ამ უსწორო ბრძოლის გათავებას, ყველას აღონებდა ცად ამავალი გოდება უმანკო მსხვერპლთა. თუ აკტიურად არა, პასიურად მაინც სიმპატია ყველასი ბურებისაკენ იყო მიმართული. იმდენი ხანაგრძობა ბურებისადმი არც ერთს ქვეყნის პრესაში არ გამოთქმულა, როგორც საფრანგეთისაში. აი, ახლაც ეს არის დაიბეჭდა ფრანგულად ერთი გულგამგმირავი ამბავი ბურთა ბრძოლისა, ამბავი, რომელიც ერთი-ღანაკეთია იმ უშველებელ და გონების თვალით წარმოუდგენელის დრამისა, ამ ორ წლი-ნახევრის განმავლობაში სამხრეთ-აფრიკაში რომ გრძელდებოდა. ამბის დასასრული ეხება სწო-

რედ იმ დროს, როცა ომი თითქმის გათავდა და ზავი ჩამო-
აგდეს კიდევცა. ვიცით რა, თუ რა გულის-ძგერით ადევნებდნენ
თვალყურს სხვებთან ერთად ჩვენი მკითხველებიც ამ დაუსრუ-
ლებელ დრამას, გვსურს გავაცნოთ ეს დრამა, რომელიც თვალ-
წინ გვიყენებს ამ მამაც ხალხის თავგანწირულ ყოფას სამშობ-
ლოს დაცვისათვის ბრძოლის დროს.

ტრანსვაალის ჩრდილოეთით, ალბასინიდან 35 მილზე, მე-
ტად ნეკოფიერი ველი დევს. შუაში ჩამოუდის კოპწია ნაკა-
დული, გარშემო წამოზიდულ მთებიდან ჩამომდინარი, ველის
შუაგულის გაშენებულია საუცხოვოდ მოვლილი ფერმა, თვალი
მთელის ტრანსვაალისა. ფერმის გვერდით წყალია შეგუბებუ-
ლი. ამ გუბესა და ფერმას ათას გვარი ხეები თავს დასცქერის
სამოდ. საუცხოვო მდებარეობა აქაურობისა ადამიანის თვალ-
სა ხიბლავდა. სწორედ ედემი იყო, უდაბნოში გაშენებული.

ფერმა პიერ ბოტამ (ბურთა განთქმულ მხედარმთავრის
ლუი ბოტას ნათესავმა) გააშენა ამ ორმოცის წლის წინად.
ყველაფერს მშრომელ-პატრონის ხელი ეტყობოდა, ღვთის თვა-
ლი შიგა ტრიალებდა. იმის წყალობით, რომ ფერმა ბრძო-
ლის ველზე ძალიან დაშორებული იყო, ამ უკანასკნელ ხანამ-
დე ფიქრად არავის მოუვიდოდა, რომ ინგლისელები აქაც მო-
ვიდოდნენ.

ფერმაში მშვიდად და უშფოთველად სცხოვრობდნენ. მო-
მავალის დარდი რომ არა ჰქონოდათ, მათზე ბედნიერნი ცის
ქვეშ არავინ იქნებოდა.

ომი ასტყდა თუ არა, მოხუცმა ბოტამ, თითქმის ოთხმოც
წელს მიტანებულმა, თავისს შვილს ანრის უთხრა: „ხომ ხედავ,
შვილო, მეტად მოვიყარე! ახლა არ შემეძლია, როგორც მა-
ჯუბის ომის დროს, წინ გაგიძღვეთ. რიგი შენია, გაუძღვე
შენს შვილებსა და მსახურთ, ვინძლო მამული ადიდოთ. მე კი
შინ დავრჩები შენს მოხუც დედასა და შენს ქალიშვილ ვილ-
ჰელმინასთან ერთად. და თუ ვინიცობაა, ინგლისელები გვე-
წვივნენ, მაშ ბოტა არა ვყოფილვარ, თუ ჩემი სიცოცხლე ია-
ფად დავუსვი!“

ანრის დაღონება არც კი დასტყობია სახეზე და მოემზა-
და წასასვლელად. შინ დასტოვა მოხუცებული დედ-მამა და
თავისი ქალიშვილი, თექვსმეტის წლის ვილჰელმინა, რომლის
მშობიარობას დედა მისი ზედ გადაჰყვა. თან წაიყვანა თავისი
სამი ვაჟი და სამივე თეთრკანიანი მსახური. შავკანიანები კი
შინ დასტოვა. ესენი ნახევრად ველურები იყვნენ, მაგრამ თა-
ვიანთის ბატონის ქირს არ იგდებდნენ.

ორმოცის წლის ანრი ბოტა ნამდვილი, ტიპიური ბურია.
მისს ვაჟკაცურ სახეს შავი წვერი და შავივე თვალები მეტად
უხდებდა. ჩასხმული, ვეფხვივით მარდი ერთთავად ცხენზე ზის,
თოფ მხარზე გადაგდებული. მისი შვილები ერთი 25 წლისაა
მეორე—23-სა და სულ უმცროსი—19-ისა. სამნივე ღირსეულნი
შვილნი იყვნენ თავიანთის მამისა და სიხარულით მოისმინეს
ის ამბავი, რომ საბრძოლველად უნდა წასულიყვნენ.

როდოღოფ დუმონიც, უფროსი მსახური და თავმდგმური
ყაენბისა, თავისს ბატონს მიჰყვებოდა და მიუძღვებოდა სხვა
სამს მსახურს. ერთის მხრით უხაროდა—ინგლისელებთან ჩემს
ვაჟკაცობას გამოვიჩინო, მაგრამ ამავე დროს ვილჰელმინას მო-
შორება მისს ბედნიერებას ნაღვლის ღრუბელს აფარებდა.

როდოღოფის დედ-მამა ფრანგები იყვნენ და ალბასინიდან
20 მილის სიშორეზე სცხოვრობდნენ. ბოტას ოჯახში მოსამ-
სახურედ დადგა, მაგრამ ნამდვილად კი ვილჰელმინას სიყვა-
რულმა აკისრებინა ეს ხელობა. ქალვაჟისათვის სამყოფი იყო, თვა-
ლილა მოეკრათ ერთმანერთისათვის, რომ სიყვარულის ალი
მოსდებოდა მათს ნორჩს გულს. დრო სანეტაროდ გარბოდა
როგორც ერთისა, ისე მეორისათვის. ერთმანერთს თითქმის
იშვიათად ხვდებოდნენ, ერთიც და მეორეც თავთავის საქმეს
ერთგულობდა; სააღერსო სიტყვა რა არის, იმასაც არ ეუბ-
ნებოდნენ ერთმანერთს, მაგრამ ლაპარაკი რა საჭირო იყო,
როცა თვალებით კითხულობდნენ პასუხს ერთურთის გული-
სას მშვენიერებით, კეთილშობილებით და უმანკო სიყვარულით
აღსაფხველად გულისას.

ვილჰელმინას თექვსმეტი წელი უსრულდებოდა. ცხელ ქვეყნებში ქალი მალე იყრის ხოლმე ტანს. ტანადი იყო, საკმაოდ ღონიერი, ლამაზ ქერა თავს მუქ-ლაჟვარდი თვალები უმწვენებდა. ცოტა მოდიდო ბაგებზე ერთავად აღერსიანი ღიმი უთამაშებდა; მთელის ტანის აგებულება მისის ხასიათის სიმტკიცეს მოწმობდა. ყველას ხიბლავდა გოგონა, ყველას ტყვედ ჰქმნიდა, როდოლოფს ქალი უყვარდა და ქალსაც როდოლოფი, ისე, როგორც ოცის წლის ქალს ვაჟის შეყვარება შეუძლია აფრიკის ცხარე მზის გავლენით. ბურთა მწვენიერ ხალხის ამპარტავნობა და მათი კეთილშობილური გული რომ არა, ძალიან საფრთხილო იქმნებოდა ახალგაზდანი ასე თავისუფლად გაეშვათ. მაგრამ მათში ქველობა, და პატიოსნება მემკვიდრეობითია ხოლმე, და თუმცა ერთურთის სიყვარული ცეცხლის აღსავითა ჰქონდათ მოდებული; მათს გულში უხამსი ფიქრი ერთხელაც არ ჩასახულა. ასეთია ღონიერ და ტანმრთელ ადამიანთა წესი: მათ არ იციან, რა არის გავლენა დაავადებულ ტვინისა, ნერვები ყურმოჭრილ მონასავით რომ ჰყავს ხოლმე. ასეთნი ადამიანნი თავიანთს ბედნიერებას არა მწიკვლავენ, ჩირქს არა სცხებენ, არამედ დამწვიდებულად სტკბებიან მთელის სიტკბოებითა, ყოვლად აღმაღლებული გრძობასიყვარული რომ იძლევა ხოლმე.

არა-ადამიანებრივი ძალა დაატანეს თავის თავს გამოთხოვებისას. მართალია, გული ეთანატრებოდათ ნაღვლითა, გარნა სახეზე მაინც ენერგიულ სიწმვიდეს აღმოიკითხავდით. დიდხანს ჰკოცნიდნენ შინ დამარჩენნი და საომრად წამსვლელნი ერთმანერთს. ბოლოს, პატარა რაზმი, მწვენიერად მორთულ მოკაზმული, შეიარაღებული, საუკეთესო ცხენებზე შემსხდარი, გზას გაუდგა. რომ დიდხანს ეყურებინათ სახლის ზღურბლზე მდგომთათვის, რომელნიც შორით კოცნას უგზავნიდნენ მამულის სახსნელად და შეიძლება სასიკვდილოდაც მიმავალთ, მხედართ ნაბიჯით მიჰყავდათ ცხენები.

ოთხის დღის უკან ანრი ბოტა და მისი რაზმი გენერალ დელარეის შეუერთდნენ. ერთმანერთზე უკეთესი, რჩეული და

ლონიერი მეომრები რომ დაინახა, გენერალმა თავი ვერ შეიმაგრა-თავისი კმაყოფილება არ გამოცხადებინა. ანრი ბოტა ფელდ-კორნეტად დანიშნა და ჩრდილოეთიდან მოსულ სხვა ბურებთან ერთად სამხრეთისაკენ გაგზავნა იქ, სადაც გენერალმა კრონიემ კაპის საზღვარი გადალახა. სწორედ იმ დროს მივიდნენ დანიშნულ ადგილას, როცა გლენზოესა და ვრბურგში ბრძოლა იწყებოდა.

ბედი ულიმოდა მამაც ერთ მუჟა ხალხს, რომელმაც თამამად შეუშვირა გული მთელს მსოფლიოში ძლიერსა და უუმიდოდესს ინგლისს, დიახ ყველაზე ძლიერს, მაგრამ ამასთანავე ყველაზე მუხანათ ერს. 31 ოქტომბერს ბურთა ჯარმა მეტად გაიმარჯვა ინგლისელებზე. ამ უკანასკნელთ, სანამ პირში სული უდგასთ, არ დაავიწყდებათ ეს დამარცხება.

დამარცხდნენ ინგლისელები ლედისმიტთანაც, ასე რომ ამ ქალაქის გარშემო დაქერილ პოზიციებზე ხელი უნდა აეღოთ. ბურებმა მტრებს მთელის 6 მილის მანძილზე დაახვეინეს უკან და ინგლისის მხედრობა მთლად ამოწყვეტას მხოლოდ ღამის სიბნელემ გადაარჩინა. მარტო ამ დღეს დააკლდათ ინგლისელთ 3,500 კაცი მოკლული, დაჭრილი თუ დატყვევებული, როგორც ეს ლონდონში თავისს მთავრობას აუწყა გენერალმა ვიტემ.

თუმცა მანძილი დიდი იყო გასავლელი, მაგრამ თვეში ერთხელ ანრის ერთ-ერთი ვაჟი ან როდოლოფი მოდიოდა ხოლმე ფერმაში დარჩენილთა სანახავად. რა თქმა უნდა, მიხვდებოდა, რომ როდოლოფს ხვეწნა არც-კი სჭიროდა იქ წასასვლელად. გზის შესამოკლებლად პრეტორიამდე მატარებლით ჩამოვიდოდა ხოლმე, იქიდან კი ცხენით ადიოდა. ვილჰელმინას აღდგომა უთენდებოდა, როცა თავისს სალოცავს დაინახავდა. ისიც მოუყვებოდა თავის თავ-გადასავალს და თანაც დაუსრულებლივ უკოცნიდა მშვენიერ თვალებს, ნეტარებისაგან გულამომჯდარი.

მაგრამ ეს ბედნიერება, სულ ბევრი, ორს დღეს გასტანდა, მეტს არა. როდოლოფი მხედრის მოვალეობას მიჯნურის მოვალეობას უმორჩილებდა.

ინგლისელები კი ამ დროს გაჩენის დღეს იწყებდნენ. ლედისმიტს, კიმბერლეის გარს მტერი ერთყა და თავგანწირულის ბრძოლის შემდეგ მე-18 უსართა რაზმი თავიანთის ლეიტენანტ-კოლონელითურთ დატყვევებულ იქმნა. ინგლისელთ ისეთი დღე დაადგათ, რომ თავიანთს დაქრილებსაც კი თავი დაანებეს.

მოდერ-რივიერთან, მაგერს-ფონტეინთან ინგლისელნი ისევ იქმნენ ძლეულნი და ბრძოლის ველზე ოთხი ათას კაცზე მეტი დასტოვეს.

ასეთი სირცხვილი როგორ გვაქამეს ბურებმაო და შურისაძიებლად ინგლისელებმა ისეთი გულქვაობა და სიმხეცე გამოიჩინეს, რომ მთელს მსოფლიოს გული შეჰზარა მათმა საქციელმა.

ზედი-ზედ დამარცხებამ ინგლისის ჯარისამ ლონდონში ხალხი ძალზე აღაშფოთა. ინგლისის ერის ნაძირალა დაიქირავეს საშინელ ფასად, დღეში თითო კაცი სამ-ოთხ მანეთად, და ფიცხლავ გაგზავნეს ბრძოლის ველზე. მოკლე ხანში მთელს სამხრეთ-აფრიკას შეესია 200,000 მეტი მებრძოლი. ბურებს არ შეეძლოთ ირისპირ შებმოდნენ ამ ზღვა ჯარს, ბრძოლის პირობები მეტად უსწორო შეიქმნა, და გადასწყვიტეს სათარეშო ომისათვის მიემართნათ. თვით ქვეყნის მდებარეობაც მეტად ხელს უწყობდა ასეთს ბრძოლას, განსაკუთრებით კაპის ჩრდილოთ, ორანჟესა და ტრანსვაალში. აქაური ჯაგნარები გაუვალია, ხოლო მთები ხელს უშლიან ინგლისის მხედრობას ბურთა რაზმებს კვალ და კვალ სდიოს ხოლმე. ბურები კი თავიანთის პატარა ტანის და ხედნის ამტან ცხენების შემწეობით ყოველგვარ დაბრკოლებას და გასაჭირს ადვილად სძლევენ ხოლმე. მეტი გზა არ არის, — ამბობდნენ ბურები, — მტერს მოულოდნელის თავდასხმით საქმე გავუჭიროთ, ველიტოფ მათი დარაჯები, ჰაერში ვაფეთქოთ მატარებლები, მათის კარგის საქმელებით თავი ვიკვებოთ და თბილ ტანისამოსით ტანი შევიმოსოთ, — სულ ერთია, მათი მეფე ედუარდ VII ყველაფერს უხვად ჰგზავნისო.

აი, ამ გზას დაადგინენ ბურები ეს ორი წელიწადია და დღემდე საქმეც კარგად მიუდიოდათ.

ინგლისელებმა შესვენება რა არის, არ იციან; იძულებულნი არიან გადალახონ ხოლმე განუზომელი მანძილი და სულ მუდამ კი უნაყოფოდ. ქანც-მოლეულნი ავადა ხდებიან აქაურის ცივებით, მუცელათი. ავადმყოფობაც კი ბურებს ეხმარება, როგორც მარტინი-ანრის თოფები.

ანრი ბოტა თავის კაცებით კარგა ხანს იღებდა მონაწილეობას „დაუჭერელ“ დევეტის რაზმში. აქ მრავალგზის ისახელა თავი ვაჟკაცობით და მისის წყალობით არა ერთხელ მოითბეს ხელი ინგლისელთა სურსათით. ერთ ბნელ ღამეს როდოლფი მიწაზე გაერთხო, ბობღვით გაიარა მტრის. დარაჯთა შორის, ნაღმის კარტუჩი რკინის გზის რელსებზე დასდო და სურსათით დატვირთული მატარებელი ჰაერში ააფეთქა. ბურთა რაზმი ნახევარ მილის მანძილზე იყო დაბანაკებული. აფეთქების ხმა გაიგონეს თუ არა, დაუყოვნებლივ იქ გაჩნდნენ და საქმლით, საცმლით და ფულით დატვირთულნი დაბრუნდნენ. სანან წავიდოდნენ, ცეცხლი წაუკიდეს ყველაფერს, რის წაღებაც კი ვერ შესძლეს.

გენერალმა დევეტმა გულწრფელად უქო როდოლფს სიმარჯვე, ამხანაგებმა და ანრიმ გადაკოცნეს,—ეს იმისათვის ყველაზე დიდი ჯილდო იყო. სამწუხაროდ, ამ უკანასკნელ ბრძოლის დროს ერთი ამხანაგი მოუკლეს და ანრის უმცროსი ვაჟიც მძიმედ დაუჭრეს; მაგრამ დაჭრილი მალევე მოჩჩა.

ამ ხნის განმავლობაში ინგლისის ჯარები ჩრდილოეთისაკენ იწევდნენ. პრეტორიის აღების შემდეგ სასწრაფო რაზმები მთელს მხარეს მოედვნენ და ბურებს სდევდნენ, თუმცა-კი ამაოდ, ხელში ვერსად ჩაიგდეს.

როცა გაიგეს, რომ ინგლისელები ჩვენის ფერმისაკენ მიდიანო, ანრი, მისი შვილები და მათი კაცები დაეწივნენ იმ რაზმებს, რომელნიც ჩრდილოეთით დელარეის წინამძღოლობით იბრძოდნენ. ეს გარემოება მათ ნებას აძლევდა დროგამოშვებით ენახათ ხოლმე თავიანთი მშობლები და როდოლფს

კიდევ—თავისი დანიშნული, და ამ გვარად ახლოდან ყური ეგდოთ თავისიანებისა და თავის სახლ-კარისათვის.

ფერმა სურსათის საწყობად გადააქციეს. რასაც კი ინგლისელებს ართმევდნენ: საქმელ-სასმელს, ტანისამოსს, თოფის წამალს, პატრონებს და სხ., ყველაფერს სახლის სარდაფებში ინახავდნენ და ყოველსავე ამას დარაჯად მოხუცი ბოტა უდგა.

ერთ დღეს ინგლისის რაზმი იმ მიდამოებში მოხვდა. რაზმის უფროსმა სერიდან თავის საზღვაო დურბინდით შენიშნა, რომ ხეებ შორის ადამიანის ბინა უნდა იყოს დამალული. გადასწყვიტა მზვერავები გაეგზავნა ამბის შესატყობად. ჩვენის ამბის დრამატიული ნაწილიც აქედან იწყება. ერთს ნაშუადღევს რაზმს 125 კაცი ჩამოეცალა და წამოვიდა იმ ველის დასათვალიერებლად, სადაც ბურები შეამჩნიეს ეს ბურები ანრი და მისი კაცები იყვნენ, რომელთაც დელარეიმ ორმოცამდე სხვა ბურებიც აახლა, რომ ინგლისელთათვის ზურგიდან მოსვენება არ მიეცათ და თუ შესაძლებელი იქნებოდა, რამდენიმე ურემიც წაერთმიათ, ან რამდენიმე კაცი მოეკლათ. განსაკუთრებით დავალებული ჰქონდათ, მტერი იმ ადგილას მიეტყუილებინათ, სადაც გენერალის რაზმი უცდიდა, მარჯვე ადგილს დაწყობილი.

II

სამწუხაროდ, ოფიცერს, რომელსაც ფერმის დაზვერვა ჰქონდა მინდობილი, ომი სრულებით არა სწადდა და იმის მაგივრად, რომ ბურებს გამოსდგომოდა, არჩია თავის ჯარისკაცებთან ერთად გაესეირნა. „ხვალ რომ დავბრუნდები,—ამბობდა თავის გულში,—უფროსს ვეტყვი, ვერაფერ ვიპოვე-მეთქი“. იარა ალაღბედზე და თავს კი წაადგა იმ სერს, ფერმას რომ დაჰყურებდა. „სწორედ იღბალი მქონია,---სთქვა ისევ თავის გულში ოფიცერმა,---ცის ქვეშ წოლას, ის არა სჯობია, აქ დავისვენოთ! ამაღამ მშვენიერი მასპინძელიც ვიქნებით: კარგი ბინა გვექნება, კარგი საქმელ-სასმელი და შეიძლება სხვა რამეც“...

რაზმს პირდაპირ ფერმისაკენ გაუძღვა და ბინდისას უკვე ხუთასიოდ ნაბიჯის მანძილზე იყო.

სიფრთხილეს თავი არა სტკივავო და წინდაწინ ერთი სერჟანტი გაგზავნა ამბის გასაგებად, თან ათიოდე კაციც გაატანა. შეიტყუეთ, უხიფათოდ შეეგვიძლია მანდ მოვიკალათოთ თუ არაო, თოფის შიში ხომ არსაიდან იქნებაო?

მოხუცი ბოტა, ეს ორი საათია, ყოველს მათს ნაბიჯს სულგანაბული თვალ ყურს ადევნებს. სხვენზე აცოცდა და იქიდან ყველაფერსა ხედავდა. თავის ქვეყნის მტრების დანახვაზე მისი მოხუცებული სისხლი ბრაზმა აიტანა. გადასწყვიტა თავისი სიცოცხლე ძვირად დაესვა მტრისათვის. მისი მოხუცებულივე მეუღლე, ქარებისაგან დახუთული, ლოგინში იწვა. მაგრამ ბოტას მხარში ედგა კარაბინით შეიარაღებული ვილჰელმინა.

სერჟანტი და ჯარისკაცები ას ნაბიჯზე მიუახლოვდნენ თუ არა, მოხუცმა პაპამ თავისს შვილი-შვილს უთხრა: „კარგად ამოიღე ნიშანში და ესროლე!“ ეს თქმა იყო და თვითონაც ოთხჯერ ზედიზედ დასცალა თავისი თოფი. ოთხი ჯარისკაცი ძირს დაეცა. ამხანაგებმა მაშინათვე ზურგზე მოიკიდეს დაქრილები და საჩქაროზე თავს უშველეს. მოხუცი და ვილჰელმინა ერთმანერთს გულში ჩაეკვრნენ და ღმერთს ვედრება დაუწყეს, დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ უფრო რიცხვმრავალი მტერი მოსვლას არ დაიხანებსო.

სიკვდილს გადარჩენილები უფროსთან მივიდნენ გულეზდახეთქილნი. ოფიცერმა ერთხანს უკან დახევაც კი დააპირა. მერე სერჟანტს ჰკითხა, შენის ფიქრით მტერი რამდენი იქნება, ან თუ მოვერევეითო?

— მოვერევეით! — უპასუხა სერჟანტმა. ეტყობოდა, უფროსზე მამაცი იყო. — მხოლოდ რამდენსამე რაზმებად უნდა გავიყოთ და რამდენისამე მხრიდან დავუშინოთ ტყვია ფერმას. არა მგონია, მ — ნ კაცზე მეტი იყოს შიგა, თორემ უკან გამოგვიდგებოდნენ.

— მართალი ხარ! — უთხრა ოფიცერმა, — დავიცადოთ, სანამ კარგად დაღამდებოდეს.

სანამ ესენი ამ ლაპარაკში იყვნენ, დაქრილნი გულშემზარავად შეკენესოდნენ და ჰგმინავდნენ. მათი ამხანაგები ავად თუ კარგად ქრილობას უხვევდნენ. ერთს თეძოში ჰქონდა ტყვია მოხვედრილი, მეორეს, უფრო მძიმედ დაკოდილს, — მუცელში, და იმის გადარჩენის იმედი არავისა ჰქონდა.

ყველანი დროებით მწვანეზე დააწვინეს და ყურის-მგდებლად ერთი კაცი მიუჩინეს. დანარჩენები სამ ჯგუფად გაიყვნენ და ფერმისაკენ გასწიეს. ვერც კი მოეფიქრებინათ, რომ ფერმას დამცველად მარტო მოხუცი და მისი შვილიშვილი ჰყავდა. რომ დაღამდა, რაკი ვერავინ დაინახა, მოხუცა ბოტა ვილჰელმინასთან ერთად ძირს ჩამოვიდა. გაამაგრეს ეზო და ლოდინი დაიწყეს. მას შემდეგ, რაც სხვენიდან მტერს თოფები ესროლეს, ერთი საათი გავიდა. ეზოში აშეგებულმა ორმა ნაგაზმა, რომლებსაც საცოდავთ ცოტა არ იყოს იმედი ჰქონდათ, გვიშველიანო, საშინელი ყეფა ასტეხესა ეზოს კარმა გრიალი მოიღო, ნაგაზებმა უფრო მოუხშირეს ყეფას. ამ დროს დაიცალა ორი თოფი და სიჩუმე ჩამოვარდა: ორივე მყეფარი მოკლულ იქმნენ.

მოხუცს გულმა უგრძნო, განსაცდელის წამი დადგაო, და თავისს შვილიშვილს უთხრა: „ჩემო ვილჰელმინა, მაკოცე, შვილო, საცაა ერთად შევიყრებით საიქიოს“. მერე ზეცად აღაპყრო თვალნი და უფალს შეავედრა თავისი მამული.

როცა სახლის კარი შემოღეწეს მტრებმა, მოხუცმა თოფს დაავლო ხელი, მაგრამ დაცლაც - კი ვერ მოასწრო, ისე ორმა ჯარის კაცმა ხიშტებით ტანი დაუცხრილეს. ვილჰელმინას თავზარი დაცა ამის ნახვაზე და ბნელი ოთახის კარს ეძგერა. მაგრამ ამ დროს მისის დადედის ოთახიდან ხუთი ჯარისკაცი გამოვარდა და უმწეოდ დარჩენილს ქალს ხელ-ფეხი შეუკრეს.

ოფიცერმა გულდასმით დაათვალიერა სახლის სარდაფი, სხვენი, თავლა, ბოსელი, და როცა დარწმუნდნენ, რომ კა-

ცი არსადაა დამალულიო, ინგლისელები იქაურობის რბევას შეუდგნენ. ვილჰელმინა თავისს ოთახში დაამწყვდიეს. ისე წაიხსნეს აღვირი, ისე გულქვად იქცეოდნენ, რომ ყოველივე მხოლოდ იმას შეუძლია წარმოიდგინოს, ვისაც ომი უნახავს. ჯარისკაცთ სარდაფიდან ღვინო, ლორი და ყოველგვარი სანოვაგე ამოიტანეს, ყოველივე, რაცკი ანრის რაზმსა ჰქონდა მოტაცებული და აქ შენახული. ველურ კაფრთა საქციელი მათს ქცევასთან მონაგონი იყო. სასმელებისაგან შეხურებულნი ხმაურობით იქაურობას აყრუებდნენ.

საცოდავს ტყვე-ქალს გული ელეოდა შიშისაგან. ცოტ-ცოტათი გონი მოიკრიფა, გაითვალისწინა, რა დღეშიაც იმყოფებოდა, წარმოუდგა თავისი საცოდავი პაპა ხიშტებით განგმირული და ძირს უსულოდ გაგორებული; მტერმა არ შეიბრალა მისი დიდებაც და ისიც მოკლულ იქმნა უსულოდმერთოდ. საცაა, მეც მათი დღე დამადგებაო. ვაგლახ, საბრალომ ის კი არ იცოდა, რომ ბედი უარესს დღეს უქადიდა.

გალეშილ ჯარისკაცთა ღრიანციელი მისწყდა. ყველანი ძირს ჩაეშენენ, რომ აღვილად ესვათ. იქიდან უარესი ყვირილის ხმა ამოისმა.

ვილჰელმინა მონასტერში არ იყო გაზრდილი. ამიტომ არ აკლდა არც სალი ჭკუა და აღარც მახვილი გონება... იფიქრა, სასმელებისაგან მთლად თავტანს რომ დაჰკარგავენ, იქნება მოვატყუო ამ მხეცთა დარაჯები და ტყვეობიდან როგორმე თავი ვიხსნაო. ჯერ სცადა ჩამოეგდო კარი, საიდანაც პირდაპირ ეზოში შეეძლო გასულიყო. მაგრამ ამ დროს კლიტეში გასაღები გაეყარა და მის წინ ოფიცერი გაჩნდა.

— ჩემო კარგო, — უთხრა ქალს აღერსით, — სამხედრო კანონი ხანდისხან მეტად უღმობელია ხოლმე, მაგრამ მაინც, პირველად თქვენ რომ არ გესროლათ, თქვენცა და თქვენი მშობლებიც თავისუფალნი იქმნებოდით. ძალიანა ვსწუხვარ, რომ ძალა ვიხმარე, მაგრამ რა ვქნა, ჩემი ბრალი არ არის.

— ბატონო, — უპასუხა ამაყად ქალმა, — ტყუილადა გგონიათ, რომ ბურების ფერმებში ისე შეგიძლიათ შესვლა, რო-

გორც სასტუმროში: ყველგან, საცა კი ერთი კაცი ან ერთი ქალი მოიძებნება, თუ კი თოფის ხმარება შეუძლიათ, ამნაირადვე დაგიხვდებიან. და როცა ყველა სახლებს გადასწვავთ და როცა ჩვენ მარტო ხეები დაგვირჩება თავის შესაფარებლად, მაშინაც-კი არ შეგეძლებათ თავისუფლად იუფლოთ ეს ქვეყანა. ყოველ კლდისა და ყოველ ბუჩქს უკან დამალული იქმნება თოფი, რომელმაც სიცოცხლეს უნდა გამოასალმოს შემოსეული ინგლისელი.

— ვერ უყურებ ამას! ჩემო ლამაზო, — უთხრა ოფიცერმა და ქალისაკენ მიიწია, — რომ იცოდეთ, გულმოსულობა რა რიგ გიხდებათ! გეტყობათ, გავიწყდებათ, რომ თქვენ ჩემს ხელში ხართ.

ესა სთქვა და ქალს ხელები მოჰკიდა. ვილჰელმინამ იმედი გადაიწყვიტა. საზიზღარის ოფიცრის ლაშებმა უკვე გააჭუჭყიანეს მისი ბაგენი, და თუმცა უკანასკნელს ღონეს ხმარობდა, მაგრამ საცოდავი ბავშვი ამ ჯალათის სურვილის მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო. მაშინ ქალმა შესთხოვა ღმერთს, რომელიც ნუგეშია ხოლმე ყველა სასოწარკვეთილთა, უმალ მომკალი, ვიდრე ნამუსი ამეხდებოდესო. თითქო მისი ლოცვა ისმინა ღმერთმაო, ხელი გამხეცებულ მტარვალის მახვილის ტარს წაავლო. თავში აზრმა გაუელვა: მთელი თვისი ძალა და ღონე მოიკრიფა და თავიდან მოიშორა მტერი. ინგლისელი სახტად დარჩა ამ სუსტის ქმნილების ღონისაგან და საბერველსავით ქშინავდა. სანამ მტერი გონს მოვიდოდა, ვილჰელმინამ დაუფიქრებლად გულში გაუტარა მიხვილი. ოფიცერი მოჭრილ ხესავით დაეცა, უკვე მკვდარი იყო.

ქალს თავზარი დაეცა, ეს რა ჩავიდინეო! ერთ წამს ზედ დაჰყურებდა თავის მსხვერპლს, მაგრამ სარდაფიდან ამომავალმა ხმაურობამ გამოარკვია: დაყოვნება არ შეიძლება, უნდა თავს ვუშველოვო.

რაკი კარი ღია იყო, გაქცევაც ადვილად შეეძლო. ისარგებლა იმ შემთხვევით, რომ ყველანი ძირს იღვშებოდნენ, გავიდა ეზოში, მოახტა პირველ შეხვედრილ ცხენსვე და ლა-

მის სიბნელეში ალალ-ბედზე მოჰქუსლა დაიმედებულმა, რომ განსაცდელს ხელიდან გავუსხლტო.

დაახლოვებით ერთი კილომეტრი ექნებოდა გავლილი, რომ მის უკან საშინელი ხმა გაისმა აფეთქებისა. სქელმა ალმა ცა გაანათა, მერე საზარელი, ქუხილის მსგავსი, ხმაურობა გაისმა და მოშორებით მთებმა ბანი მისცეს. ცხადი იყო, რომ ფერმა აფეთქდა. ვილჰელმინამ მაშინათვე მოისაზრა, თუ რა ან როგორ მოხდებოდა. დამთვრალ ინგლისელებმა ალბად მარცხად ცეცხლი გაუჩინეს ასაფეთქებელ წამალს, რომელიც აქ ანრი ბოტას რაზმსა ჰქონდა შენახული. ფერმა მიწასთან უნდა იყვეს გასწორებული, რადგან სარდაფში ათას კილოგრამობით ეწყო თოფის წამალი და ნალმიო.

ლამეს უარესად ჩამოაწვა უკუმი. ჩვენი გაქცეული ქალი უფრო და უფრო უჯავრდებოდა თავისს მერანს. ორასიოდ ნაბიჯის მანძილზე ცხენოსანთა რაზმს მოჰკრა თვალი. სთქვა, უეჭველად მტრები იქმნებიანო და გზას გადაუხვია. მაგრამ, სამწუხაროდ, ცხენოსნებმა თვალი მოჰკრეს და მყისვე რამდენიმე თოფი დაიცალა. ცხენი და საცოდავი ქალი ძირს დაეცნენ.

ამასობაში ანრი ბოტას მისმა მზვერავეებმა შეატყობინეს, რომ ერთი რაზმი ინგლისელთა თქვენის ფერმისაკენ მიდიოდა. ცხენი ძალზე გაჰქუსლა, მაგრამ დროით მაინც ველარ მიაღწია სახლამდე, რომ საცოდავ მშობლებს მიჰშველებოდა. სწორედ მაშინ მივიდა სახლთან, როცა ყველაფერი ჰაერში იყო აფეთქებული და მტერად ქცეული. იფიქრა, რაკი ამდენი მტერი დაეხვია შამა ჩემს, ალბად, თავისი თავი და თავისიანები გასწირა და სახლი ააფეთქა, რომ მთელი რაზმი გაექროვო.

ნალვლით ნალესი ცრემლები ჩამოუგორდა ლაწვებზე მხედარს. რა თქმა უნდა, ვერაფერი გადარჩებოდაო. ამ დროს ბნელაში ცხენოსანი დაინახა, რომელიც სადავე მიშვებულს მერანს მიაქროლებდა. ეგონა მტერიაო და ბრძანა თოფები ესროლათ. აბა რას მოიფიქრებდა, რომ თავისი ღვიძლი შვილი გაიმეტა სასიკვდილოდ და მისის კეთილშობილურის სისხლით

მიწა შეჰღებოდა... რაზმი არც კი შეჩერებულა, რომ გაეგო, თუ რა მოუვიდა ნიშანში ამოღებულს. პირდაპირ ფერმისაკენ მიეშურებოდა.

ფერმაზე კი ქვა ქვაზე არ იყო დარჩენილი. საზარელს სურათს წარმოადგენდა იქაურობა. ეზოში მთელი ზვინი იდგა ადამიანის ნაშთთა, ქვათა, ნახშირისა. ესლა დარჩა მის ფერმისაგან, იმ ფერმისაგან, რომელსაც მთელს ტრანსვალში ცალი ზე ბადალი არ მოეპოვებოდა. ორის წლის ბრძოლით გაქეპვებული გული ანრისა ცრემლის ნაკადულად გაიწურა, როცა წარმოიდგინა, რომ ამ გროვათა შორის ერივნენ ის არსებანიც, რომილნიც თავის თავს და თავის სიცოცხლეს ერჩია: თავისი საცოდავი მოხუცი დედ-მამა, თავისი სათაყვანო ქალი... ანრის შვილები და როდოლოფი, ამ განადგურებულ ადგილის გარშემო შეჯგუფულნი, ცრემლებს აფრქვევდნენ ჩუმად, ხმა ამოუღებლად. მათს ნადველს უერთდებოდა ბრაზი და განუსაზღვრელი სურვილი შურისძიებისა. აუწერელი იყო ის სურათი, ამ უსახელო გროვის წინაშე ბნელაში ცრემლის მფრქვევნი მეომარნი რომ წარმოადგენდნენ. ანრიმ ბრძანა ცეცხლი ჩაექროთ, მისს ფერმას რომ ნსთქავდა, იქნება ვინმე ცოცხალი გადარჩა და მივეშველოთო. ბურთა საწმუნოებრივმა გრძობამ გაიღვიძა მისს გულში, იქნება ჩემიანი ვინმე თუ ცოცხალი არა, მკვდარი მაინც ვიპოვნო და ვიცნო, რომ უკანასკნელად მოვეხვიო და გაპატიოსნებული მივაბარო მიწასაო.

სამწუხაროდ, მალე დარწმუნდა, რომ შეუძლებელი იყო ვისიმე ნახვა: აფეთქებისაგან გაშიშვლებულნი გვამნი ნათლეთებად იყვნენ ქცეულნი და მათი გამოცნობა არავის შეეძლო; გარდა ამისა, სულ უკანასკნელი, მთელი კვირა დასჭირდებოდათ, რომ არეულობიდან ვისიმე დახრაკული გვამი ამოეღოთ.

ამ სამწუხარო ფიქრში რომ იყო, ისე შორიდან ხმა მოესმა. როდოლოფი სასოწარკვეთით ყვიროდა:

— ბატონო ბოტა, ბატონო ბოტა! მიშველეთ. ვილჰელმინა მოგვიკლავს!

ანრიმ ჯერ ვერ გაიგო, რასაც ეუბნებოდნენ. მაგრამ მალე დაინახა, რომ როდოლფს თავის ღონიერ მკლავებზე დასვენებული ახალგაზდა ქალი მოჰქონდა. ყველაფერს მიხვდა: მხედარი, რომელიც მად გაურბოდა და მალე თოფები ასროლინა, მისი ქალი იყო. ამაზე მისმა მწუხარებამ საზღვარს გადააცილა და ასე ეგონა, გავგიჟდით; მივარდა უძრავ სხეულს ქალისას. დაუწყო კოცნა, ალერსი, ლოლიაობა, ისე, როგორც პატარაობისას ულოლიავებდა, ბოლოს ველარ გაუძლო ამ შემზარავ სურათს და ხელებ-გაშლილი ძირს დაემხო. როდოლფიც თავს ვერ იკავებდა; ტირილი ახრჩობდა. ველარ ბედავდა ახალგაზდა ქალი გაეშიშვლებინა და მისი ჭრილობა გაეშინჯა. იქნება არც კი არის დაჭრილიო? სისხლი მშვენიერს სახეს თქრიალით უფარავდა და ვაჟიც მოწიწებით უწმენდდა. უცბად ეჩვენა, რომ სუნთქავსო. იმედისაგან გავიჟებულმა, ხელი გულზე დაიდო, — გული სუსტად უცემდა.

— მამავ, — წამოიძახა ვაჟმა, — ცოცხალია, ცოცხალი.

გულს იმედი ჩაესახა, იქნება მოვსულიერო, სიკვდილისაგან ვიხსნაო. მამამ, ძმებმა თავიანთი ტანისამოსი შემოიგლიჯეს, დაჭრილი მყისვე გუბის ჰერას მიიყვანეს. ციმა წყალმა მოასულიერა და მძიმედ კენესა აღმოხდა გულიდან. ქალი ნელნელა იკრეფდა გრძნობას. ტყვია არც ერთი არა ჰქონდა მოხვედრილი. მხოლოდ ცხენისთვის გაეგმირა ტყვიას გული და როცა ორივე დაცემულან, ქალს თავი უტკენია. ჭრილობა, ბედად, მსუბუქი იყო და ძირს გადმოვარდნას გული შემოჟყურია. შეიძლო თუ არა, გამოეცნო ვინც გარს ეხვეოდნენ, დაინახა თუ არა, რომ ყველანი სტიროდნენ, გაითვალისწინა რაც მოხდა და შეეცადა ყველანი გულში ჩაეკრა. იმანაც მათთან ერთად ტირილი დაიწყო და ღმერთს მადლობას სწირავდა, რომ ასე სასწაულებრივ გადაარჩინა სიკვდილს და განსაკუთრებით გაუპატიურებას.

მამამ რა დაინახა, რომ მისი შვილი ცოცხალი იყო, ახალმა, უფრო ძლიერმა გრძნობამ შეიპყრო და, მიუხედავად მისის არა-ჩვეულებრივის ენერგიისა, ბავშვსავით უაზრო ლაპა-

რაკს მოჰყვა. ეს წამი უუბედნიერესი წამი იყო ამ კეთილ და ლომგულ ადამიანთათვის, რომელნიც ამ რამდენისამე წუთის წინად ასეთს სასოწარკვეთაში იყვნენ ჩაცვივნულნი.

ის იყო ნათდებოდა და სურათს უფრო შემზარავი და გულმოსაკლავი სახე ეძლეოდა. ვილჰელმინამ აჩვენა, აქ უნდა იყვნენ ჩემი საცოდავი პაპა და დიდეაო. მონდომეს კიდევ ეძებნათ, მაგრამ დარწმუნდნენ, რომ ყოველი ცდა ამაო იყო და ანრიმ უთხრა ყველას—ღვთისათვის შეევედრებინათ, როგორც თავისიანები, ისე სხვა საცოდაენი, ამ გროვის ქვეშ დამწვარნი. მთელ ორ დღეს მიწას აყრიდნენ ამ ადამიანთა აკლდამას, რომ გარეული ფრინველნი არ დახვეოდნენ ამ სახელდახელო სასაფლაოს. მერე უკანასკნელად მშვიდობით უთხრა თავის დედის, მამის საფლავს, იქ, სადაც აკვანი იყო თავის ბავშვობისა და თავის შვილებისა, და მთას იქით გადავიდა. ვილჰელმინაც თან მისდევდა.

აი როგორ მოემატა ერთი მებრძოლი ანრი ბოტას რაზმს, მებრძოლი, რომელსაც არანაკლებ შესწევს სიგმირე და სიმარჯვე თავისს ქვეყნის თავისუფლებას მტლად დაედოს და სანთელ-საკმეველოდ თავს შემოეველოს.

თ. ს.

თელავის რეპტორიის გაიოზის სიტყვა სწავლის შესახებ *)

ყ^დ სამღუდელოო მეუფეო:

არა არს იქვი ამას შინა, ვითარმედ კეთილი ზრდილება და კეთილი ჩვეულება კაცობრივისა ნათესავისა დამოკიდულ არს ჭეშმარიტებითსა მეცნიერებასა ზედა. მაშა თუ უკეთუ სწავლანი მეცნიერებითნი (რომელნიცა აღანთებენ გონებასა შინა სანთელსა მაცხადსა ყოვლისა ჭეშმარიტებისასა) მოაკლდებიან მთარუტლობასა და განძნობასა ცუდ და უსარგებლო იქმნებიან მისთ^ს დიადნი სიმრავლენი მოსწავლეთანი და დიდ შუტნიერნიცა შენებულეზანი. ვინაითგან დაშრტების ალი წადილისა და დანელდების საკმილი კეთილისა შურისა: გარნა პირისპირ ამისა ტფიალებით მოლტაწება მათი და მოწყალებითი მიხედტა და შრომისა მათისა მადრიელი გული აღმახტავს წადილსა მათსა და ახლითა ძალითა აღსკურავს ესე ვითარსა გარემოებასა ვხედავთ აწ მამულსა შინა ჩვენს ქმნილსა და ღუწილსა კეთილი მსახურის მეფისა ჩვენისა ირაკლა მეორისაგან: აღჰსდგენ გულს:

*) გადმოწერილია ს. პეტერბურგის საჯარო წიგნთსაცავში ბატონი შიშვილის იოანნეს ხელნაწერებიდან და წარმოდგენილია რედაქციაში ბ. ა. ხახანაშვილისაგან. რედ.

მოდგინებანი წარმოდგენენ მაღალნი გონებანი განმრავლდნენ მეცნიერებითნი ნათელნი მუნით ოდესცა შრომითა უწმიდესისა მწყემსისა და დიდასკალოხსა ჩნისა მეფის ძის ანტონის მიერ დაიდუნენ საფუძესლნი ყოველთა ცნობათანი.

და ამისთვის არა თუ ოდენ უსამღუდელოესნი იგი პირნი მფლობელთა ჩვენთანი ად თვთ ძენიცა მამულისა ჩნისანი არიან მოსწრაფე განვრცომისათვის ამის ძვრფასისა საქმისა რლთა შორის თქუნიცა მაღალი ყდ-სამღუდელოება უსაკუთრესად და ღირსად მექონ არს ადგილისა უსრულესისასა მას შინა ჯელოვნებასათვის: არა აღვრიცხავ აქა ყოველთა მათ უკეთილესთა ნიქთა განბრძნობილისა სულისა თქუნიცათა რლთაც ვჭვრძნობ მე ჩემ შორის და ვსარგებლობ მათ მიერ ად ვიტყვ მათ ოდენ და დავადგენ უმაღლესსა შინა კეთილობასა სარგებლად მამულისა და თანემად უსამღუდელოესთა პირთა მოღუაწეთა ჩნთასა რომელ ნიადაგ მზახართ განმეცნობად და წარმართებად სამღუდელოსა ამის ადგილისა: რომლისათვისცა ვითხოვ რათა დიდსულობით მიიღოთ ჩნი ესე უნდოჲ მადლობაჲ. ამისთს რომელ არა დაგვაკლებ აღსებასა და დაგვრგვნებასა ამის სამღუდელოსა შეკრებულებისა ჩვენისასა და მარადის მოხარულითა სახითა განიცდით კნინსა ამას და ყრმებრივსა საქმესა ჩვენსა ვითარცა მამა შვლთ მოყუარე და თანამოღუაწე ჰაზრთა უწმიდესთა მათ პირთა. რომელთაცა ინებეს აღდგინება ამის ცხოველისა და უკუდავისა ძეგლისა თეატრსა ზედა საყურელისა მამულისა ჩვენისასა:

ხოლო თქვენ პატიოსანხო და ჩვენთვის მკრფასხო სტუმარხო. ნუ უღირს იჩენთ სიტყვებებითა ამას სანოვაგესა. რომლისაცა ძვრ-ფასობა არს ოდენ საყუარელნი ესე ძენი თქუნი. რომელნიცა იზრდებიან უკუდავითა საზრდელითა ზეციერისა დიდებისათა. ად განიშუთ სანუკუარითა ამით. იხარეთ დაუღვენელისა მისთს მოწყალებისა ღისა. და ითხოვთ ყდ-ბრძნისა და ყოველთა კეთილის-მომცემელისა ღისაგან. რათა გარდაჰმატოს კეთილ-დღეობასა მეფისა ირაკლისასა. რომელ-

მანც დაახა ვენახრ ესე სიბრძნისა და მისწყაუნა რქანრ მისნი ვიდრე კიდემდე მამულისა ჩვენისა: რომლისაცა საგრილსა რტოთა ჰზრდის შვილთა თქვენთა ესრეთ ვითარცა ჰხედავთ. რათა დამსხმელს და მომსთულებსა ერთბაშად უხაროდის:

და თქვენ შვლნო ჩემნო საყუარელნო და აწ საქადულნო ძენო მამულისა თქნისანო და ღირსად მონად დასახულნო ყმანო მფლობელისა და უფროსად ვჰსთქუა მამისა მოლუაწისა თქვენისანო. განმკდით კეთილობას ამას შინა თქვენსა. რომელსაცა ჰგრძნობთ თუთ თავთა შორის თქვენთა. განჰსტიმეთ მკლავი გონებისა თქვენისა მოუმედგრებელად აღთქმისათვს სიბრძნისა. ავლინეთ ნავი პელეგოსა შინა მეცნიერებისასა საკითა სულისა: წმიდისათა და მიიწიენით ღიბენისადმი სიბრძნისა ღრისა. სადაცა მსხუტარპლად წმიდად შესწირეთ გული თქვენი საკურთხეველსა ზედა მადლობისასა პირველად ღრისა. ვითარცა ყოველთა კეთილთა მიზეზისა და მეორედ მეფისა **ინაკლასა**. ვითარცა ღრისა მიერ ყუანებულისა ბედნიერობისა და კეთილ-დღეობისათვს თქვენისა.

წარმოდგომილსა ამას სამღუდელოსა და ღირს სახსენსა ადგილსა (ყოლ სამღვდელოო მეუფეო და პ. მ.) არ ძალმიცს შესაბამისა სიტყვის მოჰხსენებად თქუტუნდ: რათა წარმოვჰსთქუა სიმდიდრე კეთილობის ა სამღუდელოსა ამის ადგილის დამაფუძნებელისა კეთილ მსახურისა და უფროსად ვსთქუა მამისა მოწყალისა მეფისა ჩუტნისა ირაკლი მეორისა: ვინათგან მეტყუტსლობა ამას ადგილსა ზა, თანა ამით. რათა დასაბამად ჰაზრისა თვისისა ჰყონ მადლობაჲ. გამოუთქმელისათვს სახიერებისა ღრისა, რომელმანცა მოგუტცა ესე ვითარი. კეთილ მსახური მეფე. მოლუაწე ყმათა თვსთა. ბედნიერობისა [და მერმე შეუდგინოს ღირს კსოვნისა იგი საქმენი მფლობელისა ამის ჩუტნისანი]. და ვინათგან ყოველი წინა დადებული სიტყვკრებითი ნივთი ითხოვს უსაკუთრესსა გამოცდილებითსა: შუტნიერ სიტყუაობასა მაშა სადაღა უკუტს უდიდესი საკმარ არს

გონებისა ამალებაჲ. სადა უდიდესი სიტყვსა უხუცბაჲ. და ძალი სიტყვსაჲ. მოზიდვსათჲს და განღვებებისა მსმენელთასა ვითარ აწინდელსა ამას შეკრებულებასა შინა ჩვენსა ცხად ყოფისათჲს კეთილ მსახურებითა მფლობელისა ჩვენისათა. რომლისაჲცა ტრფიალებასა სიბრძნისასა და მომჭირნეობასა სამფლობელოსა თვსსა განბრძნობისასა არა თუ ოდენ უსამღყდელოესი სახლი ესე წოდებული სემინარიად. აჲდ ამიერ გამოსრულნი არიან და იქმნებიან ქადაგ. უკანასკნელადმდე ნათესავად: ნამდვლ (თუ „ნამდული“ არ ვიცო. ასეა: „ნამდვლ“). უსაკუთრესი მოწყალეობა არს. ესე ღმრისა ერისათჲს კახეთისა და ყოვლისა საქართველოჲსა.

იქადის ჰრომი აგვისტოს კეისრითა. იქადის გალლია ლუდოვიკ მეთათხმეტითა. იქადის როსსია პეტრე დიდითა რომელთაჲცა დააფუძნეს სამფლობელოსა თვსსა სწავლანი სასიბრძნონი: კჲდ იქადის მაკედონია და ყოველი ელლადა ალექსანდრე დიდითა რომელმანცა უძლეველითა სიმკნითა თვსითა მოიფრინა პირი ყოვლისა ქჲნისა და ვითარცა არწივმან შემოუკრიბა სკიპტრასა თვსსა ყოველი ერი მორჩილებად: დაუფროსიდა ვჰსთქჲა კჲდ იქადის ყოველი ქრისტე შემოსილი ერი კოსტანტინე დიდითა მოციქულთ-შესწორებულითა მეფითა. რომლისაჲცა კეთილ-მსახურებითა ყუთავილოვნებს ყოველი ქჲს მოსახელე ერი:

ჰმსგავსადჲს ჩვენცა თანა გჲჲძს უმეტეს რათა ვიქადოდეთ ესე ვითარისათჲს მეფისა რომელმანცა მხოლოსა შორის თჲსსა შემოკრიბნა უაზნაურესნი იგრ ნიშანნი ზემო ჰკსენებულთა მეფეთანი: მიხედეთ მართლ მაღიდებელსა დედასა ჩნსა ეკკლესიასა. თუ ვითარ ჰქუხს პირსა ყოვლისა ქჲსტყანისასა, მის შორის უბრყვლოდ მართლ-მაღიდებლობითისა სარწმუნოებისა ქადაგება. ვისი არს ნაყოფი ესეჲ? არა კეთილ მსახურისა მეფისა ჩნისაჲ? რომლისაჲცა კეთილ-მსახურებითი მართლ-მაღიდებლობა ჰსწორ ჰყოფს მოციქულებრსა მას მადლსა კოსტანტინე დიდისასა. უუწმიდესთა მსოფლიოთა პატრიარხთა-

გან: მიხედვით ქრისტიანისა ამის ჩნისა მდგომარეობასა. რომლისა-
საცა უწინარესსა მდგომარეობასა თვით ჩუბნ ვჰსწამებთ და სა-
მყოფნი ჩვენნი აწ განახლებულნი სოფელნი და დაბანი და
ქალაქნი და ერთა სიმრავლენი. ვისი არს ნაყოფი ესე? არა
უძლეველისა ამის მეფისა ჩნისა? რომლისაცა უმაგალითოსა
სიმკნესა და უძლეველსა მებრძოლობასა და ჩინებულობასა
მკედრობისა მისისა. ვითარსა შინა შინა მოუყუანის გარემოს
ჩვენსა მეოფნი მვეტო მსგავსნი მტერნი ჩნნი. დავიდუმებ შეუ-
რაცხთა მათ მტერთა თს რლთაგან. თუ ვითარ შეჭირვებულ
ვიყავით. არლა მოვიხსენებ. რათა არა განმწარდეს აწინდელი
ესე მხიარულებითი შეკრებულება ჩვენი: დავიდუმებ კდ მვე-
ცისა მისთს ასურასტანულისა, რომლისაცა გესლითა შეიგი-
ნებოდენ მეფენნი ჩნნი და აწ ვითა ფერკთა ქვეშე მეფისა
ჩვენისათა ძეს: და მოვიხსენებ ოდენ მძლავრისა მის (მპყრო-
ბელისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა. ჩრდილოეთისა და
სამხრეთისა) ხუანთქრისა. რომლისაცა დიდებულებითა შემძლე-
ბელობითა ძრწის თითქმის პირი ყოვლისა ქრისტიანისა. გარნა
ამისდამი ვითარსა მძუნჯარებისა თვისისა მყუდროებასა აჩუბნე-
ბს. სამარადისოთა ეპისტოლითა. და წარმოგზავნილითა მეგობ-
რობითითა ნიშნებითა: ვის ჩვენგანსა სმენის ესე ვითარნი
საქმენი ამის უწინარესთა მეფეთანი? რომელნიცა თითქმის
სამარადისოსა შინა მძრწოლარეობასა გებულან ზემო კსენებუ-
ლთა მათ მძლავრთასა. ვითარცა მოუთხრობენ მატთანნი ჩნ-
ნი: ვიტყვ მეფით თამართ: ნამდვილ სათქმელ არს აქა ამის
კეთილ მსახურისა პირისადმი. კმა იგი „სამღრთო ვითარმედ“
ვტრ მიგხედოს შენ თვალმან ვარხვამან და არა დაითრგუნო
„შენ ძეთაგან მოქადულთა. და არა წარჰკდეს შენზედა ლომი“:
და კდ უდიდესსა ვიტყვი და უშესაბამესსა: მიხედვით თვით
კეთილ-მსახურებასა მისსა რლიცა განქრებულ (?) არს უჩი-
ნებულესითა ნიშნებითა მეფობითითა. ვითარცა მშუღლი მო-
რის მეფეთა: ვისი არს ნიში იგი. რლიცა მარჯუტნესა მკარსა
მისსა განაშვენებს. მარცხნივ კერძო. დამოკიდებული სახე
წისა და კდ-ქებულისა ქეს პირუტალ-წოდებულისა მოციქულისა

ანდრეასი: არა როსის იმპერატორთა? რომელიც პეტრე დიდმან მოიგო ნიშად კეთილ-მსახურებითისა სიმენისა: მიხედვით, რტოსა მისსა. პირმოშოსა და საყურელსა ძესსა მისსა კეთილ-მსახურსა გიორგის. რლსაცა ყოველნი იგი კეთილ-მსახურებითნი ნიშანნი მამისა თვისისანი სრულუბათ გადმოუსახავს თვს ზა, თუ ვითარ განშვენებულ-არს მეწამულისა მით სიმენისა ნიშნითა წმიდისა რუსეთის აღექსანდრე ნევსკის თავადისათა. რომლისაცა კეთილ-მსახურებითსა სიმენსა ჰქადაგებს ყლ შუტნიერი იგი ქადაღდა წმიდისა პეტრესი.

ესე ყოველნი არა კეთილ-მსახურებითისა მეფობისა მისისაგან არიანა? რლსაცა ესე ვითარი დიდებულება სახელისა მოიგო. რლ ყოველთა მსოფლიოთა მპყრობელთა დაუვიწყებლად მისცა თავი თვისი და აღადგინა ყოველნი იგი სურვილად თვისსადმი პატივისცემით შემეცნებისა. რლისა სიმტკიცედ კმა არს ოდენ ზემო თქმულნი ნიშნი წარმოგზავნილნი რუსეთის კეთილ-მსახურის იმპერატრიცას ეკატირინა დიდისა მიერ. და უსაკუთრესად მისნივე ეპისტოლენი. რომელნიცა ჰსწამებენ ყოველთა კეთილ-მსახურებითთა ჩინებულთა საქმეთა მეფისა ჩვენისათა:

და რასაღა მრავალს ვიტყოდე მისთვის სადაცა ნივთი უმაღლესობს სიტყვსა: აღ მოხედვით უკეთილ-შობილესსა ამას საქმესა კეთილ-მსახურებითსა მეფისა ჩუტნისასა: მოხედვით მოწყალეებითა მისითა შემოკურებულთა ამათ ყრმათა შვლთა თქტენთა, რლთაცა სიტყვებისა კანონბ. სრულჰყუტს. რლ არს ღრამბატიკაჲ. ესე არს გვრგვნი კეთილ-მსახურებითთა საქმეთა მისთა. ესე არს მსხტარპლი და ყოველად დასაწყტლი მის მიერ შეწირული გვრგვნოსან მყოფელისა თვისსადმი საკურთხეველსა ზა წმიდისა ეკკლესიისასა:

და რათა სიტყუა ესე უნდოჲ იქმნას თქვენ მიერ მოწყალებით მიღებულ. ვიწყებ ცხად ყოფად მოკლედ ჰაზრსა ღრა:

მმატიკისასა ვითარცა შესაბამსა რასამე აწინდელისა შეკრებულებისა ჩვენისასა:

რლსაცა შინა თანა მოქმედ-მეყაენ მე უბრყლო იგალოცუა მოძღურისა ჩემისა უუწმიდესისა მამა-მთავრისა და სემინარჩისა ამის დირექტორისა მეფის ძის ანტონისა. რლისა-განცა მომიღიეს ჰაზრი ამის ძკრფასისა სწავლულებისა:

ყა მათ ნიქთა შორის კეთილ-შობილთა, რლითაცა პატიოსნებს კაცი სხუათა ცხოველთა ზა. არს სიტყუა. რლიცა მოსცემია კაცსა ლისაგან. ამისთს რათა ჰაზრი თვისი აზიაროს სხუათა. წ. ი. შ. რათა იგი რაჲცა აქუს გონებასა შინა. გამოუცხადოს სხუასა და შეამეცნოს მას იგრ: სარგებლობა ამისი ესოდენ დიდიარს. რაოდენცა აწ განვრცელდების მეცნიერება პირსა ზმ ყოვლისა ქვეყანისასა. ფრიად უკუტ ვიწროსა შინა ზღუდესა შეიწყუდგოდა, უკეთუ თვთეული კაცი ვერ შემძლებელ იქმნებოდა შემეცნებად ჰაზრისა თვისისა სხუათადა:

ფდ დიდ არს შემოქმედისა იგი სიბრძნე. რლნცა ნიქებულ-გყუო ჩნ სიტყვთა და ნიქებულ-გყუო სასმენელითა: და უფროს განსაკვრვებულ არს ამისდამი განსაზღურებულნი იგი წევრნი. თუ ვითარითა სიბრძნითა არიან აღჭურვილი. რლთაცა გონებასა შინა წარმოდგინება არა შეძლებელ-არს თვნიერ დიადისა განკვრვებისა. გამოუთქმელისათს სიბრძნისა შემოქმედისა და თვნიერ უღრმესისა კრძალულებისა და მადლობისა მოწყალებისა უმაღლესისა სოფლის შექმისა.

დავიდუმებ აქა ორღანოებითთა მათ წევრთა თს და განვსჯი უკუტ მოკლედ ურიცხუთა თს სხუაობათა. პლად კმისა და მეორედ თქმისა:

განვკვრდეთ უკუტ სამართლად ურიცხუთა თს სხუაობათა იღეთა ანუ მოგონებათასა. რლნიცა ხედვთისა საგრძნობელითა წარმოდგებიან გონებასა შინა. ამასთანა არა მცირედ

განკვრევბად სათანადო არს ურიცხვთა მათ სიმრავლეთა იდეათასა. რლათაცა მოვიღებთ სმენისა და სხუათა საგრძნოთა ძლით. რლთაცა ჰრწმუნებისათს სათანადო არს სხუაობად ჳმათა. უმთავრესთა ცულოღებათა ზნ მისსა:

პდ იცუალების კმა გამოხმობასა ზა. რლთაცა სახენი არიან მახვლობა და მოხრილობა კმისა: მეორედ: სულის კტტათასა ზნ. და ამის სახენი არიან ბრჯგუობა. ანუ მქისეობა. და ლბილობა. ანუ ლიტონობა: მესამედ. დროებითსა ზნ. რომლისაცა სახედ თქმულ არიან სიგრძე და სიმოკლე კმისა: ხოლო სხუათა შედგმულთა. კმათათს არლა მოვიხსენებ. რომელთაცა შედგმულობა ოდესმე ტკბილ-სასმენ არს და ოდესმე ურჩხ. რლთაცა ზედ-მიწევნილებითითა სმენითა მრავალთა შორის ერთა შემძლებელ ვართ კმისაებრ განრჩევად მეცნთა ჩვენთა, ანუ ჩნ მიერ შემეცნებულთა. ანუ სხუაობასა სხუათა და სხუათა ერთასა. რლთაცა ადვლ-გულ-ხმებად შემძლებელ-ვართ. უკეთუ გარემოსთა ჩვენთა მეზობელთა ერთა გამოხმობასა ხმათასა ვისმენთ. ვითარცა სპარსთა. სირთა. ლეკთა. ოვსთა. ჩერქეზთა და სხუათა მთიულთა კავკასიისათა. არლა მომკსენებელი მწიგნობართა ერთა და ნათესავთანი რომელთაცა სხუაობა გამოხმობისა ურიცხუ არს:

ესე ვითარმან გამოხმობისა სხუაობამან კმათამან ჳყო სხუაობაცა წიგნთა ღრამმთა ძლით და ნაკუტებულთა, რლთაცა საკუთრად უწოდთ ჩვენ ასოდ:

ხ გამოხმობისათს ესე ვითართა კმათასა არიან ორღანო. ბაგენი. კბილნი. ენა. სასა. კორკი. მახლობელ-მდებართ კერძობითურთ თვისით და ნესტონი ცხვრთანი:

მოძრაობა ორღანოთა ამათ იქმნების ორსახედ. რლთაცა წარმოებელი გამოხმობა იქმნების ოდესმე გრძელ და საცნაურ და ოდესმე მოკლე და უცნაურ:

რ'ლთაცა ასოთა მიერ გრძელნი იგი გამოხმობანი და ნიშ-
ტნიან. ზედ-წოდებულებენ კმოვანად და რომელთაც ძლით
მკლედ ანუ სრულიად ვერა ზედ-წოდებულებენ უკმოლ:

სხტა და სხუაობანი მოძრაობანი ბაგეთა და კორკისანი
ჰყოფენ სხტა და სხტა კმობასა ასოთასა. რ'ლთა თვსცა უვრ-
ცელესად აღწერილ არს დიდასკალოხსა და მწყემსისა ჩვენისა
მიერ მეორედ ქმნილსა ღრამატიკასა შინა: (ღრამტიკა ანტონი.
ნაწილი. ვ. (3?) ზედადართუა. §. 13:

ამათ კმოვანთა და უხმოთა შეერთებათა ძლით გამოვალნენ
ვითამე სხტაობა კმათა. რომელთაცა უწოდთ ჩ'ნ მარცხულად
ერთისათ'ს გამოხმობისა კმათა განუწყუტდელად:

და ოდეს ამათ მარცხულთა შეერთებათა ძლით გამოვალნენ
სულის კუტთათ კმანი და დამნიშუნელ-იქმნებიან ვითართამე
ნივთთა ანუ საქმეთა. იგი წოდებულ ლექსად:

მიხედვთა ხილულის ამის სოფლისათა განვიცდი ორთა
რაიმეთა ნივთთა. ქ. ო. ა. პლ'სა ნივთსა მექონსა გრძნობი-
სასა და მეორესა ნივთთა მათ მგრძნობელთა სხტა და სხტაო-
ბასა მოქმედებათასა:

ხ ვინადგან ნიჭებულ არც კაცი სიტყვრებითა. ამისთ'ს
რათა ჰაზრი თვისი აზიაროს სხტათა. მაშა შემძლებელცა არს
იგი წარმოდგინებად თვის შორი იდეათა და საქმეთა ნივთთასა.
რ'ლთაცა აზიარებს სხტათა: და ესრეთ გამოხატუასა ამას და
წარმოდგომასა ნივთთასა ეწოდების სახელი. ხ გამოხატუასა
მოქმედებისასა ზმნა: და ვინადგან ორნი ესე ლექსნი ჰნიშუნენ
ნიადაგ ნივთსა და მოქმედებასა ნივთისასა. მაშა უსაკუთრეს
არს, რათა უპირველესობა მიიღონ ნაწილთა შორის სიტყვ-
სათა:

მრავალმან იდეამან და სიმარჯვთ წარმოდგომამან ნივთ-
თამან და მოკლედ და გაუმეორებლად სხტათადმი ცხადჰყოფი-
სათ'ს მოკლედ ჰაზრისა თვისისა აიძულა კაცსა ამისდამი

მეცადინეობად, თუ ვითარ მოკლე ჰყოს სიტყუა თჳსი და გამოახუას შემაწუხებელნი განმეორებანი ერთის ლექსისანი: ესე ვითარნი ლექსნი არიან ნაცუალ-სახელი, ზმნის-ზედა და შორის დებული: ნაცუალ-სახელი შემოვალს სიტყუასა შინა ნაცუალად სახელისა. ზმნის-ზედა ცხადჰყოფს ერთითა წარმო-თქმითა ვითარებასა და ვნებასა კაცობრივისა სულისასა:

მიდმოქცევამან კაცობრივისა. გონებისამან აიძულა ეს-რეთჳს ჰოვნად ღონისა ამის, რათა მოქმედება კაცობრივი მოკლედ გამოხატოს და მოკლედჳს წარმოადგინოს მოქმედი და ვნებული პირველ: ა უწოდა მიმღეობად და მეორესა სახელ-ზმნად და განუხაზღვრებლად ანუ უჩინოდ:

ესრეთჳს თანდებული მნიშვნელად გარემოთა და მდგო-მარეობათა სახელისათა და კავშირი შეერთებისათჳს და გარდამ-ბისა სხუთა და სხუთა სახელთა. ანუ საქმეთა. ერთისა აზრი-სადმი:

ამათ ყოველთა მიერ ცხად არს. ვათარმედ სახელი და ზმნა არიან უცუალეზლად საჭირონი ნაწილნი კაცობრივისა სიტყუერებისანი. ხოლო ნაცუალ-სახელი, მიმღეობა. ზმნის-ზედა. კავშირი და შორის-დებული არიან საკმარ მოკლედ და მნიშ-უნელობისათჳს მათისა. რომლითაცა კაცობრივსა სიტყუასა აქვენ რვანი ნაწილნი. 1 „სახელი წოდებისათჳს ნივთისა. 2 „ნაცუალ-სახელი მოკლე ყოფისათჳს სახელისა. 3 „ზმნა ცხად ყოფისათჳს მოქმედებისა. 4 „მიმღეობა ერთმნიშუნელობისათჳს მოქმედებისა სახელისათანა. 5 „თანდებული ჩვენებისათჳს ნივთის გარემოსა: 6 „ზმნის-ზედა მოკლედ გამოხატვასათჳს ვითარება-თა ზმნათასა. 7 „კავშირი შეერთებისათჳს სხუათა და სხუათა ნივთთა და საქმეთასა და 8 „შორის დებული მოკლედ ცხად ყოფისათჳს ხუთის მოძრაობისა:

ყოველთა ნივთთა სოფელსა ამას შინა მყოფთა აქჳს ვი-თარიმე ზიარება მსგავსებისა ძლით. რომელნიცა დაინიშნუნიან ერთითა ლექსითა, ე. რ. ნ. ერთითა სახელითა. და ეწოდების

ლექსსა მას საზოგადო და რომელთაცა შორის აღირიცხვს ერთითა ლექსითა დანიშნა მრავალთა შეკრებილთა ნივთთა წოდებული ლექსად შემკრებლობითად. ხოლო ერთისა განუკრელისა და განუკრებელისა ნივთისა დამნიშვნელსა ლექსსა კერძობითი:

წარმოდგომა მრავალთა ნივთთა მოიყუანს გონებასა ჩვენსა. რათა გამოიძიოს ვითარებაცა მისი და ესრეთ ლექსი დამნიშვნელი ავით თვისით ნივთისა იწოდების არსებითად. ხოლო ლექსი თავით თვისით ვერ შემძლე ცხად-ჰყოფისა რაჟამე ნივთისა. არდ სხუასა ზედა შესულობითა გამომაცხადებელი ვითარებისა მისისა იწოდების ზედ-შესრულად:

ყნი ნივთი განყოფილ არს ორთა ზედა სახეთა: ე. რ. ა. ცხოველად და არა ცხოველად, რლთასა პირველისა მის დამნიშვნელისა ლექსსა ეწოდების საზოგადო. ვინადგან ორთავე გუართა ცხოველთასა დანიშნავს ერთითა ლექსითა და ოდეს განყოფილად წარმოადგენს ლექსი იგი გუართა მათ. მაშინ ერთსა მათგანსა ეწოდების მამრობითი და მეორესა მდედრობითი: ხოლო მეორისა დამნიშვნელსა ე. რ. ა. არა ცხოველისასა ეწოდების უმეშვეობითი:

ჰმსგავსადჲს ერთითა ლექსითა დამნიშვნელსა მარტივი და ორითა ანუ სამითა დამნიშვნელსა ერთისა ნივთისასა ჰრთული ანუ ზედრთული:

ყთა ნივთთა წარმოვაყენებთ გონებასა შინა რიცხვსაებრ მათისა. ერთსა ანუ მრავალსა. რლისათსცა ერთისა დამნიშვნელსა ლექსსა ეწოდების მხოლოობითი და მრავლისასა მრავლობითი რლსაცა შინა სჩანს კდ მეცადინობა კაცისა შემოკლებისათს სიტყუათასა ვინადგან ერთი ნივთი ერთითა უკუპ ლექსითა დაენიშნა და ამრავლე მისი მისვე ერთისა ლექსისა მრავ-

ვალ გზის მოღებთა გამოეხატა განგრძელდებოდამცა ფდ სიტყუა უგუანად:

ყნი ლექსნი ურთიერთისადმი შემწედ დანაცუალ გებით მდებარებენ სიტყუსა შინა ცხად ყოფისათ თს ურთიერთისა გარემოებისა: და ესრეთ. ოდეს ლექსი მარტივად და წრფელად წარმოადგენს ნივთსა და ლექსი იგი წოდებულ წრფელობითად: ნ ოდეს წარმოადგენს სხვსა რაჟსამე ნივთისა შესაბამსა. წოდებული ნათესაობითად: კდ ოდეს ნიშნავს ლექსი ნივთსა შესაბამად სხვსა ნივთისა. იგი წოდებულ მიცემითად. და ოდეს ერთისა ნივთისა მოქმედებასა ცხად ჰყოფს სხუასა ნივთსა. ზა. იწოდების შემასმენლობითად: ხოლო ოდეს ნივთი წარმოდგების ღონედ. ანუ საჭურჭლად. მაშინ ლექსი დამნიშუნელი მისი იწოდების მოქმედებითად ანუ დაწყებითად. და ოდეს ლექსი მნიშუნელობს ცხად ყოფასა სხვისა მოქმედებისასა. მაშინ წოდებულ ლექსი იგი მოთხრობითად: და უკანასკნელ ოდეს ლექსითა რაჟთამე დავნიშნავთ საუბარსა სხვსადმი ნივთისა მას წოდებულ ვჰყოფთ წოდებითად. და ესრეთ ცულოლებათა ამათ ერთისა და მასეც ლექსისათა სხვსა და სხვსა მიმართ მნიშუნელობისა წოდებულვჰყოფთ ბრუნუად. რლთა: ცა რიცხვ არს რვა ჭართულებრ:

და ესრეთ შემეცნებულთა ნივთის ყოფისათა თანა გუამს ცნობაჲცა მოქმედებისა მისისა. რომლისაცა მოქმედება ორგუარობს. ერთი არს რომელიცა წარმოაყენებს სხუასა და ლექსი დამნიშუნელი ამის მოქმედებისა იწოდების შემოქმედებითად. და მეორე არს რლიცა წარმოდგების სხვსაგან ნივთისა. რომლისაცა მოქმედებისა დამნიშუნელსა ლექსსა ეწოდების ვნებითად: გარნა კდ არიან ლექსნი მნიშუნელნი მოქმედებისანი. რლნიცა ვერ სადამე აწარმოებენ ნამოქმედებსა და ესე წოდებულ უმეშვეობითად:

ხოლო ვინაჟთვან კაცი თანამდებ არს. რათა ჰაზრი თვისი აზიაროს სხუათა. მაშა თანა-აძს. რათა ცხად-ჰყოს აწინდელი

არსა საქმე იგი. ანუ ქმნილი და ანუ ყოფადი. და ესრეთ ლექსსა მნიშვნელსა აწინდელისა მოქმედებისასა ეწოდების აწმყოჲ. ხოლო წარსულისა ანუ ქმნილისასა ნამყოჲ და მყოფადისასა მყოფადი. ვინა სამი ესე დრო ყ^{სა} მოქმედებასა თვს (sic) ეყვს ცხად-ჰყოფისათვს უბრწყინებალესისა ჰაზრისა:

კ^დ ოდესცა კაცი ითანამდება ზიარ-ყოფად ჰაზრი თ^{სი} სხუათადა და განაღვძებდა იგ^რ ცნობისათ^ს მესამისა. ამის გამო დაინიშნა მოქმედება სამთა მიმართ პირთა. ჟ. რ. მ. პირველი მზიარებელი ჰაზრისა თვისისა სხვსადმი. მეორე ვისდამიცა არს ზიარება იგი ჰაზრისა და მესამე ვისთვისცა. ანუ რ^{ლი}ს-თვისცა არს ჰაზრი იგი:

კ^დ მოქმედებანი ცხად იქმნებიან ოდესმე სრულე-ბით და თვნიერ სხვსა რაჲსამე მიზეზისა. რ^{ლი}ცა წოდებულ საზღურებითად: ოდესმე დაიძულელებლად სხვსა მოქმედებისადმი და ესე წოდებულ ბრძანებითად: ხოლო ოდესმე მიზეზითა რაჲთამე დამაბრკოლებელითა. რ^{ლი}თაგანსა ერთსა ეწოდების საწადი და მეორესა ვპოტეტიკაჲ. ანუ თუობითი:

მეცადინეობისამებრ კაცობრივისა მოსწრაფებისა. რათა ჰაზრი თ^{სი} ჰყოს შემოკლებით საგულ-ხმოდ სხვსადმი ამის ძლით შემოხმულ არს ზმნათა შორის სხმით გარდასლვთი. რ^{ლი}თაცა ერთითა წარმოთქმითა ცხად-ჰყოფს მოქმედებასა სხვსასა სხვსა მიმართ. რ^{ლი}თაცა ყ^დ შეტნიერებს და ჩინებულებს ენა ქართული სხუათა ენათა ზედა. მჰსგავსადუჰ ზმნანიცა იგი პირნაკლი დაკლებულნი პირტპლისა და მეორისა პირისანი უდიდეს შეტნიერებად მოსცემიან ენასა ქართუ-ლებრსა:

ხოლო ვინადგან ნიჭებულება სიტყვერებისა კაცისად არს. მიზეზითა ზიარებისათა სხვსადმი ჰაზრისა თვისისა სრულეებით ვინა საჭირო არს. რათა მოქმედებისა მის ცხად ყოფასა შინა

საქიროდ იყუნენ ლექსნი სამნი. რ'ლთაგანსა ერთსა თანა აძს ცხად ყოფა მოქმედებისა, რ'ლსაცა უწოდთ ჩ'ნ უფლად ანუ სახელად ზმნისა და მეორესა მოქმედებისა. რ'ლიცა წოდებულ არს ზმნად და მესამესა მიმღედ მოქმედებისა. წოდებული საძიებოდ ზმნისა. ესე არს შეწყობა ნაწილთა სიტყვისათა. რ'ლიცა წოდებულ სუნტაქსად: და სხუანი ნაწილნი სიტყვისანი დაიდებიან შეწყობით სიტყუასაშინა რათა ცხადჰყონ შემოკლებით ვითარება. ანუ გარემოება სახელისა. ანუ ზმნისა და ანუ (ყლისა) ყდისა ჰაზრისა: ხოლო ვრცლად ჰაზრი ამის ყდ. შუტნიერისა გნოსისა და ფრიადი სარგებლობა მისი სიტყვერებისათს ცხად ქმნილ არს შესაბამად დიდსკალოესა ჩვენისა მიერ და პ'დ მოცემისა ამის ცნობისა ქართულებრსა ზ'აენასა. მეორედ ქმნილსა მისსა ღრამმატიკასა შ'ინა მ ნაწ. თავ. 14. §. 411:

უუკანასკნელ ვიტყვ ვითარმედ ღრამმატიკა არს ჰაზრი ქილოსოფოსებრი. ყოვლისა კაცობრივისა სიტყვერებისათს და თვნიერ ამის ცნობისა რიტორი არს მოკლე - სიტყუა და ბნელ მესტიხე, ანუ მოშაირე, ელამ და მრუდ. ქილოსოფოსი უსაფუძჸლო. მეისტორიე უსიამოვნო და აღრეულ და ღვთის მეტყუტლი საიქო. ხ' მსაჯული უსარგებლო თავისა თვისისა და სხუათაცა: და ვინადგან ღრამმატიკასა შ'ინა აქუსთ ყოველთა ცნობათა ესოდენი საქიროება. ამისთს დასაბამად ყოველთა ცნობათა დაუდვესთ ბრძენთა. ვ'ა კარი ყ'ისა სიტყვერებითასა ცნობისა. რ'ლისათსცა განსაზღურებს ესთა (?) ესრეთ (?) იოანე პეტრიწი ჭილოსოფოსი ვითარმედ ღრამმატიკა არს გამომცდელი მოქმედთა. ანუ აღმწერელთა. და ზედა დაურთავს. ვითარმედ უმჯობეს არსო ნაქებართა განმრჩეველობა.

და ესრეთ სიტყვერებისა ამის კარის შემვლელთა. ესე იგი ღრამმატიკისა. მეცნთა ყრმათა მოვართმევ. ვითარცა

მწუხილთა. 3^დ კეთილ მსახურსა მეფესა ჩვენსა. ვითარცა მამებრ მოღუაწესა მონათა ამათ თვსთასა. მეორედ უწმიდესსა მწყემსსა და მოძღუარსა ჩემსა და მიზეზსა ამათ ცნობათასა ვა მისგანსავე მისდა და მესამედ პატიოსნებასა თქუბნსა: ვითარცა ძღუბნთა 4^დ ძვრფასთა სიტყვიერებისა ცნობისა საფუძ-
 ზეპლითურთ:

4^დ ძლიერო ღ^{თო} და ყოველისა სიბრძნით განმგებელო დაიცევ სიმრთელით წელთა სიგრძესა შინა. შენ მიერ მინიჭებული და შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი **იშაკლა**. უმაღლესითურთ სახლეულით თვისით. რ^{ლი}თადა განავრცე სათნო ესე შენი მოქმედება ჩ^ნ შორის ნათესავითი ნათესავადმდე საუკუნოდ: / 10 ს.

შესავალი. წელსა. 1783. მაისს. 28. დღესა. ჟამსა 3 იქმნა შემოკრება აქაურთა (თელაველთა) ჩინებულთა სემინარიად. უთქვამთ გალობით მეუფეო ზეცათაო.

წვრილთა სემინარისტთაგან ითქვა სიტყვა განცვიფრებითი და მაწვეველობითი სიბრძნისათვის. (დისპუტი!)

ამის შემდეგ სიტყვა კათედრით რექტორის მიერ განდიდებისათვის და ვ^რებისა იმისის მეფობის დიდებულობის საქმეთა და მოკლედ ცხად ყოფისათ^ს საღრამმატიკოთა ჰაზრთა სარგებლობისა:

ამის შემდეგ იწყეს პაექრობა (?) სემინარისტთა.

მერე წაიკითხეს ეპისტოლე მისის უწმინდესობისა სემინარისტადმი ბოძებული.

შემდეგ ამისა სიტყვა მადლობითი რექტორის მიერ ნეკრესელ უბისკოპოს დოსითეოს ჩერქეზისადმი. და მერე ისევ გალობა და თავდება აქტი.

ეს ორივე სიტყვა რექტორისა აქ არის გადმოწერილი ერთი გრამმატიკის სარგებლობაზედ და მეორე სამადლოებელო.*)

ა. ხახანაშვილი

*) ნახე ჩემი „Очерки по ист. груз. словесн. выч. III.“

უცხოეთის მიმოხილვა

სამხრეთი აფრიკა და ინგლისი.

დასრულდა ის საშინელი დრამა, რომელსაც სამხრეთ-აფრიკის ომს ეძახდნენ და რომელიც სამის წლის განმავლობაში მთელ კაცობრიობის ყურადღებას იპყრობდა. მეტი არ იქნება ჩვენის მკითხველისათვის გავახსენოთ ამ დრამის დასაწყისი და მიმდინარეობა (ამ წერილისათვის ჩვენ ვსარგებლობთ პ. ლერუა-ბოლიეს წიგნით ინგლისის ახალშენებზე), რისთვისაც საჭიროა მოკლედ მოვიყვანოთ ინგლისის მფლობელობის განვითარების ხასიათი და ისტორია სამხრეთ აფრიკაში.

I

სამხრეთი აფრიკა, რომლის გულისთვის ეს სამი წელიწადია საშინელი სისხლის ღვრა ხდება, რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში უვარგის და უმნიშვნელო ქვეყანად ითვლებოდა. პირველი ევროპიელი, რომელიც კაპლანდიაში მოვიდა, იყო ცნობილი მოგზაური ბართლომე დიაზი (1486). საუკუნე ნახევარი ამ დროდან არვის ყურადღება არ მიუქცევია კაპლანდიისათვის. მხოლოდ 1652 წლიდან დაიწყეს ჰოლანდიელებმა აქეთკენ გადმოსახლება. ჰოლანდიელებს მიემატა ფრანგი კალვინისტები, რომელნიც ლუი მეოთხემეტემ განაძევა საფრანგეთიდან.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში კაპლანდია ინგლისის ბატონობის ქვეშ გადავიდა. მაგრამ არც ამით დაწინაურებულ-

ლა მაინც და მაინც ეს ქვეყანა, სანამ ხსენებულ საუკუნის 60-70-იან წლებში აქეთკენ მდიდარი მადნები არ აღმოაჩინეს. ამ დროიდან სამხრეთი აფრიკა შეიქნა დიდ ყურადღების ღირსი და მოკლე ხანში ინგლისის გონიერ პოლიტიკის საშუალებით იგი მეტად დაწინაურდა და განვითარდა.

ინგლისლებზე ადრე მოსული ჰოლანდიელები ზოგი დაემორჩილა ინგლისის მთავრობას და ზოგი კი უფრო ჩრდილოეთისაკენ გადასახლდა და პატარა დამოუკიდებელი რესპუბლიკები შექმნა. მაგრამ ინგლისიც თან და თან იწევდა ჩრდილოეთისაკენ და ახალ-ახალ ადგილებს იძენდა. 1843 წელს ინგლისმა შემოიერთა ბურების დასახლებული ნაწილიც. აქედანაც დაიძრა მეტი წილი ბურებისა და ტრანსვაალში გადასახლდა. ტრანსვაალის დაპყრობაც სცადა ინგლისმა, მაგრამ ბურების სასტიკ წინააღმდეგობის გამო თავი დაანება ამ განზრახვას, დროებით მაინც.

ამ გვარად 1884 წლამდე ინგლისის სამფლობელო სამხრეთ-აფრიკაში ჩრდილოეთით ორანჟეს მდინარეს არ გასცილებია. ამ წლიდან იწყება ხანა ახალ სამფლობელოების შემოერთებისა: ცალკე მდიდარ მადნების აღმოჩენას, ცალკე ბრიტანიის იმპერიის დიდების მოტრფიალეთა (სესილ როდსი) ენერგიულ მოღვაწეობას ის მოჰყვა შედეგად, რომ ბურების რესპუბლიკების ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყნები ზამბეზემდე — როდესია — ინგლისის ტერიტორია შეიქნა. ტრანსვაალი და ორანჟეს რესპუბლიკა გარს შემორტყმული იყო ინგლისის მიწებით.

ოთხმოც-და-ათიან წლებში ბრიტანიის იმპერიის სამფლობელო თავდებოდა ტანგანიკის ტბასთან. სივრცე ამ სამფლობელოსი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ სამიათას ვერსტამდეა; სივრცე მისი უდრის 3.800.000 ოთხ-კუთხ კილომეტრს. 1806 წელს კი, როცა კაპლანდია ინგლისის ხელში გადავიდა, ეს ქვეყანა ათჯერ უფრო მცირე იყო.

ბევრი სისხლი დაღვარეს ინგლისელებმა, ბევრი უსამართლობა და სისასტიკე ჩაიდინეს იმპერიის სამფლობელოს ასე

გადიდებისათვის, მაგრამ მათ მეტი უფლება ჰქონდათ ამ ქვეყნებზე (თუ შეიძლება აქ სიტყვა „უფლება“ ვიხმაროთ) ვიდრე ყველა მის მეტოქეებს (პოლანდიელებს, პორტუგალებს და სხვებს), უფლება არა „უფრო ძლიერსა“, არამედ უფრო განათლებულისა და კულტურულისა. პორტუგალიას მაგალითად მთელი ოთხი საუკუნე ეჭირა სამხრეთ-აფრიკის ზოგი ქვეყნები, მაგრამ არა გაუკეთებია რა. „ერთადერთი გამამართლებელი გარემოება კოლონიზაციისა, ერთად-ერთი საბუთი, რომელიც ქმნის კელონიზაციიდან არა მხოლოდ ძალის ცუდად და უსამართლოდ მოხმარებას, არის ცივილიზატორული (განმანათლებელი) მოღვაწეობა ახალშენლებისა, განკითარება ქვეყნის სიმდიდრისა, რომელსაც მკვიდრი მოუხმარებლად სტოვებდა“.

მკითხველს ბევრი მაგალითი ეცოდინება იმისი, რომ ზოგიერთ დიდ სახელმწიფოს ნასახიცი კი არ მოეპოვება ამ გამამართლებელ გარემოებისა და საბუთისა, ძალა კი ცუდათ და უსამართლოდ მოუხმარიათ. ინგლისმა უსამართლოდ ჩაიგდო ხელში პორტუგალიის მიწები, მაგრამ უსამართლო მოქმედება იმით გამოიყიდა, რომ სულ მოკლე ხანში იმდენი გააკეთა ახლად შექმნილ ადგილებში, რამდენიც პორტუგალებმა ოთხ საუკუნის განმავლობაში ვერ შესძლეს. 1896 წელს სესილ როდსმა გამოაცხადა, რომ ინგლისმა არ უნდა მისცეს ნება არც ერთ ნაწილს სამხრეთ-აფრიკისას დარჩეს ველურ მდგომარეობაში და მართლაც ასრულებს ინგლისი ამ განზრახვას.

ინგლისი ენერგიულად იძენდა ახალ-ახალ ადგილებს, მაგრამ იგი არსად არ აჩქარებულა და წინდაუხედავ ზომებისათვის არ მიუმართავს: სამხრეთ-აფრიკა დასახლებულია ბევრ სხვა და სხვა ტომის ხალხით; ინგლისს არ მოუნდომებია და არ უცდია დაპყრობილ ქვეყნების გადაგვარება, ადგილობრივ ენების და საზოგადოთ თავისებურობის მოსპობა. ინგლისის სამი სამფლობელო (კაპლანდი, ნატალი და ბეჩუანალანდის ნაწილი) სრულის ავტონომიით სარგებლობს. იქ, სადაც აფრიკანდრები

სცხოვრობენ, ინგლისურს და ჰოლანდიურ ენებს თანასწორი უფლება აქვთ.

დანარჩენი სამფლობელოები პროტექტორატს წარმოადგენენ. აქ თითქმის მარტო აფრიკელი ხალხები სცხოვრობენ (ბაზუტოლანდი, ზულულანდი, ამატონგალანდი, ბეჩუანალანდი, ნიაზალანდი). ამ ქვეყნების შემოერთება გამოწვეულია მხოლოდ საერთაშორისო სიძნელეთა თავიდან ასაცილებლად; რაც შეეხება შემოერთებულ ქვეყნების შინაგან წეს-წყობილებას და მართვა-გამგეობას, ინგლისს არაფერი შეუცვლია—მან ნება მისცა ყველას თავისებურად იცხოვროს: პროტექტორატების მეტ ნაწილში ინგლისის მთავრობა ნებას არ აძლევს თეთრკანიანებს იქ დაესახლონ, რადგან ამით შესაძლებელია წესიერების დარღვევის გამოწვევა.

დედა-აზრი ინგლისის საახალშენო პოლიტიკისა არის—მისცეს თეთრკანიანებს, თუ რიცხვი საკმაო არის, სრული თვით მართველობა და უზრუნველ ჰყოს სრულებით გაუნათლებელ შავკანიან ხალხების უფლება და ზნე-ჩვეულება. მართალია, ინგლისი სასტიკ ზომებს ხმარობს შავკანიანების წინააღმდეგ, როცა ესენი აჯანყებას ბედავენ, მაგრამ როცა აჯანყებულები დამორჩილდებიან ინგლისის მთავრობას, მათ ჰუმანურად ეპყრობიან. ამიტომაც არის რომ ინგლისის სამფლობელოებში შედარებით მშვიდობიანობა და წესიერება სუფევს.

მშვიდობიანობისა და წესიერების შემდეგ მთავრობის პირველი საზრუნავი საგანი დაპყრობილ განუვითარებელ ქვეყნებში გზების გაყვანაა. ამ მხრივაც ინგლისმა სამაგალითო უნარი გამოიჩინა: შედარებით მოკლე დროში ინგლისლებმა გაიყვანეს სამხრეთ-აფრიკაში ექვსი ათასი ვერსი მარტო რკინის გზა, რამაც სრულებით შესცვალა ეკონომიური მდგომარეობა ამ ქვეყნებისა.

ამ გვარად ინგლისმა მოკლე დროში საკვირველად განავრცო თავისი სამფლობელოები სამხრეთ-აფრიკაში, მისცა მათ საუკეთესო და შესაფერი წესი მართვა-გამგეობისა ადგილ-

ლობრივ თავისებურობისა და თავისუფლების დაუჩაგვრელად, შექმნა ისეთი პირობები და საშუალებანი, რომელნიც შესაძლებელ ხდოდა ბუნებრივ სიმდიდრით სარგებლობას და მოხმარებას, დაამყარა ამ ველურ და განუვითარებელ ქვეყნებში შედარებით კარგი წესი და მშვიდობიანობა.

ინგლისლებს 'მეექვსოთ' ეამაყნათ თავიანთ მოღვაწეობის შედეგით და კმაყოფილი ყოფილიყვნენ, მაგრამ ეს ესე არ იყო, რადგან სამხრეთი აფრიკა არ ეკუთვნოდა სავსებით ბრიტანიის იმპერიას—შუაში ჩაჩხირული იყო ორი პატარა დამოუკიდებელი რესპუბლიკა ბურებისა.

II

ბრიტანიის იმპერიის დიდების მოტრფიალეთა საწადელი საგანი იყო, რომ ინგლისის დროშა ყოფილიყო აფრიკაზეული სამხრეთ-აფრიკის ყოველ კუთხეში. სამხრეთ-აფრიკის სამფლობელოების თავისუფალი ფედერაცია დიდი ბრიტანიის მფარველობის ქვეშ — აი ის მიზანი, რომლის განხორციელებას სცდილობდა შეუდარებელის ენერგიითა და თავგამოდებით „კაპის ნაპოლეონი“ სესილ როდსი. ამ მიზნის მისაღწევად ინგლისის იმპერიალისტებმა ჯერ ძალ-მომრეობა სცადეს (1877—1882), მაგრამ ასეთმა პოლიტიკამ ისეთი მღელვარება გამოიწვია მთელ სამხრეთ-აფრიკაში, ტრანსვაალის ბურებმა ისეთი სიმტკიცე გამოიჩინეს, რომ ინგლისი უკან დაიხია და მშვიდობიან და ჰუმანურ პოლიტიკის გზას დაადგა, რასაც სასურველი შედეგი მოჰყვა. უმთავრესი და საუკეთესო წარმომადგენელი ამ ჰუმანურ პოლიტიკისა სესილ როდსი იყო. სესილ როდსმა მოიგო გული არა მარტო კაპელ ბურებისა, არამედ ორანჟელებისაც. როდსის გონიერ და სამართლიან პოლიტიკას მიეწერება, რომ ორანჟეს რესპუბლიკა სადამოყნო კავშირით შეეკრა კაპის ახალშენს. ასეთი კავშირი კი წინამორბედი ნამდვილ პოლიტიკურ კავშირისა. როდსის პოლიტიკა ამხადებდა

ნიადაგს სამხრეთ აფრიკის მომავალ ფედერაციისას. მაგრამ საქმემ, სამწუხაროდ, სხვა მიმართულება მიიღო.

ინგლისს შეურიგებელი მოწინააღმდეგე ჰყავდა სამხრეთ-აფრიკაში, ეს იყო ტრანსვაალის რესპუბლიკის პრეზიდენტი კრიუგერი, რომელსაც დიდრ ავტორიტეტი ჰქონდა ტრანსვაალის გარეშეც. მსცოვანი კრიუგერი სულითა და გულით, მთელ თავის გონებითა და გავლენით ებრძოდა ინგლისის გავლენას ბურებ შორის. და კრიუგერს ისეთი მნიშვნელობა და გავლენა ჰქონდა ტრანსვაალში, რომ ინგლისის პოლიტიკის გამარჯვება აქ შეუძლებელი იყო. მეორე მხრივ, ინგლისელ იმპერიალისტებს მოუთმენელობა ეტყობოდა. პატარა ტრანსვაალის „ჯიუტობა“ უშლიდა ხელს სინამდვილედ გარდაქცეულიყო მათი ოცნება სამხრეთ-აფრიკის ფედერაციაზედ და ამიტომ შეუდგნენ საქმის დაჩქარებას, რაც დიდ შეცდომად უნდა ჩაითვალოს: მართლაც, თუ კრიუგერი და მისი თანამოაზრენი ასეთის სიმტკიცით ეწინააღმდეგებოდნენ ინგლისის პოლიტიკას, ეს უმთავრესად აიხსნება იმითი, რომ ამათ რამდენჯერმე შეტაკება მოუვიდათ ინგლისლებთან, რამდენჯერმე გამოსცადეს ინგლისლების ძალ-მომრეობა. ამიტომაც მეტად უნდოთ თვალით უყურებდნენ ინგლისლების ჰუმანურ პოლიტიკასაც, არ სჯეროდათ მათი. მაგრამ როცა ეს ძველი თაობა გადადგებოდა ცხოვრების ასპარეზიდან, ადვილად შესაძლებელი იყო, რომ ტრანსვაალელ ბურების ქცევაც შეცვლილიყო. ამის ნიშნებიც იყო: რამდენიმე პირი, რომელიც წინად ინგლისლების შეურიგებელი მტერი იყო, ბოლოს ინგლისთან მეგობრულ განწყობილების მომხრე იყვნენ; ასეთ პირებს ეკუთვნოდა სხვათა შორის გენერალი ჟუბერი.

მაგრამ იმპერიალისტები აჩქარდნენ და საქმემ მეტად ტრადიკული მიმართულება მიიღო.

მეორე მიზეზი ამ სამწუხარო მოვლენისა ეგრედ წოდებული უიტლენდერების კითხვა იყო. უიტლენდერები ის უცხოელებია, მეტ წილად ინგლისლები, რომელნიც ოქროს მადნების აღმოჩენის გამო მოსულან ტრანსვაალში და ამ მადნებს

ამუშავებენ. იმ თავითვე უკმაყოფილება და განხეთქილება ჩამოვარდა ბურებსა და უიტლენდერებ შორის. უკმაყოფილებისა და განხეთქილების ბრალი ორივე მხარეს ედება.

უიტლენდერები სამართლიანად უჩიოდნენ ტრანსვაალის მთავრობას, რომ იგი ავიწროებს და აფერხებს ოქროს მადნების დამუშავების საქმეს.

მართლაც, ტრანსვაალის მთავრობის ზოგიერთი ზომები მავნებელი და საზარალო იყო სამადნო მრეწველობისათვის. უმთავრესი ამ ღონის ძიებათაგანი იყო დინამიტის მონოპოლია, ნახშირის გადატანის ტარიფი და შავ-კანიან მუშების შესახები კანონი. რადგანაც დინამიტის ვაჭრობის მონოპოლია ტრანსვაალში ჰოლანდიურ „კამპანიას“ მისცა ტრანსვაალის მთავრობამ, ამიტომ ეს სამადნო მუშაობისათვის აუცილებელი საქონელი მეტად ძვირად იყიდებოდა ტრანსვაალში. მაგალითად დინამიტის ერთი ყუთი, რომელიც კიმბერლემში 70 ფრანკი ფასობდა, იოჰანესბურგში 113 ფრანკად ღირდა, რაც მეტად ძვირებდა მადნის წარმოებას.

ნახშირის გადაზიდვის ღირებულება ტრანსვაალში ყველას აზრით, ვინც კი კითხვას გაცნობია, წარმოუდგენელად დიდია. რაც შეეხება შავ-კანიან მუშების საქმეს, ამ მხრივაც ტრანსვაალის მთავრობა ვერ იქცევოდა სამართლიანად: მან აკრძალა, რომ ერთ ფერმაზე ხუთზე მეტი შავკანიანი სცხოვრობდეს, ერთომ-და იმ მოსაზრებით, რომ ბევრ შავ-კანიანების ერთად თავმოყრა საშიში იყოს მშვიდობიანობისათვის: ეს გარემოება კი ხელს უშლიდა მწარმოებელს ჰყოლოდა საჭირო რიცხვი მუშებისა. გარდა ამისა ტრანსვაალის მთავრობა ნებას აძლევდა ყველას სპირტიან სასმელების გაყიდვისას შავ-კანიანებზე. პოლიციაც არ ვარგოდა ტრანსვაალში, ამიტომ ხშირად სძარცვავდნენ სახლში დაბრუნებულ შავ-კანიანებს, რაც მეტად აშინებდა მათ და ამიტომ აღარ ბრუნდებოდნენ სამუშაოდ. საზოგადოდ ეკონომიური პოლიტიკა ტრანსვაალის მთავრობისა ვერ იყო საზრიანდი და სამართლიანი. სადამოყენო ტარიფი ტრანსვაალის რესპუბლიკისა შესამჩნევად აძვირებდა ცხოვრებას ამ სახელმწი-

ფოში და უიტლენდერები მართალი იყვნენ, როცა ამ ტარითის შემცირებას თხოულობდნენ.

ყველა ზემოხსენებულ კითხვაში ტრანსვაალის მთავრობა დანაშაული იყო. სულ სხვა პოლიტიკური მხარე უიტლენდერების მოძრაობისა.

როგორც ნათქვამი იყო, უიტლენდერები მადნის სამუშაოდ და გასამდიდრებლად მოსული ხალხი იყო. ტრანსვაალში სამუდამოდ დასახლებას იშვიათი მათგანი მოინდომებს. მიუხედავად ამისა ისინი თხოულობდნენ ტრანსვაალის მთავრობისაგან სრულ პოლიტიკურ უფლებებს, თუ ხუთ წლამდე ტრანსვაალში უცხოვრია მათ, თან ისე, რომ ინგლისის ქვეშევრდომიც უნდა დარჩენილიყვნენ: უიტლენდერი ორ სახელმწიფოს სწორ უფლებიანი ქვეშევრდომი უნდა გამხდარიყო, რაც არსად არ ნახულა და გაგონილა. ყველასათვის ცხადი იყო, რომ ასეთ უსამართლო მოთხოვნას მიზნად ტრანსვაალის დამოუკიდებლობის მოსპობა ჰქონდა. მაგრამ რადგან ასეთ მოთხოვნის დაკმაყოფილება ეგრე ადვილად არ მოხდებოდა, უიტლენდერებმა აჩქარებულ იმპერიალისტებთან ერთად ჯემსონის ცნობილი შემოსევა (1895 წელს) გააწყო, მაგრამ, როგორც ვიცით, ეს შემოსევა დამწყებთა სამარცხვინოდ გათავდა. ჯემსონის ისტორიამ ბრმათაც კი დაანახვა, თუ რას ელტვოდნენ უიტლენდერები და მათი მხარის მიმცემნი.

ესევე ითქმის ყველა იმ ფაქტებზე, რომელნიც ჯემსონის შემოსევიდან ომის გამოცხადებამდე მოხდა. 1899 წლამდე ინგლისს ბევრი საერთაშორისო საქმე გაუჩნდა და მას რომ უნდოდა, ისე ვერ მოიცალა სამხრეთ-აფრიკისათვის. ამ წელს კი მან მთელი თავისი ყურადღება ტრანსვაალს მიაპყრო, საქმე იმით დაიწყო, რომ უიტლენდერებმა გამოუგზავნეს ინგლისის დედოფალს ვრცელი პეტიცია, რომელზედაც 21,000 კაცს ეწერა ხელი. პეტიციაში ჩამოთვლილი იყო ყველაფერი, რაც უიტლენდერების უკმაყოფილებას იწვევდა, და ბოლოს სთხოვდნენ დედოფალს საქმეში ჩარევას და ტრანსვაალის მთავრობასთან მოლაპარაკების გამართვას. უიტლენდერებს, როგორც

ყოველთვის, ეხლაც მხარი მისცა სამხრეთ-აფრიკისა და ინგლისის უკონაღ-გაზეთობამ, რომელიც დიდის ხერხითა და მკერმეტყველებით ლაპარაკობდა ბურების ოლიგარხიაზე, მათგან მცხოვრებთა უმრავლესობის შევიწროვებაზე და იმ შიშზე, რომელიც მოელის მათგან ბრიტანიის ინტერესებს სამხრეთ-აფრიკაში. ჩემბერლენის მიერ ჩაგონებული პრესა მარჯვედ ასრულებდა ჩამგონებელის განზრახვას—ტრანსვაალის წინააღმდეგ გრძობებს უღვიძებდა საზოგადოებას და თანაგრძობას იძენდა ჩემბერლენის პოლიტიკისათვის, რომლის მიზანი ბურების დამოუკიდებლობის მოსპობა იყო. ჩვენი მიზანია ყველა თეთრ-კანიანების სრული გათანასწორობაო, გაიძახოდნენ იმპერიალისტები. ჩემბერლენმა უიტლენდრების პეტიციის შესაფერი წინადადება მისცა ტრანსვაალის მთავრობას. ახალშენების მინისტრის ასეთი ქცევა წინააღმდეგი იყო ტრანსვაალის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობისა, რადგან უცხო სახელფუიფოს მინისტრი ერეოდა რესპუბლიკის შინაურ საქმეებში. კრიუგერი მაინც დასთანხმდა კონფერენციაზე, რომელიც ბლუმფონტენში მოხდა. კონფერენციაზე ვერ შეთანხმდნენ ინგლისისა და ბურების წარმომადგენელი. მაგრამ კრიუგერმა, ორანჟესა და კაპის ბურების ჩაგონებით, მიაღებინა ფოლკსრაადს (პარლამენტს) კანონი, რომლის ძალით ყოველი უიტლენდერი ხდებოდა ტრანსვაალის მოქალაქე, თუ იგი შვიდის წლის განმავლობაში რესპუბლიკის ტერიტორიაზე იმყოფებოდა. ამითი თითქმის სავსებით ასრულდა ის, რასაც ინგლისის წარმომადგენელი მილნერი თხოულობდა ბლუმფონტენში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მილნერი შვიდის წლის მაგიერ ხუთს თხოულობდა. ინგლისის მთავრობას რომ ტრანსვაალის დამოუკიდებლობის მოსპობა არ ნდომებოდა, იგი ადვილად დაკმაყოფილდებოდა კრიუგერის დათმობით, მაგრამ საქმეც ის არის, რომ ჩემბერლენის განზრახვა სწორედ ამ დამოუკიდებლობის მოსპობა იყო. და ბოლოს კრიუგერმა სავსებით მიიღო მილნერის მოთხოვნა—შვიდი წელი ხუთად შესცვალა, მხოლოდ იმ პირობით კი, რომ ინგლისს საბოლოოდ

ეცნო ტრანსვაალის სრული დამოუკიდებლობა და შემდეგში არ ჩარეულიყო მის შინაურ საქმეებში. ჩემბერლენი ეხლა ამ დამოუკიდებლობას გამოუდგა და უმტკიცებდა კრიუგერს და ქვეყანას, რომ ტრანსვაალს უფლება არა აქვს დამოუკიდებლობაზე, რომ ინგლისი მისი სიუზერენია. დამოუკიდებლობის დაკარგვას კრიუგერი ვერ შეურიგდებოდა და რომ საქმის გაჭიანურებით ინგლისი კარგად ვერ მომზადებულიყო ომისათვის, რომელიც ყველას თვალში აუცილებელი იყო, ტრანსვაალის მთავრობამ ულტიმატუმი გაუგზავნა ინგლისის მთავრს 19 ოკტომბერს (1899 წ.). ულტიმატუმში ნათქვამი იყო, რომ წინანდელ ხელშეკრულებათა ძალით ტრანსვაალი მხოლოდ იმის მოვალე იყო, რომ ყველა უცხოელებისათვის ისეთივე სამოქალაქო უფლება მიენიჭა, როგორც ბურებს ჰქონდათ და რადგან ეს მოვალეობა მას არ დაურღვევია, ინგლისს უფლება არ ჰქონდა ჩარეულიყო ტრანსვაალის შინაურ საქმეებში. მაგრამ ტრანსვაალის მთავრობამ მაინც მიიღო ინგლისის წინადადება პოლიტიკურ უფლების შესახებ. ეხლა კი ინგლისის მთავრობის მოთხოვნამ ზომას გადააცილა. გარდა ამისა ინგლისელ ჯარების თავის მოყრა ტრანსვაალის საზღვარზე საშიშ გარემოებად უნდა იქნეს მიჩნეული და ამიტომ ტრანსვაალი თხოულობს—არსებულ უთანხმოების საგანი გადაეცეს სამედიატორო საშართაღს, საზღვრიდან ჯარები წაყვანილ იქმნენ, დაბრუნებულ იქნენ ინგლისში ის ჯარები, რომელიც სამხრეთ-აფრიკაში უნდა მოვიდნენ და შეჩერებულ იქმნას სხვა ჯარების გამოგზავნა; თუ 48 საათის განმავლობაში დამაკმაყოფილებელი პასუხი არ იქნა მოსული ინგლისის მთავრობისაგან, ეს გარემოება მიჩნეული იქნება ომის გამოცხადების ნიშნად. მეორე დღეს მოვიდა ჩემბერლენის პასუხი, რომ ასეთ წინადადების განხილვა ყოვლად შეუძლებელია. 11 ოკტომბერს 1899 წელს ინგლისის წარმომადგენელს პრეტორიაში წინადადება მისცეს დაეტოვებინა რესპუბლიკის ტერიტორია. 12 ოკტომბერს პირველად გავარდა თოფი და დაიწყო საშინელი სამხრეთ-აფრიკის ომი.

III

ჩემბერლენის და მის მომხრეთა სურვილი აღსრულდა და რასაკვირველია, კმაყოფილებას გრძნობდნენ, რადგან დარწმუნებული იყვნენ, რომ საქმე მალე და ადვილად გათავდებოდა; ამათი აზრით, ტრანსვაალის დაპყრობა ინგლისის ჯარისათვის უბრალო „სამხედრო გასეირნება“ უნდა ყოფილიყო. იმპერიალისმით გატაცებული პოლიტიკოსები ღირსეულად ვერ აფასებდნენ იმ ნიშნებს, რომელნიც ჰევრ სიმნელეს უქაღოდნენ ინგლისს სამხრეთ-აფრიკაში. ასეთი ნიშანი იყო კაპელ ბურების თანაგრძობა ტრანსვაალისადმი, თანაგრძობა, რომელსაც ისინი არ ფარავდნენ. მეორე ნიშანი იყო ორანჟეს რესპუბლიკის ქცევა—მან პირდაპირ გამოუცხადა ინგლისს მთავრობას, რომ იგი ტრანსვაალის მომხრეა და თუ ომი ატყდა, ისიც ტრანსვაალს ამოუდგება მხარში.

თვისტომობამ, ეროვნულმა გრძნობამ დაავიწყა კაპელებს ლოიალისმი, დაავიწყა ორანჟელებს მეგობრული განწყობილება ინგლისთან.

გარდა ამისა ინგლისის წინ დაუხედავ მთავრობას სრულებით გამოეპარა ის სამხედრო სამზადისი, რომელსაც ბურები დიდი ხანია შესდგომოდნენ. ინგლისის მთავრობის პოლიტიკა სამხრეთ-აფრიკაში, განსაკუთრებით ჯემსონის ისტორიის შემდეგ, როგორც ნათქვამი იყო, ყველასათვის ცხადი შეიქნა. ამიტომ ტრანსვაალი აღრევე შეუდგა სამხედრო მომზადებას და ომის დაწყებამდე თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებული იყო. იმის შიშით, რომ ინგლისს არ დაეჩქარებია თავის განზრახვის სისრულეში მოყვანა, ეს შეიარაღება გასაოცარის საიდუმლობით ხდებოდა. ამ მიზნისათვის საჭირო თანხა შეტანილი იყო ყოველ წლიურ ხარჯთ-აღვრიცხვაში სხვა და სხვა მუხლებ შორის. ქვეყანა გაკვირვებული იყო ტრანსვაალის ბიუდჯეტის სიდიდით. ინგლისი ტრანსვაალის მართველების ანგარებაზე და უპატიოსნობაზე ლაპარაკობდა და ზიზლით იხსენიებდა მათ

ქცევას. ბურების მეგობრებიც ვერ ახერხებდნენ მათ დაცვას, რადგან მართლა შეუფერებელი იყო ასეთი ბიუდჯეტი ისეთ პატარა სახელმწიფოსათვის, როგორც ტრანსვაალია. მაგრამ როცა 1899-ში ტრანსვაალის მთავრობამ ახალი გადასახადი მიუმატა მადნების შემოსავალს, მთელი ქვეყანა მის ლანძღვა-კიცხვაში იყო. ვინ იცოდა, რომ ყველა გადამეტებული ხარჯი სამხედრო მომზადებისათვის იყო გადადებული. ეხლა, როცა ქვეყანამ გაიგო, თუ რა მიზნისათვის ხდებოდა ყველაფერი, ყველას უკვირს ტრანსვაალის მთავრობის სულის ძალა და მოხერხება ასეთის მომზადების დამალვისა. „ნამდვილ ტრალიკულ სწლიადეს წარმოადგენდა ბურების ერის მდგომარეობაო, ამბობს ფრანგი მწერალი; პატარა ერი ჩუმად ემზადება უიმედო ბრძოლისათვის და ყურადღებას არ აქცევს შეურაცხყოფას; რომელსაც მას ყოველის მხრიდან აყენებენ მომტყუებელ გარეგნობისათვის“-ო.

კიდევ მეტი სულის ძალა და მოხერხება ბურებმა თვით ბრძოლის დროს გამოიჩინეს.

როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ინგლისის მთავრობას სამხრეთ-აფრიკის ომი „სამხედრო გასიერებად“ მიაჩნდა. ჟურნალ-გაზეთობამ დაარწმუნა საზოგადოება, რომ ინგლისის ჯარის კაცები შობას პრეტორიაში იდღესასწაულებენ და რომ სამის თვის განმავლობაში ბურების ორივე რესპუბლიკა საბოლოოდ დაპყრობილი იქნება. ფინანსთა მინისტრმა ამისათვის 250 მილიონი ითხოვა და თან გამოაცხადა რომ ეს თანხა სრულებით საკმარისი იქნება დაწყებულ ომის დამთავრებისათვისო. ახალშენების მინისტრს ჩემბერლენს ეთქვა კერძო ლაპარაკის დროს, რომ თუ იგი „40,000 ჯარის კაცს თხოულობს, მხოლოდ იმიტომ რომ სამხედრო პირების მოთხოვნა დააკმაყოფილოს, ნამდვილად კი 20,000 კაცია საკმარისი ბურების დასაპყრობადო“.

ნამდვილად კი ინგლისს დასჭირდა თავის მიზნის მისაღწევად 300 ათასამდე ჯარის კაცი და ხუთ მილიარდზე მეტი ფული. ბრიტანიის იმპერიამ თავის სასახელოდ, შესძლო ამო-

დენა ჯარის კაცის სამხრეთ-აფრიკაში გადაყვანა და ამოდენა ფულის სახლშივე შოვნა, რასაც ვერც ერთი სახელმწიფო ვერ შესძლებდა. მაგრამ ამ ფაქტმა მაინც ცხად ჰყო ყველასათვის ინგლისის მთავრობის სრული მოუმზადებლობა სამხრეთ-აფრიკის ომისათვის, რომელიც მან თვითონ გამოიწვია.

პირველი მიზეზი სამხრეთ აფრიკის ომის ასეთ სიძნელისა არის სამხრეთ-აფრიკის ტერიტორიის და ჰავის ხასიათი. „არყოფილა მაგალითი, რომ ამოდენა ჯარს ემოქმედნოს ისეთ უდაბნო ქვეყანაში, როგორც სამხრეთ-აფრიკა“. მთელი ტერიტორია მეტად თხლად არის დასახლებული—ერთ ოთხ-კუთხ ვერსზე მოდის სამზე ნაკლები მცხოვრები. ამასთან სამი მეოთხედი მცხოვრებლებისა შავ-კანიანები არიან: რამდენად მეტი შავკანიანი სცხოვრობს განსაზღვრულ სივრცეზე, იმდენად ნაკლებ ხალხს შეუძლია შეინახოს თავი ამ ადგილზე. ინგლისის ჯარის მდგომარეობა კიდევ უფრო ცუდდებოდა იმის გამო, რომ თეთრ-კანიანების მატერიალური კულტურაც ვერ იყო განვითარებული. ბურები მეტ-წილად მწყემსები არიან და როცა ომი ასტყდა, მათ თავიანთი საქონელი გარეკეს და ყოვლად შეუძლებელი შეიქმნა ადგილობრივ ჯარის გამოკვება. „ინგლისის ჯარის სამოქმედო ასპარეზი სამხრეთ-აფრიკაში უფრო ღარიბი იყო მატერიალურ საშუალების მხრივ, ვიდრე რუსეთის შიდა ნაწილი 1812 წელს, როცა მას ნაპოლეონის ჯარები შემოესია“. სამხრეთ-აფრიკის ჰავაც მეტად ხელს უშლიდა ამ ჰავის შეუჩვეველ ინგლისელების სამხედრო ოპერაციებს.

ინგლისელი ჯარის-კაცი შედარებით საუკეთესო ცხოვრებას არის მიჩვეული. არსად ჯარს ისე არ ინახვენ როგორც ინგლისში. სამხრეთ-აფრიკაში კი კომფორტს მიჩვეული ინგლისელი მეტად გაჭირვებულ პირობებში ჩავარდა და, რა გასაკვირველია, თუ იგი ერთბაშად ვერ გადაეჩვია ხანგრძლივად შეძენილ ჩვეულებებს ცხოვრებისას.

ბურის მდგომარეობა კი სულ სხვა იყო. ეს უდაბნო ქვეყანა მისი სამშობლო იყო, რომელსაც იგი კარგად იცნობდა;

თავისი საქონელი მუდამ თან ჰყავდა. იგი ბავშვობიდან შეჩვეულია სასტიკ და ღარიბ ცხოვრებას, მისთვის კომფორტი სრულებით უცნობი ხილია. სამხრეთ-აფრიკის ომს ბევრით არ შეუცვლია ბურის ცხოვრების პირობები—ბავშვობიდან ბური ცხენზე ზის და თოფი ხელში უჭირავს, ამიტომ იგი ყოველთვის შესანიშნავი ცხენოსანი და შეუდარებელი მსროლელია, იმ თავითვე შეჩვეული ყოველ გვარ გაჭირვებას. მაგრამ ყველა ზემოდ ჩამოთვლილი პირობები თუმცა დიდ მნიშვნელოვანი, მაგრამ მაინც გარეგანი პირობებია. იყო, ეგრე ვსთქვათ, შინაგანი პირობაც, რომელსაც არა ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა სამხრეთ-აფრიკის ომის მიმდინარეობისათვის, ეს პირობაა ორ მებრძოლ ჯარის სულის მდგომარეობა: ბური თუ თავგანწირულად და მამაცად იბრძოდა, ეს მარტო იმის შედეგი როდი ყოფილა, რომ იგი ბავშვობიდან შეჩვეული იყო ცხენს, თოფსა და გამძლეობას, არა მისი თავგანწირვის და მამაცობის მიზეზი იყო მამულის და მის თავისუფლების შეგნებული სიყვარული; ბურისათვის მამული და თავისუფლება წმიდათა წმიდაა და ამიტომაც იყო, რომ იგი მტლად ედებოდა მას.

არც ინგლისელ ჯარის კაცის შედარებითი სისუსტე აიხსნება მარტო ქვეყნის ბუნებრივ პირობების შეუჩვეულობით და სიმკაცრით. არა, იგი გრძნობდა, რომ მისი მებრძოლი ბური თავის კერასა და თავისუფლებას იცავს, რომ ამ კერისა და თავისუფლების დაცვის უფლება ყველასა აქვს. ასეთი გრძნობა ფრთებს უკვეცავდა ინგლისელის გატაცებას და გატაცება კი ერთი აუცილებელი პირობათაგანია ჯარისკაცის მხნე და გაბედულ მოქმედებისათვის.

IV

1899 წლის 12 ოქტომბრისათვის, როცა პირველად გავარდა თოფი ბურებსა და ინგლისლებ: შორის, ინგლისის სულ

თროხმეტოდე ათასი ჯარის-კაცი ჰყავდა სამხრეთ-აფრიკაში. ამასთან არც ომის გეგმა ჰქონია შემუშავებული.

ბურები კი, რომელნიც დიდის ხნით იყვნენ მომზადებული, შეესიენ ინგლისის საზღვრებს, ორი ათასამდე ტყვე წაართვეს მტერს და ოქტომბრის დამლევს მოამწყვდიეს მისი ჯარები ქ.ქ. ლედისმიტში მდ. ტუგელაზე, მეფკინგში და კიმბერლეიში დასავლეთით. ბურების ჯარი მილიცია იყო, შესანიშნავ მეომრებისაგან შემდგარი, მაგრამ მაინც მილიცია, რომელმაც არ იცის და რომელსაც არ ეხერხება მრავალის რიცხვით იერიშით მისვლა. ამიტომაც მოხდა, რომ პირველ გამარჯვების შემდეგ, როცა ინგლისის ჯარები მოხსენებულ ქალაქებში მოემწყვდნენ, ბურების მოქმედება შეჩერდა; მთელი მათი მოქმედება სამ ქალაქის ალყის შემორტყმით გათავდა და მთელი ჯარი ამ სამ ქალაქს მისჩერებოდა.

ამასობაში ინგლისლებს ჯარები მოემატათ და უფრო ენერგიულ მოქმედებას შეუდგნენ. ნოემბრის შუა რიცხვებში ლორდი მეტუენი გაჩნდა მდ. ორანჟეზე და კიმბერლეის გასანთავისუფლებლად წავიდა. მეტუენს ოთხი დიდი შეტაკება მოუხდა ბურებთან, პირველ სამ შეტაკების დროს დიდძალი ინგლისლები დაიხოცნენ. მაგრამ ბურები მაინც იძულებული შეიქნენ უკან დაეხიათ. მეოთხე შეტაკებაში კი (11 დეკემბერი) მაგერს-ფონტენთან მეტუენის ჯარი სასტიკად დამარცხდა; ინგლისლებს ათასამდე კაცი გამოაკლდათ. ორი დღის შემდეგ დამარცხდა გენერალი გატეკრი (სტორ მბერგთან, კაპის ახალშენში) და დაჰკარგა ექვსასი ჯარის კაცი. 15 დეკემბერს ინგლისელ ჯარების მთავარ-სარდალი რიდვერს ბულერი, ლედისმიტის გასანთავისუფლებლად მიმავალი, შეეხეჩა ბურებს მდ. ტუგელასთან და საშინლად დამარცხდა (კოლენზო)—დაჰკარგა ორი ბატარეა და ათას ორასამდე ჯარის კაცი.

საშინელი, თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა ბურების ასეთმა გამარჯვებამ ინგლისის საზოგადოებაზე და არც საკვირველია, რადგან იგი დარწმუნებული იყო, რომ სამხრეთ-

აფრიკის ომი უბრალო „სამხედრო გასეირნება“ იქნებოდა და რომ სამ თვეზე ბურებს დაიმორჩილებდნენ.

ინგლისლების საბედნიეროთ ბურებმა ვერც ეხლა ისარგებლეს თავიანთ გამარჯვებით, ისე როგორც ამით ისარგებლებდა ევროპიულად გაწვრთნილი ჯარი: ბურების გამარჯვებული ჯარი დროსა და შეძლებას აძლევს სასტიკად დამარცხებულ მტერს გონზე მოვიდეს და ძალა შემოიკრიფოს.

ბუღერის მაგიერ ინგლისის ჯარების მთავარსარდლად საუკეთესო ინგლისელი გენერალი რობერტი დაინიშნა და ორ თვეზე, 1900 წლის თებერვალს, ორას ათას ჯარს მოუყარეს თავი სამხრეთ-აფრიკაში. ბურები იძულებული შეიქნენ უკან დაეხიათ. ეხლა ინგლისი მიდიოდა იერიშით მტერზე. დაიწყო მეორე ხანა სამხრეთ-აფრიკის ბრძოლისა. გენერალ ფრენჩმა განათავისუფლა ალყა შემორტყმული ქ. კიმბერლეი. ბურების მთავარ-სარდალ კრონიეს თან და თან გარს შემოერთყა ინგლისის ჯარი და იგი მდ. მოდერთან იქმნა მომწყვდეული. რვა დღის განმავლობაში გამირულად იბრძოდა ბურების პატარა ჯარი (4,000) რობერტის თხუთმეტჯერ მეტ ჯარის კაცების წინააღმდეგ, მაგრამ ბოლოს იძულებული შეიქნა მტერს დანებებოდა (17 თებერვალი). რამდენიმე პატარა შეტაკების შემდეგ რობერტი ქ. ბლუმფონტენში შევიდა (13 მარტი).

სწორედ ეს მომენტი აირჩია კრიუგერმა ზავის წინადადება მიეცა ინგლისის მთავრობისათვის; მას იმედი ჰქონდა, რომ, რა კი ყველასათვის თვალსაჩინო შეიქნა სამხრეთ-აფრიკის ომის სიძნელე, ინგლისის მთავრობა მოისურვებდა ზავის ჩამოგდებას. მაგრამ იმედი გაუცრუვდა — ლორდ. სოლსბერიმ მოითხოვა ბურებისაგან სრული დამორჩილება. კრიუგერი რასაკვირველია ამას ვერ დასთანხმდა და ომი გაგრძელდა.

ბლუმფონტენის აღებისათნავე აგრძობინეს ბურებმა ინგლისელებს, რომ თუ მათ ზავი მოითხოვეს, იმიტომ კი არა, რომ ომის განგრძობა არ შეეძლოთ. ამ დროს იჩინა თავი პირველად ბურების შეუდარებელმა გამირმა დევეტმა. ქ. სანაჰიდან სულ რამდენიმე ვერსტის მანძილზე მან წაართვა ინგ-

ლისლებს რამდენიმე ზარბაზანი; სურსათის ფურგონები, დაუნგრია მათ წყლის რეზერვუარი, გზები. ერთის სიტყვით მისგან მოხვეწება არ ჰქონდა ინგლისის ჯარს. მხოლოდ მაისში მოახერხა რობერტსმა ჩრდილოეთისაკენ დაძვრა. ბურები ვერ გაუწევდნენ რობერტსის დიდ ჯარს პირდაპირ წინააღმდეგობას და ამიტომ ინგლისლებმა აიღეს იოჰანესბურგიც (31 მაისი) და პრეტორიაც (5 ივნისი). ცოტა უფრო ადრე მეფეინგიც განთავისუფლდა ბურების ალყისაგან.

ეხლა ინგლისლების სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა. ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ რაკი მტრის უმთავრესი ქალაქები აღებულია, მტერიც იძულებული იქნება იარაღი დაჰყაროს და დამორჩილდეს გამარჯვებულ ინგლისს. ის კი არ იცოდნენ, რომ ქალაქებს ბურებისათვის არავითარ მნიშვნელობა არ ჰქონდა და რომ ამ ქალაქების აღების რთი კი არ გათავებულა, არამედ იწყებოდა ახალი უსაშინელების ხანა, ხანა პარტიზანულ ომისა (სათარეშო ომი).

სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც მთავარ-სარდალი რობერტსი შევიდა იოჰანესბურგში, დევებმა დაატყვევა მთელი ბატალიონი ინგლისის ჯარისა და შემდეგ გასწია დელარეისაკენ, რომ მასთან ერთად ნიტროლსნეკთან ინგლისის ახალი ჯარი დაეტყვევებინა. სულ ფუჭი და უნაყოფო იყო დევნა ამ ორი გმირისა და მათი რაზმებისა; გარდა ჯარების დაღალვისა და დაქანცვისა, სხვა შედეგი არ ჰქონია ამ დევნას. ტყვილი და ფუჭი იყო აგრეთვე რობერტსის გამოცხადება, რომ ორანჟეს რესპუბლიკა და ტრანსვაალი ინგლისის ტერიტორიასთან არის შემოერთებული. ეს შემოერთება კი მხოლოდ მაშინ იქნებოდა შესაძლებელი, როცა ყველა ბურები დატყვევებული იქნებოდნენ ან თავის ნებით დაჰყრიდნენ იარაღს. ერთიცა და მეორეც ჯერ კიდევ ძალიან შორს იყო.

ძნელია ჩამოსთვალოს კაცმა ვველა ის საგმირო საქმენი, რომელნიც ბურებმა ჩაიდინეს ტრანსვაალისა და ორანჟეს რესპუბლიკის შეერთების გამოცხადების შემდეგ, ძნელია ჩამოვ-

თვალთ ყველა ის გაჭირვება, რომელიც ინგლისის ჯარმა ნახა ამ ხნის განმავლობაში.

რობერტი დაიღალა. მის მაგიერ სამხრეთ-აფრიკის ჯარების მთავარ-სარდალად კიტჩენერი დაინიშნა: დიდი ცოდნა: და დიდი ენერჯია გამოიჩინა კიტჩენერმა, მაგრამ ბურების სიმტკიცის და მხნეობის გატეხა არ იქნა და არა; სასტიკ, ადამიანობის წინააღმდეგ ღონისძიებათაც მიჰმართა ინგლისელების მთავარ-სარდალმა, მაგრამ ვერაგააწყო რა.

მაგრამ დაუსრულებელი არა არისა რა ქვეყანაზე. სამის წლის უმაგალითო ბრძოლის შემდეგ ბურები დარწმუნდნენ, რომ ინგლისი მათ თავს არ დაანებებს და ბოლოს მარტო რიცხვითაც გაიმარჯვებს; ინგლისიც ხედავდა, რომ თავ განწირული ბურები უპირობოთ მტრის სრულ ნებას არ დამორჩილდებიან. ამიტომ იყო, რომ ორივე მხარემ ისარგებლა ჰოლანდიის საქმეში ჩარევით, მოლაპარაკება გამართეს და ზავიც ჩამოაგდეს (1902 წლის 31 მაისი). მოგვყავს ზავის პირობები ინგლისელთა და ბურთა სამშვიდობო ხელშეკრულობისა:

1-ლი. ბურების ჯარები დაუყოვნებლივ დაჰყრიან იარაღს და გადასცემენ ინგლისელთ ყველა სამხედრო მასალას, თოფს, ზარბაზნებს და შესწყვეტენ ბრძოლას წინააღმდეგ მისის უდიდებულესობის მეფის ელუარდ მეშვიდის მთავრობისა, რომელსაც თავის კანონიერ ხელმწიფედ აღიარებენ.

მე-2. ყველა მებრძოლი ბური, რომელიც ტრანსვაალსა და ორანჟეს გარედ იმყოფება, აგრეთვე ყველა ტყვე-ბური დაბრუნებულ იქნება სამშობლოში, როდესაც თავის თავს აღიარებს მეფე ელუარდ მეშვიდის ქვეშევრდომად.

მე-3. იმ ბურებს, რომელნიც ამრიგად დაემორჩილებიან ინგლისს, არ წაერთმევა არც პირადი თავისუფლება, არც არავითარი ქონება.

მე-4. არც ერთი ბური, ომში მონაწილეობის მიღების გამო არ იქნება სამართალში მიცემული.

ეს მუხლი არ ეხება ზოგიერთ მოქმედებათ, რომელიც უკვე აუწყა ინგლისის მთავარ სარდალმა ბურების გენერლებს.

მე-5. ჰოლანდიურ ენას ასწავლიან ტრანსვაალისა და ორან-ჟენს კოლონიის სკოლებში ყველგან, სადაც ამას მოისურვებენ ბავშვების მშობლები. ჰოლანდიურ ენის ხმარება ნება დართული იქნება სასამართლოებში, როდესაც ამას მოითხოვს მართლ-მსაჯულების საქმის კარგად დაყენების ინტერესი.

მე-6. ტრანსვაალსა და ორანჟეში იარაღის ტარების ნება მიეცემა იმ პირთ, რომელთაც ეს დასჭირდებათ თავის დაცვისათვის; მაგრამ ყოველმა მსურველმა ამისათვის განსაკუთრებული მოწმობა უნდა აიღოს.

მე-7. სამხედრო მმართველობა ტრანსვაალისა ორანჟეს კოლონიაში რაც შეიძლება მალე შეიცვლება სამოქალაქო მმართველობით და, როდესაც გარემოება მოიტანს, დაწესებული იქნება პარლამენტი, რომელიც ნიადაგს მოუმზადებს ავტონომიას.

მე-8. მიეცეს თუ არა აფრიკის მკვიდრთ საარჩევნო უფლება, ეს გადაწყვეტილი იქნება ავტონომიის დაწესების შემდეგ.

მე-9. არავითარი განსაკუთრებული გადასახადი არ გაიწერება მიწაზე არც ტრანსვაალში და არც ორანჟეს კოლონიაში, სამხედრო ხარჯის დასაფარავად.

მე-10. ბურების ქვეყნის ყოველს ოლქში დაარსდება კომისიები, რომლებიც უნდა დაეხმარონ სამშობლოში დაბრუნებულ ბურებს, დაასახლონ ისინი, მიაწოდონ სამეურნეო იარაღი, თესლეულობა და სხვ.

ედუარდ მეშვიდის მთავრობა აძლევს ამ კომისიებს საქმის მოსაწყობად 3 მილიონ გირვანქა სტერლინგს და აგრეთვე ნებას მისცემს მათ, მიიღონ გასანაღდებლად ყველა საკრედიტო ბილეთი ან კვიტანცია, რომელიც ბურებს ხელთ აქვთ ომიანობის დროიდან. გარდა აღნიშნულ შემწეობისა, მისი უდიდებულესობის მთავრობა მზად არის ბურებს მისცეს სესხი, ორი წლის განმავლობაში უპროცენტოდ, შემდეგში კი სამ პროცენტით.

ეს მუხლი არ შეეხება მემოხილვითა და უცხოელთა“.

ქვეყანაზე არ იყო ხალხი, რომელიც არ თანაუგრძნობდა სამშობლოს თავისუფლებისათვის თავდადებული ბურებს და შეუძლებელიც იყო ასეთი თანაგრძნობა არ ყოფილიყო, ისე თვალსაჩინოა ყველასათვის ბურების საქმის სიმართლე და სიწმინდე. ამიტომ ბურების დამორჩილების ამბავი ყველასათვის გულ სატკენია, მაგრამ ეს გულის-ტკივილი იმითი ამდება, რომ თავდადებულ მამულისშვილების უმაგალითო ბრძოლა უნაყოფო არ ყოფილა. მართალია, ბურებმა დაჰკარგეს სრული დამოუკიდებლობა, მაგრამ თავისუფლება შეირჩინეს. ინგლისი, რომელიც აქამდე გაათრებული ებრძოდა მოწინააღმდეგე გმირებს, ეხლა მეგობრობაზე და შეთანხმებულ მოქმედებაზე ლაპარაკობს.

თუ ბურების თავდადებული ბრძოლა უმაგალითოა, არც ინგლისის ქცევა ჩვეულებრივი ევროპის სახელმწიფოებისათვის.

მართალია, ბურები ეხლა ინგლისის მეფის ელუარდ მე-VII-ის ქვეშევრდომები არიან, მაგრამ სულ მოკლე ხანში მათ სრული ავტონომია მიენიჭებათ: თავიანთ საქმეებს თვითონვე განაგებენ, ისე, როგორც ეს წინად იყო; განსხვავება ის არის; რომ ადგილობრივ მცხოვრებ ინგლისელებსაც ექნებათ უფლება მიიღონ მონაწილეობა ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. ჰოლანდიური ენა, რომელზედაც ლაპარაკობენ ბურები, გათანასწორობული იქმნება ინგლისურ ენასთან: სკოლაში და სასამართლოში ჰოლანდიურ ენის მდგომარეობა ისეთივე იქმნება, როგორც ინგლისურ ენისა. ინგლისის მთავრობას არა ერთხელ გამოუცხადებია ომიანობის დროს, რომ იგი არ ეძებს არავითარ ფინანსიურ გამორჩენას ბურების დამორჩილებისაგან; სამშვიდობო ხელ-შეკრულებამ დაამტკიცა, რომ მთავრობა არ სტყუოდა; სამხედრო ხარჯის დასაფარავად ბურებს ერთი გროშიც არ ვადახდებათ. ეს კიდევ ცოტაა: ინგლისი იღებს თავის-თავზე ყველა ვალებს, რომელიც ბურებს აუღიათ, გარდა ამისა აძლევს მათ სამ მილიონ გირვანქა სტერლინგს (30 მილიონი მანეთი) დაუბრუნებელ სესხის სახით, რათა ბურებმა შესძლონ

თავიანთ გაოხრებულ სახლ-კარის აღდგენა; თუ ეს თანხა საკმარისი არ შეიქმნა თავის დანიშნულებისათვის, ინგლისის მთავრობა მსურველს უსარგებლო სესხს მისცემს ორის წლის ვადით. ერთის სიტყვით, ბურების მდგომარეობა მატერიალურად უზრუნველ-ყოფილია ინგლისის მთავრობისაგან, რომელსაც კარვად ესმის, რომ სახელმწიფოსათვის აუტანელი ბარგია გალატაკებული ქვეშევრდომები.

არის ერთი მუხლი, რომელიც შეტანილი არ არის დროებით ხელ-შეკრულებაში და რომელიც აქამდე დიდად უშლიდა ხელს ზავის ჩამოგდებას. ეს მუხლი ეხება კაპისა და ნატალის ბურგერებს, რომელნიც აუჯანყდნენ ინგლისის მთავრობას, და ტრანსვაალისა და ორანჟეს ბურებთან ერთად ინგლისს ებრძოდნენ. ასეთ მოქმედებას „აჯანყებას“ და „ლალატს“ ეძახიან და მომქმედს სიკვდილით სჯიან ყველგან. ბურები თხოულობდნენ ყველა აჯანყებულ ბურგერებისათვის სრულ პატიებას. სრული ამნისტია არ არის შეტანილი ზავის პირობაში; აჯანყებულების მოთავედ პასუხის გებაში მისცემენ, მაგრამ სიკვდილით დასჯა არავის მოეღოს; რაც შეეხება დანარჩენ აჯანყებულებს, მათ არ ექნებათ საარჩევანო უფლება და ეს იქნება მათი სასჯელი. გარდა ამისა გაზეთები ამტკიცებენ, რომ მეფე ედუარდი, გვირგვინის კურთხევის დღეს, სრულ ამნისტიას მიანიჭებს ყველა აჯანყებულებსო, რომ მოსპოს ყოველი გარემოება, რომელიც კი გაამწვავეს აფრიკანდერებისა და ინგლისელების დამოკიდებულებას.

ვიმეორებთ, უფრო სასურველი იყო ბურების სრული დამოუკიდებლობა, მაგრამ მათი დამორჩილების პირობები ისეთია, რომ ეროვნულ თავისუფლების პრინციპზე თითქმის შეუღალახველი რჩება, და ამიტომ სამხრეთ-აფრიკის ომიანობის ასეთი დაბოლოოება მეტად სასიამოვნო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს.

მეტად გაძნელებულ საქმის ასეთი ბოლო სასახელოა როგორც ბურებისათვის, ისე ინგლისელებისათვის.

როცა გასულ საუკუნის 80-იან წლებში ინგლისის მთავრობამ განიზრახა ტრანსვალის დაპყრობა და პარლამენტის ამისთვის საჭირო კრედიტს სთხოვდა, სახელოვანმა პარლამენტმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია მთავრობას და სხვათა შორის სთქვა—ინგლისმა არ იცის ჯერ „მეცნიერება“ დაპყრობილ ერების სამართლიან მართვა-გამგეობისათვის. პარლამენტმა სრული ჭეშმარიტება სთქვა ამ სიტყვებით—არც ერთ გაბატონებულ ერს არ შეუძლია სამართლიანად განაგოს დამორჩილებულ ერის ბედი, მაგრამ თუ შედარებით ვილაპარაკებთ, თუ მხედველობაში გვყენება სხვა სახელმწიფოების აღვირ-წახსნილი ძალმომრეობითი პოლიტიკა დაპყრობილ ხალხების წინააღმდეგ მიმართული, მაშინ ცხადია დაინახავთ, რომ ინგლისი ის ერთად-ერთი ქვეყანაა, რომელიც ახერხებს შედარებით სამართლიანად მოეპყრას დაპყრობილ ხალხს და თავისუფალ პირობებში აცხოვროს იგი.

რადგან ინგლისმა არ იცის ჯერ „მეცნიერება“ დაპყრობილ ერების სამართლიან მართვა-გამგეობისათვის. პარლამენტმა სრული ჭეშმარიტება სთქვა ამ სიტყვებით—არც ერთ გაბატონებულ ერს არ შეუძლია სამართლიანად განაგოს დამორჩილებულ ერის ბედი, მაგრამ თუ შედარებით ვილაპარაკებთ, თუ მხედველობაში გვყენება სხვა სახელმწიფოების აღვირ-წახსნილი ძალმომრეობითი პოლიტიკა დაპყრობილ ხალხების წინააღმდეგ მიმართული, მაშინ ცხადია დაინახავთ, რომ ინგლისი ის ერთად-ერთი ქვეყანაა, რომელიც ახერხებს შედარებით სამართლიანად მოეპყრას დაპყრობილ ხალხს და თავისუფალ პირობებში აცხოვროს იგი.

რედაქტორი
 ალ. ჭყონია

გამომცემელი
 ალ. ჯანადანი

ნაპირებზედაც გაიშენეს ბერძნებმა კოლონიები; უმთავრესი მათგანი იყო—ფაზისი, მდ.—ფაზისის (რიონი) შესართავთან, და შემდეგ დიოსკური (სოხუმი).

8. ბერძნება ეგვიპტეში. ეგვიპტეშიაც ყველაზედ უწინ მიღებულები მზვიდნენ, მაგრამ აქ მათ ბევრი შემაფერხებელი გარემოება შეხვდათ. დიდის ხნის განმავლობაში ეგვიპტის ცივილიზაცია, ისე როგორც ჩვენის დროის ჩინეთისა, კარჩაკეტილი, განკერძოებული და ხელმიუწდომელი იყო. ეგვიპტის მეფენი არ უშვებდნენ უცხოელებს მდ. ნილოსის შესართავშიაც კი. შემდეგ, როგორც იქნა, ზოგ უცხოელმა აი, ლო ნებართვა აქ ცხოვრებისა, მაგრამ მას უფლება არ ჰქონდა რაიმე კავშირი დაეჭირა ეგვიპტის დანარჩენ ნაწილებთან. მერვე საუკუნიდან მიღებულებს აქ პატარა ფაქტორია ჰქონდათ ნილოსის ერთ ტოტზე; სხვაგან ვერსად გაჩერდებოდა მათი გემი; შიგ ეგვიპტეში შესვლა სასტიკად იყო აკრძალული. ამ გვარად ბერძნის ვაჭრების ცხოვრება აქ სავაჭრო ლაზარეთში ცხოვრების დაგვარი იყო. ბოლოს ხშირ ომიანობის მიზეზით ბერძნები გამოვიდნენ ამ ლაზარეთიდან. მეფე ფსამეტახი ავიდა ეგვიპტის ტახტზე ბერძნების დახმარებით და სამაგიეროდ ნილოსის მეორე ტოტზე ახალ ფაქტორიის-ნაუკრატისის—დაარსების ნება მისცა მათ: ჯადოსნური წრე დაირღვა და საიდუმლოებით მოცული ეგვიპტე გაიხსნეს. ფსამეტახმა ნილოსის მესამე ტოტშიაც შეუშვა კარიელები და იონიელები და დაუთმო მათ მიწები იმავე უფლებით, რა უფლებითაც მეომართა წოდებას ეკავა ადგილები. ორასი ათასი ეგვიპტელი მეომარი გადასახლდა ეთიოპიაში, რადგანაც შეურაცხყოფად მიიღეს უცხოელების ამ გვარი მფარველობა. ფსამეტახმა მშვიდობით მგზავრობა უსურვა მათ და ბერძნებისათვის კი არ დაუნებებია თავი. რამზესის კოლოსზე (უზარმაზარი სვეტი), აბუ-სიმბელში (ნუბიაშია), დღესაც ვკითხულობთ წარწერას, რომელიც ფარაონის მცველ ბერძენ მეომრებს ამოეჭრათ. მეფე ამაზისის დროს ხელ-ახლავ გაიღვიძა უცხოელებისადმი მტრობამ, მაგრამ ნავკრატისი მაინც შეარჩინეს მათ.

ბერძენთა ჩვეულების მიხედვით: აქ მათ საერთო სამლოცველო—
ჰელენიონი—ჰქონდათ. ქალაქი მალე გამდიდრდა და შეიქნა
ის, რაც შემდეგ ალექსანდრია იყო: უცხოელ სავაჭროების
და სუდანთან მოსულ ნაწარმოებთა საწყობი.

9. ბერძენთა მკედონიაში და ხალკიდეკაში. გარდა იონიელებისა, ბერძენთა კოლონიზაციაში დიდი წილი უდევთ კ. ევბეას, ქ. ქ. კორინთს და მეგარას. ქ. ხალკისი ევბეაზე, „რკინის ქალაქი“, როგორც მას უწოდებდნენ, ადრე შეუდგა კუნძულის მადნეულობის დამუშავებას; ევროპამ პირველად აქ ნახა რკინის ქარხნები. მაგრამ, რადგანაც ადგილობრივი მადნები მალე დაცალიერდნენ, ხალკიდელნი ახალ მადნების ძებნას შეუდგნენ და იპოვეს კიდევ მკედონიაში და თრაკიაში, განსაკუთრებით იმ ნახევარ კუნძულზე, რომელსაც თავიანთი სახელი დაარქვეს და რომელიც თერმანიკისა და სტრიმონის უბეთა შორის მდებარეობს (ხალკიდის ნახევარ კუნძული). აქ დაარსეს ქ. ტორონი ნახევარ კუნძულის შუა ნაწილის წვერზე. ამ ადგილებში ეხლაც მოიპოვება აქა-იქ ძველ ექსპლოატაციის ნაშთები, რომელიც მოწმობს როგორც აქაურ მადნების დიდ-მნიშვნელობას, ისე მაშინდელ დამუშავების მოუხერხებლობასაც. მერვე და მეშვიდე საუკუნეში, როცა ათინა ჯერ კიდევ უმნიშვნელო პატარა ქალაქი იყო, კორინთი და მეგარა კოლონიებს კოლონიებზედ აარსებდნენ. პირველად კორინთმა დაიწყო ბერძნულ ტირიემის*) შენება. პოტიდეა ხალკიდის დასავლეთ ნაპირზე კორინთის ახალშენი იყო. მეგარელები შავი ზღვისაკენ გაემართნენ. პირველი მათი კოლონია—ხალკედონი, ბოსფორის აზიის ნაპირზე—ვერ იყო მაინც და მაინც კარგად ამორჩეული. ასე რომ, როცა სპარსეთის მხედართ-მთავარმა მეგებაზმა ნახა ეს ადგილი, ძრიელ გაკვირვებოდა მეგარელების ესეთი არჩევანი. მეგარელებიც მიხვდნენ თავიანთ შეცდომას და ბოსფორის მეორე ნაპირზე

*) სამ სართულიანი ნავი, რომელსაც სამი წყება (ერთი მეორეზე) ნიჩბის მომსმელი ჰყავდა.

დაარსეს ბიზანტია, რომლის მომავალი უზუოთარც დასიზმრებნათ მის დამაარსებლებს.

10. ბერძენთა ახალ-შენები იტალიაში და სიცილიაში. აქამდე ჩვენ ვლაპარაკობდით ხმელთა-შუა ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილზე. ეხლა ძველ ბერძენებთან ერთად გავცილდეთ მალეას ცხვირს, რომელიც ისე საშიში იყო ძველ მესღვეურებისათვის, რომ ანდაზაც კი გამოთქევს: „მალეას ცხვირს რომ გაცილდე, დაივიწყე რაც სახლში დატოვეო“. ამ შიშის გასაგებად ყოველთვის სახეში უნდა ვიქონიოთ იმ დროის ზღვაოსნობის მდგომარეობა და სიძნელე უცნობ ზღვაზე უკომპასოდ მოგზაურობისა. საბედნიეროდ იონიის ზღვაშიაც არის აქა-იქ კუნძულები, რომელნიც უადვილებდნენ პირვანდელ მესღვეურებს აქეთ-კენ მოგზაურობას. კუნძული კორცირა (ეპირთან), სადაც ჯერ ევბეელების ახალშენები იყო და შემდეგ კორინთელებიც მოვიდნენ, მოკლე ხანში იმდენად გაძლიერდა, რომ შესძლო ომი გაეწია თავის მეორე მეტროპოლიისათვის. პირველი ომი ზღვაზე, რომელიც კი ახსოვდათ ბერძენებს, მოხდა 665 წ. კორცირასა და კორინთს შუა. კორცირიდან იტალიამდე ცოტა მანძილია და ამიტომაც ბერძენები მალე იქაც გაჩნდნენ. პირველად ჩექმის ქუსლი (იტალიის სამხრეთ ნაწილს ჩექმის ფორმა აქვს, რომლის ქუსლი საბერძენეთისაკენ არის გაშვერილი) დაიკავეს. ძველად ამ ქვეყანას იაპიგია ანუ მესაპია ერქვა, და ბერძენები და რომაელები, ეს დიდი ხნით დაშორებული ძმები, აქ შეხედნენ პირველად ერთმანერთს. აქედან შეიტანეს იტალიაში ზეთის ხილი, ვენახი, ჭადარი, კვიპაროსი. თან და თან ბერძენებმა გაიცვენეს ტარენტის უბე, მესინის სრუტე, რომლის დაცვას თავი დაანებეს სცილამზ და ხარიბდამ, სიცილია და იტალიის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი. მაგრამ ევბეელების მოსვლამდე კოლონიების აქ გაშენებას, ეგრე ვთქვათ, მეთოდური ხასიათი არ ჰქონებია. ხალკიდელებმა გააშენეს იტალიის დასავლეთ ნაპირზე, ნეაპოლის უბეს ჩრთილოვით, ვოლკანიურ არეზე კიმე (რომაელების Cumae) და სულ სამხრეთით, მესინის ნაპირზე, ქ. რეგიონი (რომაელების რეგიუმი). სამხრეთ იტალიის

ნაპირებზე ძრიელ ჩქარა გაშენდა სავაჭრო ქალაქები, რომელთაგან ზოგიერთები ძალიან წინ წავიდნენ. ორი ქალაქი გაშენდა ტარენტის უბის იმ ნაწილზე, რომელიც აღმოსავლეთისაკენ იცქირება; ეს ქალაქებია სიბარისი და კროტონი. პირველი ახალ-შენლები აქ აქველნი იყვნენ, მაგრამ სიბარისში გაძლიერდა და გაიმარჯვა იონიელთა ელემენტმა და აქაც იჩინა თავი იმ ტომებრივმა შურმა და მძულვარებამ, რომელსაც ყოველგან შეევხედებით საბერძნეთის ისტორიაში. გაძლიერებული სიბარისი თვითონ შეიქნა დედა ოცდა ხუთის ქალაქისა, რომელთაგან ყველაზედ ცნობილი ჩრთილოეთით მდებარე პოსიდონია (Poestum) იყო. ტარენტის უბეში გაშენდა ბევრი სხვა ქალაქი კიდევ; ლოკრისი, ლოკრელების დაარსებული, ტარენტი ლაკონელების ქალაქი, რომელიც კარგის მდებარეობისა და მიწის ნაყოფიერების მიზეზით, ძლიერ განვითარდა, მეტაპონტი აქველების ახალშენი და ბევრი კიდევ სხვა. ბერძენთა კოლონიზაცია იტალიაში რიცხვით და მნიშვნელობით იმდენათ შესამჩნევი იყო, რომ სამხრეთ იტალიას „დიდ საბერძნეთს“ ეძახოდნენ. სიცილიაში ბერძნებს კართაგინელი ფინიკიელები დახვდნენ, მაგრამ მიუხედავად ამისა მალე ჩაიდგეს ხელში კუნძულის აღმოსავლეთი ნაპირი, სადაც უმთავრესი ქალაქი მეგარისა და კორინთის კოლონია სირაკუზი შეიქნა; შემდეგ სამხრეთი ნაწილიც დაიპყრეს და გააშენეს ორი ქალაქი—გელა და აგრიგენტი. დასავლეთი ნაწილი კი ისევ კართაგინელებს დარჩათ. სამაგიეროდ, ჩრდილოეთი ბერძნებისათვის უნდა დაეთმოთ; აქ მათ მხოლოდ ცანკლე, შემდეგი დროის მესანა, დარჩათ.

11. ბერძნება კოსსაკაში, სარდინიაში და კალდისა და ესპანის ნაპირებზედ. იტალიიდან და სიცილიიდან ბერძნები გადავიდნენ კორსიკაზე და სარდინიაზე, სადაც კიდევ კართაგინელებთან ბრძოლა დასჭირდათ. აქედან გალიის სამხრეთ ნაპირზედაც გავიდნენ. ფოკეელ მეზღვეურებმა დაარსეს აქ ქ. მასალია, ეხლანდელი მარსელი. მასალიელებმა მალე დაიპყრეს რონას შესართავსა და გენუის უბეს შუა მდებარე ნაპირი და

დაარსეს ქალაქები, რომელნიც აქამომდე არსებობენ; მაგნიკეა, ეხლანდელი ნიცა, მონეკოსი, ეხლანდელი მონაკო და სხვები. ესპანისაც მიატანეს ბერძნებმა; მიატანეს კი არა, ჰერკულესის სვეტებსაც (გიბრალტარს) გასცილდნენ და კოლონია გააშენეს (ტარტესოსი, განთქმული სპილენძის მადანით). ესპანიაში, როგორც სიცილიაში და სარდინიაში, მათ დახვდნენ კართაგინელები, რომელთაც სრულებით არ სურდათ, რომ ბერძნები ესპანიის მადნეულობის მონაწილე გამხდარიყვნენ.

12. ბერძნება აფრიკას ნახარზე. ამ გვარად ბერძნების კოლონიები გაშენდა ხმელთა შუა ზღვის ჩრდილოეთ ნაპირებზე ბიზანტიიდან დაწყებული ტარტესოსამდე; დარჩა სამხრეთი ნაპირები, ნაკლებად სახარბიელონი და უფრო მიუდგომელი, სადაც ამასთანავე კართაგინელებს ბევრ ადგილას ჰქონდათ ფეხი მომაგრებული. მაგრამ აქაც დაარსეს ბერძნებმა კოლონიები, რომელთა შორის უმთავრესი იყო კირენა (ეხლანდელი ტრიპოლი). ეს ქალაქი, მსალიასავით, სხვა ქალაქების დედა შეიქნა; მაგრამ მას ბევრი ბრძოლა სჭირდებოდა აქაურ მკვიდრთან და კართაგინელებთან.

13. ბერძენთა კოლონიზაციას ხასიათი. ბერძენისა და ჩვენი დროის კოლონიზაცია ერთმანერთს ნაკლებად წააგავს. რასაკვირველია, მაშინდელი კოლონიზაციის უმთავრესი მოტივიც ბედის ძებნა და ქონების შეძენა იყო, მაგრამ მაშინ რელიგიასაც ჰქონდა წილი გადასახლებასთან. ბერძნის წარმოდგენით, თუ კი საერთოდ კერას ცეცხლსა და საგვარეულო ღმერთების ქანდაკებებს წაიღებდი, სამშობლოც თან მიგქონდა. გადასახლება ღმერთების ნებადაურთველად შეუძლებელი იყო: უფრო ხშირათ დელფის მისანს მიმართავდნენ. ნებართვის აღების შემდეგ, მეტროპოლიის მფარველი ღმერთები თან მიჰყვებოდნენ ემიგრანტებს და მონაწილეობას იღებდნენ ახალ ადგილზე მოწყობაში. კოლონიის გაშენება ახალ ქალაქის დაარსებას როდი ნიშნავდა: ეს იყო ძველ ქალაქის სახის, ხატების (image) ახალ ადგილზე გადატანა. ახალშენლები არასოდეს არ

იგიწყებდნენ ძველ სამშობლოს; თუ პოლიტიკურად არა, რელიგიურად მაინც დაკავშირებული იყვნენ მეტროპოლიისთან; ახალშენლები ყოველთვის მონაწილეობას იღებდნენ მეტროპოლიის დღეობებში. მსხვერპლები და შესაწირავებით. თუ ესენი თავის მხრივ ახალ კოლონიის დაარსებას მოინდომებდნენ, ისე უყურებდნენ ამ საქმეს, როგორც მეტროპოლიისაგან დაწყებული გაგრძელებას და სთხოვდნენ მას მოთავე კაცის გამოგზავნას. სხვათრივ კი კოლონიები სრულებით დამოუკიდებელი იყვნენ: საკუთარი პოლიტიკური ორგანიზაცია, საკუთარი ლიტერატურა, ხელოვნება, ფილოსოფია; ყველა ამით კოლონიები არ ჩამოუვარდებოდნენ ნამდვილ საბერძნეთს. ვაჭრობის განვითარების გამო ახალ პენები ერთობ გამდიდრდნენ და, რაჟ საკვირველია, წინანდელ უბრალო და საღ ცხოვრებას თავი დაანებეს. აგრიგენტელებზე ამბობდნენ, რომ ისეთ შენობებს იკეთებენ, თითქოს საუკუნო სიცოცხლის იმედი ჰქონდეთ, და ისეთის სიგიჟით და გატაცებით ქეიფობენ, თითქოს ხვალინდელ დღის იმედი აღარ ჰქონდეთო. სიბარისი ტიპია ოქროთი მთვრალ და გარყვნილ ქალაქებისა, სადაც ცხოვრება განუწყვეტელი ქეიფი იყო. პატრიოტისმი, ძველი სამშობლოს სიყვარული თითქმის სრულებით გაჰქრა ამ ქალაქების მცხოვრებლებში და ამის მიზეზი უფრო მედიდურობა იყო, ვიდრე გარყვნილი სიმდიდრე. როცა საბერძნეთს სპარსელების ურიცხვი ჯარები შემოესია, ახალშენლებს მონაწილეობა არ მიუღიათ ბრძოლაში. გელონ სირაკუზელი მზად იყო დახმარებოდა ბერძნებს, მაგრამ იმ პირობით კი, რომ იგი ყოფილიყო ბერძენთა ყველა ჯარების მხედართ-მთავარი; და როცა ეს პრეტენზია ცოტა ახირებულად ეჩვენა საბერძნეთის ელჩებს, გელონმა მედიდურად სთქვა: „გამოუცხადეთ საბერძნეთს, რომ წელიწადმა გაზაფხული დაჰპარგა.“ ამათი იმისი თქმა უნდოდა, რომ მისი ჯარი საბერძნეთისათვის იგივე იქნებოდა, რაც გაზაფხული წელიწადისათვის არის. საბედნიეროდ საბერძნეთს არ დასჭირებია არც გელონი და არც მისი გაზაფხული.

ტავი 39-VII-ე

საბერძნეთის ეროვნული ერთობა. ამფიქტიონები, მასნები და დღეობები. (jeux)

საჩივეი. 1. საბერძნეთის პოლიტიკური ორგანიზაცია. ბერძნულ თემების თვის-თვისობა. 2. საბერძნეთის ეროვნული ერთობა. ჩამომავლობა და ენა. 3. საერთო კულტი; ამფიქტიონია. 4. დელფის ტაძრის სიძველე და მნიშვნელობა. 5. დელფის მისანი, 6. დელფის მისნის პოლიტიკური და ზნეობრივი გავლენა. 7. დღეობები საბერძნეთში. 8. ოთხი უმთავრესი დღეობა. 9. დღეობების გავლენა ბერძენთა ფიზიკურ და ზნეობრივ განვითარებაზე.

1. საბერძნეთის პოლიტიკური ორგანიზაცია; ბერძნულ თემების თვის-თვისობა. — ჰელოდა ანუ საბერძნეთი არ წარმოადგენდა ერთიან სახელმწიფოს და არ განიგებოდა ერთ და იმავე კანონებით; რგი შესდგებოდა მრავალ პატარა თემებისაგან; ხშირად რამდენიმე თემი ერთ ლიგას, კავშირს, შეადგენდა; მაგრამ თვითვე თემის უმთავრესი და მუდმივი საზრუნავი საგანი დამოუკიდლებობისა და პირადობის დაცვა იყო. ეს განკერძოების სიყვარული, რომელსაც ეგრე ხელს უწყობდა ქვეყნის გეოგრაფიული პირობები, თავის თავად გასაკიცხი არ იქნებოდა; რომ ამას ზედ არ დართოდა მეზობლის სიძულილი, მის დამცირების სურვილი და გაზვიადებული წარმოდგენა თავის თავზე. შურიანობა და უღრმესი თემომოწონეობა იყო ამ ერის ორი უმთავრესი ნაკლი; ზომიერების გრძნობით უაღრესად დაჯილდოვებული ბერძენი სრულებით ჰკარგავდა ამ გრძნობას, როცა იგი ან თავის ქებას ან მეზობლის დამცირებას იწყებდა. შური, მტრობა მეზობლისადმი იმდენად ჰქონდა გამჯდარი ბერძენს ძვალ-რბილში, რომ სა-

ფრთხილო იყო რომელიმე თემის ქებით მოხსენება, თუნდ დამსახურებულიც ყოფილიყოს ეს ქება. ისტორიკოსი ჰეროდოტესი, მაგალითად, დიდის ბოდისით და წინასიტყვაობით ბედავს მოიხსენოს ათინელების დამსახურება მთელ საბერძნეთის წინაშე ბერძენ-სპარსელთა ომიანობის დროს, იმდენად ეშინოდა, მიდგომით ლაპარაკი არ დაეწამებინათ მისთვის არა-ათინელებს.

2. ბერძენთა ეროვნული ერთობა; ჩამომავლობა და ენა.

მიუხედავად ნაჩვენებ თვის, თვისობისა, მიუხედავად თემების მეტოქეობისა და მტრობისა, არსებობდა ერთი ბერძენთა ერი, ერთი ჰელადა, ბერძენთა საერთო სამშობლო, რომლის საზღვრებს იქით იწყებოდა ბარბაროსების ქვეყანა. ეს რეალური ნამდვილი ერთობა, რომელიც ხშირად ილახებოდა ხოლმე სხვა და სხვა პოლიტიკურ მიზეზების გამო, რამოდენიმე მიზეზის შედეგი იყო: ბერძენები ერთის სისხლის, ერთის ჩამომავლობისანი იყვნენ—ყველა ბერძენების მამა-მთავარი, მათის გადმოცემით, პატრიარქი ჰელენი იყო. ამიტომაც ბერძენები ძმები იყვნენ, მათ აერთებდა ჩამომავლობის წმინდა (ბერძნის შეხედულებით) ერთობა. „მოგვშორდით, ვინც ელინი არ ხართ“, გამოაცხადებდნენ ელევზისის ქურუმები საიდუმლო ღვთის მსახურების დაწყებამდე. მეორე შემაერთებელი კავშირი იყო ენა. რასაკვირველია, საბერძნეთში ბევრი კილო-კავები (დიალექტები) იყო, მაგრამ ბერძენს ბერძნის ყოველთვის ესმოდა.

3. საერთო კულტი; ამფიკტიონია

მესამე ბერძენთა შემაერთებელი კავშირი იყო რელიგიურ გრძობათა და წარმოდგენათა ერთობა: უძველეს დროიდან ბერძენებს საერთო ღმერთები ჰყავდათ, რომელთაც საერთოდ სწირავდნენ მსხვერპლებს. სოფლები, ჭალაქები გზავნიდნენ ერთი მეორის დღეობაზე წარმომადგენლებს (თეორიებს), რომელთაც მონაწილეობა უნდა მიეღოთ მსხვერპლის შეწირვაში და შექცევა-თამაშობაში. ეს ჩვეულება თან და თან განვითარდა, გავრცელდა და ბოლოს გაჩნდა იმისთანა დღეობები, რომლებშიაც მონაწილეობას

იღებდა მთელი საბერძნეთი. ძველ დროიდანვე ამ რელიგიურმა ძმობამ მიიღო განსაკუთრებული ფორმა, რომელსაც ამფიქტიონიას უძახდნენ (ამფიქტიონი იყო ჰელენის ერთი შვილთაგანი, რომელმაც, გადმოცემით, პირველად დაარსა უშესანიშნავესი ამფიქტიონია). ამფიქტიონია იყო რამდენიმე თემის რელიგიური; კავშირი, რომლის დანიშნულება რომელიმე ღმერთის დღეობის დღესასწაულობა, მისი ტაძრის შენახვა და დაცვა იყო. თავდა-პირველად ბევრი იყო ამ გვარი კავშირები, მაგრამ ყველაზედ დიდ-მნიშვნელოვანი და სახელგანთქმული დელფის ამფიქტიონია იყო. ამ რელიგიურ ძმობას იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ზოგიერთ მკვლევარს იგი ბერძენთა ფედერატიული კავშირი ეგონა. ქალაქები რომ არ ვახსენოთ, ამ ამფიქტიონიაში იღებდა მონაწილეობას თორმეტი თემი: თესალიელი, ბეოტიელი, დორიელი; იონიელი, პერებელი, მაგნეზიელი, ლოკრელი, ოტეელი, აქეელი, ფოკეელი, დოლოპი და მალიელი. ტეორიით, *de iure*, ამფიქტიონიის ყველა წევრი თანასწორი იყო, ყველას ერთგვარი უფლება ჰქონდა; მაგრამ საქმით კი ხან სპარტანელები ბატონობდნენ, ხან ათინელები, იმის მიხედვით თუ ვინ უფრო ძლიერი იყო. ყოველ წევრს თავისი წარმომადგენელი ჰყავდა; ამ წარმომადგენელთა კრება შეადგენდა რელიგიურ საბჭოს. რამდენიმეჯერ ამ საბჭოს პოლიტიკურ კითხვების შესახებაც მოუხდენიათ დადგენილება, მაგრამ საზოგადოდ მას დიდი გავლენა არ ჰქონია ბერძენთა პოლიტიკურ საქმეების მსვლელობაზედ: მან ვერ მისცა ბერძენთა ერს ერთობა, რომელიც მისთვის ესე საჭირო იყო მაკედონელებთან თუ რომაელებთან ბრძოლისათვის.

4. დელფის ტაძრის სამკვლე და მნიშვნელობა. საამფიქტიონიო კრებული ხან და ხან დემეტრას ტაძარშიაც (თერმოპილთან) იყრიდა თავს. უმთავრესი ბინა ამ კრებულშია იყო დელფი. „თუ ვინმე გასძარცვავს დელფის ტაძრს ან იცნობს მძარცველს ან ცუდი განზრახვა აქვს ტაძრის შესახებ, ჩვენ მას დავსჯით ფეხით, ხელით, ენით ან რო-

გორც შეგვეძლება“. ამ გვარი იყო ძველი საამფიქტიონო ფიცი, მაშასადამე ამფიქტიონიის მნიშვნელობა დამოკიდებული იყო იმ კულტის მნიშვნელობისაგან, რომლის დაცვა-დაფარვა იყო დანიშნულება ძმობისა; როგორც ზემოთ-მოყვანილი ფიციდან სჩანს, და რომლის ცოდნა საქირთა, რადგანაც აპოლონის კულტი ჰელადის დიდი ეროვნული კულტი იყო. დელფის ტაძარი უძველეს დროს ეკუთვნის; იგი მდებარეობდა საბერძნეთის უფელურეს მხარეს, მიყრუებულ ხეობის ბოლოს, რომელსაც დაჰყურებს პარნასის მწვერვალი; აქ ამოსჩქეფს სამი დაუშრეტელი წყარო, რომელთაგან ყველაზედ ცნობილია კასტალია. აქ, გრილ დაფნით დაჩრდილულ შადრევანებთან, აირჩია აპოლონმა თავისი სამყოფი ადგილი. პირველში ეს ღმერთის სადგომი ღარიბი და ღაკლებად პატივცემული იყო, მაგრამ შემდეგში აყვავდა და მთელ საბერძნეთის სალოცავი შეიქნა. ამ დროისთვის აქ მთელი სოფელი გაშენდა; მას განაგებდნენ ქურუმთა გვარები ამფიქტიონიის წევრების მფარველობის ქვეშ: აპოლონის ტაძარი ჰელადის საერთო კერა შეიქნა, მხოლოდ აქ გრძნობდნენ ბერძნები, რომ ისინი ძმები იყვნენ.

5. დელფის მისანი. დელფის მისანი იყო ის უმთავრესი საშუალება, რომლითაც აპოლონმა განამტკიცა და გაავრცელა თავისი გავლენა არა თუ მთელ საბერძნეთში, ბარბაროსების ქვეყნებშიაც კი. ბერძნებს სწამდათ, რომ ღმერთები, რომელთაც არა გამოეპარებათ რა ქვეყანაზე, ხანდახან ატყობინებენ სიკვდილის სუსტ შეილებს თავიანთ ნებას და სურვილს. ეს შეტყობინება ხდება ფიზიკური ნიშნების საშუალებით: მზის ან მთვარის დაბნელებით, მიწის ძვრით, გადამდებ სენის გაჩენით ან საოცარ ცხოველების დაბადებით. აი ამ ნიშნების ახსნისა და გადმოცემის ნიქს ჰქვია მისნობა. ცხოვრების არც ერთი აქტი საბერძნეთში უმისნოდ არ მოხდებოდა; არც ერთი სახელმწიფო ისე საქმეს არ დაიწყებდა, რომ ჯერ მისანსა და ღმერთებს არ დაჰკითხებოდა. უფრო ხშირად დელფის მისანს მიმართავდნენ მომავალ ბედის საკითხავად. აპოლონი, ბერძნე-

ბის რელიგიაში, იყო დიდებულ ძველის წინასწარმეტყველი და შუამავალი; იგი ატყობინებდა ადამიანებს ძველის ნებას პითიის საშუალებით. პითია ქალი იყო და ეკუთვნოდა იმ მისან ქალების კატეგორიას, რომელნიც უძველეს დროიდგან იყვნენ საბერძნეთში და რომელთაც სიბილეს ეძახდნენ. პითია დაჯდებოდა სამფეხა სკამზე გამოქვაბულთან, საიდგანაც ამოდინდა გამაბრუებელი ოშხივარი, რომელიც მას დროებით გონებას უკარგავდა. ოშხივარისაგან გაბრუებული და გონება დაბნეული ქალი დაიწყებდა ლაპარაკს, უფრო ხშირად უაზროდ; აპოლონის ქურუმები სწერდნენ ამ სიტყვებს, შემდეგ გალექსავდნენ და ამ ფორმით გადასცემდნენ პასუხს მკითხველს. უფრო ხშირად ეს ლექსი გაუგებარი ან ორაზროვანი იყო; მაგრამ ხან და ხან მისი აზრი მეტად ცხადი და გარკვეული იყო, ნიშანში განსაზღვრული მიზანი ჰქონდა ამოდებული და ხშირად დიდი სამსახური გაუწევია სახელმწიფო მოღვაწეებისათვის. ამიტომაც დელფის მისანს დიდი გავლენა და სახელი ჰქონდა. მაგრამ დადგა ისეთი დროც, როცა შორს გამქვრეტი ადამიანი მიხვდა, თუ რა სარგებლობის გამოტანა შეიძლება ამ გავლენისა და სახელისაგან. მოყიდული ქურუმები ისე ალაპარაკებდნენ აპოლონს, როგორც ამას მომყიდველის სურვილი და ინტერესი მოითხოვდა. პითია თავის სამფეხა სკამიდან ხან „ლაკონელობდა“ ხან „ფილიპობდა“ და ამ გვარად ნელ-ნელა დაჰკარგა გავლენაცა და სახელიც.

6. დელფის მისნის პოლიტიკური და ზნეობრივა გავლენა. დელფის მისანი, ამფიქტიონიასთან კავშირის მიზეზით, უცხოელის წინაშე ბერძენთა სამშობლოს წარმომადგენელი იყო; იგი იყო ბერძენთა ერთობის გრძობისა და იდეის შემნახველი და დამცველი; დელფის მისანმა აღიარა ის პრინციპი, რომლის ძალით არც ერთ ბერძენს თემს არ შეეძლო დაჰკითხებოდა რასმე აპოლონს, თუ მას რამე მტრული განზრახვა ჰქონდა თავის მეზობლის წინააღმდეგ, და აღკრძალა ბერძენისაგან ბერძენის დამონება. გარდა პოლიტიკურ გავლენისა, ზნეობრივი გავლენაც ჰქონდა დელფის მისანს. აპოლონი ყველას

როდი აძლევდა თავის ბრძნულ რჩევას; წმინდა ღმერთთან მარტო წმინდა გულის პატრონი უნდა მისულიყო; ტაძარში შესვლამდე მთხოვნელი კასტალიას წყაროს წყლით უნდა განწმენდილიყო და ეს უმნიშვნელო ცერემონია არ ყოფილა: „კეთილ კაცისთვისო, ეუბნებოდა პითია მლოცველებს, ერთი წვეთიც საკმარისი არის, ავ კაცს კი ოკეანეს წყალიც ვერ განზანს“. აპოლონისთვის დაფარული არა არის რა, იგი მიზნდარია ავის კაცის განზრახვებს, ღმერთის განცდა იგივე ცუდი საქმეა. სპარტიაცი გლევკოსი, რომელსაც მიბარებულის მითვისება უნდოდა და ამაზედ აპოლონს შეეკითხა, დასჯილ იქმნა მთელ თავის ოჯახით მარტო ამ განზრახვისათვის. არც მარტო სიწმინდე კმარა, საჭიროა კაცმა იცნოს თავის თავი: „იცან თავი“—აი რა იყო ამოჭრილი ოქროს ასოებით დელოფის ტაძარზედ. თუ თავს იცნობ, შეგიძლია დასძლიო გულისთქმანი და მიმართულება მისცე გონებას. ამ გვარ აზრების მუდმივ ქადაგებით დელოფის ღმერთი საბერძნეთის ზნეობრივ აღმზრდელად შეიქნა.

7. დღეობება საბერძნეთში. ბერძნების ერთობას, რომელიც მუდმივ განსაცდელში იყო ხოლმე წვრილ-წვრილ თემების ერთმანერთთან ცილაობით, ხელს უწყობდა აგრეთვე დღეობები, რომელნიც ბერძნულ დღესასწაულთა არსებით ნაწილს შეადგენდნენ. დღეობები ძველის-ძველი მოვლენაა ბერძენთა ცხოვრებაში. ილიადაში მოხსენებულია დღეობა, რომელიც აქილესმა გაუმართა ბერძენთა მთავრებს თავის მეგობრის პატროკლოსის მოსახსენებლად; თამაშობაში გამარჯვებულთათვის დამზადებული იყო ჯილდოდ—ცხენები, ლამაზი ტყვეები და სხვ. მაგრამ ჰომიროსს არ აქვს ნახსენები არც ერთი ისეთი დღეობა, რომელზედაც ყველა ბერძენი იკრიბებოდნენ. საერთო დღეობები უფრო გვიან გახდნენ ბერძენთა ტომის ერთ უმთავრეს დაწესებულებად. თავდაპირველად უთუოდ ყოველ პატარა თემს თავისი დღეობა ჰქონდა; შემდეგ რამდენიმე ქალაქი თანდათან, რელიგიურ მიზეზების გამო, შეიქნა იმ დიდ ფედერაციების ცენტრებად, სადაც

საბერძნეთის ყოველ კუთხიდან მოდიოდა ხალხი დღეობაში და თამაშობაში მონაწილეობის მისაღებად. დღეობის მომწყობი და გამწესრიგებელი ქალაქი ხელ-უხლებლად იყო აღიარებული დღეობის გათავებამდე, ე. ი. მტერი ვერ შემოესევოდა მის ტერიტორიას; სამაგიეროდ, არც მას შეეძლო ომი დაეწყოვისმესთან; იგი გზავნიდა ბერძენთა ჭველა ქალაქებში ყვავილების გვირგვინით მორთულ ელჩებს, რომელთაც უნდა გამოეცხადებიათ, რომ დღეობა იწყება და მაშასადამე მშვიდობიანობის დარღვევის უფლება არავის ჰქონდა.

8. ოთხი უმთავრესი დღეობა. საბერძნეთში ოთხი უმთავრესი დღეობა იყო: ოლიმპიის, პითიის, ისტმისა და ნემეისა.

ოლიმპიის დღეობა იყო პელოპონეზის დღესასწაული, რომელიც თან და თან ბერძენთა ეროვნული დღესასწაული შეიქნა. იგი იმართებოდა ოლიმპიელ ძევისის პატივსაცემლად ოლიმპიაში (ელიდა). ამ დღეობის დაწესებას ბერძენები ჰერკულესს აწერდნენ. მაგრამ მისი რეგულიარული დღესასწაულობა დაიწყო მხოლოდ 776-ში ქრისტეს დაბადებამდე. ამ წელში ელეელებმა ქვაზედ ამოსჭრეს თავიანთ მოქალაქე კორებოსის სახელი, რადგანაც მან ყველას აჯობა სირბილში, და მთელმა საბერძნეთმა აქედან დაიწყო თავის წელთ-აღრიცხვა. რადგანაც ოლიმპიის დღეობას ოთხ წელიწადში ერთხელ დღესასწაულობდნენ, ამიტომაც ბერძნული ქორონიკონი—ოლიმპიადა—უდრიდა ოთხ წელს. თავდაპირველად დღეობა ერთ დღეში თავდებოდა, შემდეგ კი მთელი ხუთი დღე გრძელდებოდა და ყოველ კუთხიდან მოსული ბერძენები ეჯიბრებოდნენ ერთმანერთს ჭიდაობაში, სირბილში, დიდ რგოლების გადასროლაში, გადახტომაში და მარულაში (დოღში).

პითიის დღეობა დელფში იმართებოდა ამფიქტიონების თავმჯდომარეობით. იგი დაიწყო 586 წელს ქრისტეს დაბადებამდე. აქ გარდა ფიზიკურ ვარჯიშობისა, მუსიკაში და მოლექსეობაშიაც გაუჯიბრდებოდნენ ერთმანერთს ბერძენები. ამ დღეობაში იონიელების გავლენა სქარბობდა.

ისტმის დღეობა კორინთის ყელზე იმართებოდა პოსეიდონის პატივსაცემლად და ნემეისა ნემეიში (არგოლიდა) ნემეელ ძევსის პატივსაცემლად. ამათ ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდათ; აქ დორიელები სჭარბობდნენ სხვა ბერძნებს. პირველი რაიწყო 582-ში, მეორე 573-ში ქრისტეს დაბადებამდე.

9. დღეობების გავლენა ბერძენთა ფიზიკურ და ზნეობაზე. ზემოდ ნახსენებ დღეობებს დიდი გავლენა ჰქონდათ ბერძენთა ტომის ფიზიკურ და ზნეობრივ განვითარებაზედ. ბერძენების შეხედულებით სალი სულისათვის სალი და უნაკლო სხეული იყო საჭირო. მათი ეროვნული აღზრდის დედა აზრი ეს იყო. ჯანმრთელობასა და ღონეზედ ზრუნვას მიზნად ჰქონდა არა მარტო კარგი მემორების აღზრდა, არამედ კეთილშობილ და გონიერ ჩამომავლობის შექმნაც. ბერძენებისთვის სხეულისა და სულის მშვენიერება განუყოფელი იყო, ამიტომაც ბერძენთა დღეობების თამაშობანი სხეულის უბრალო ვარჯიშობა როდი იყო. საბერძენეთმა აღამაღლა და გააკეთილშობილა ისინი მით, რომ განაძევა მათგან ყოველი ანგაარება და მატერიალურ მოგების სურვილი. როდესაც თერმოპილში მოსულ სპარსელებმა გაიგეს, რომ მიუხედავად სიშიშარ მდგომარეობისა, ბერძნებს თავი მოუყრიათ ოლიმპიაში და იქ ერთმანერთს ეცილებიან უბრალო დაფნის გვირგვინის დამსახურებისა და შოვნისათვის, მათ გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა. მართლაც ერთად-ერთი ჯილდო, რომელსაც გამარჯვებულს აძლევდნენ, იყო ზეთის ხილის ან დაფნის გვირგვინი. მხოლოდ ერთი სპარსელი, ტრიტანტეხმი, არტაბანის შვილი; მიხვდა ამ ზნეობრივ შეხედულების სრულ სიდიადეს. როდესაც მან გაიგო, რომ გამარჯვებულის ჯილდო მარტო დაფნის გვირგვინი იყო, ვერ მოითმინა და ყველა აქ მყოფთა წინაშე ხმა-მაღლა წამოიძახა: „დასწყევლოს ღმერთმა! სად წამოგვიყვანე, მარდონიუსო! აქ ხომ სიმდიდრისათვის არ იბრძვიან, არამედ სახელისათვის“. სახელი! აი ის უანგარო და უაღრესი მიზანი, რომლისთვისაც ბერძნები ჯიბრში უდგნენ ერთმანერთს და ცილაობდნენ თავიანთ დღეობაზედ.

ბებზედ: გამარჯვებულის სახელს დიდის ამბიჯ გამოაცხადებდნენ შეკრებილ ერის წინაშე; სამშობლო ქალაქი ალტაცებით ეგებებოდა მას და უდიდესი მგოსნები ქებას ასხამდნენ თავიანთ ლექსებში; სპარტაში კი ერთად-ერთი ჯილდო დღეობებზედ გამარჯვებულ სპარტისა ბრძოლის დროს პირველ რიგში ყოფნა იყო სახელოვნობის გრძნობისა და თავგანწირულების საჯარო პატივისცემის შედეგი იყო ის გარემოება, რომ საბერძნეთი ზნეობრივად ისევე უცილობლად მალა იდგა სხვა ძველ ხალხებზედ, როგორც უცილობელი იყო მისი არტისტიული და ინტელექტუალური უპირატესობა.

თავი მე-VIII-ე

სპარტა და მისი პოლიტიკური და სოციალური წესწესებობა (ჰიკურგოსი).

საჩსევი.—1. სპარტას სამხედრო ძლიერების მიზეზები.—2. სპარტანელ პირველ მეფეთა ლეგენდალური ისტორია.—3. დორიელების ლაკონიაში დასახლება და სიძნელენი, რომელნიც მათ აქ გამოსცადეს.—4. ლიკურგოსი.—5. მისი კონსტიტუცია. ორი მეფე და მათი უფლება-უპირატესობანი.—6. სენატი (გერუსია).—7. ეფორები.—8. ლიკურგოსის კონსტიტუციის უმთავრესი ხასიათი.—9. ლიკურგოსის მიერ მიწის განაწილება.—10. სპარტას დაბალი წოდებანი: ჰილოტები.—11. პერიეკები.—12. აღზრდის სამხედრო ხასიათი.—13. სპარტიატის ბავშვობისა და ახალგაზრდობის დრო.—14. დავაკაცებული სპარტიატის ყოფაქცევა და მოვალეობანი.—15. სპარტიატთა საერთო სადილეზი და მათი ნამდვილი ხასიათი.—16. სპარტიატების სამხედრო ორგანიზაციე და დისციპლინა.—17. სპარტას ბატონობის ხასიათი.—18. ცვლილებანი, რომელიც განიცადა ლიკურგოსის მიერ შემოღებულმა სოციალურმა წესწყობილებამ.—19. სპარტას წვლილი კაცობრიობის ისტორიაში.

1. სპარტას სამხედრო ძლიერების მიზეზები. დორიელებმა დაარსეს პელოპონესში სამი სახელმწიფო—არგოლიდა, მესე-

ნია და ლოკონია; ამათგან უძლიერესი ლაკონია. შეიქნა. ამ მიზნისათვის აქ ბუნება და ადამიანი თანხმობით მოქმედებდნენ. მდ. ევროტასის ქალა სწორედ ზედ-გამოჭრილია ძლიერ მემართა აღზრდისათვის. როცა იქ ჩრთილოეთიდან მიდიხართ, ასე გგონიათ — ციხის დაბალ და ნოტიო, ეზოში შეხვედით. უკან კლდიანი ნაცრის ფერი გორაკები, მარჯვნივ—ტიგიეტის უზარმაზარი კედელი თავის მოჩხრიალე ჩანჩქერებით, მარცხნივ—პარნონის მთები; პირდაპირ ზღვისაკენ—მაღლობების მთელი რიგი, რომელიც თვალთაგან ფარავს ლაკონიის უბის ცისფერ ტალღებს. როცა ამ ოთხ კედელშუა ხართ, როცა ხედავთ, რომ კარებს, როცა გინდათ, დაჰკეტოთ, ადვილად მიხვდებით, თუ რათ არ დასჭირდათ სპარტიატებს თავიანთ ქალაქის ხელოვნურად გამაგრება. ამ გვარ მდებარეობის ქალაქისათვის საშიშია მარტო შიმშილი, მაგრამ აქ ბუნებამ ჰყო იგი უზრუნველი: ქალის შუა ნაწილი მეტად ნაყოფიერია. მაგრამ თუ ადგილის ბუნება ხსნის იმ ჭარემოებას, რომ სპარტიატები მემომრები გახდნენ, მას არ შეუძლია აგვიხსნას, რატომ ისინი გარდა მემომრებისა არა შეიქმნენ რა. ამ მოვლენის მიზეზები უნდა ვეძიოთ თვით დორიელთა ტომის ხასიათში, იმ განსაკუთრებულ პირობებში, რომელთა შორის იგი ვითარდებოდა, და იმ დაწესებულებებში, რომელთაც მტკიცედ ემორჩილებოდა.

2. სპარტას მეთუთა ლეგენდული ისტორია. ლეგენდით, ლაკონიის პირველ მეფეს ლელევს ჰყავდა შვილი ევროტასი და შვილისშვილი ქალი სპარტა, რომელიც ცოლად გაჰყვა ლაკედემონს, ძვესისა და ნიმფა ტიგიეტეს შვილს. ერთი სახელოვანი ჩამომავალთაგანი ლაკედემონისა იყო ტინდაროსი. ტინდაროსის ცოლს ლედას ჰყავდა ორი ვაჟი-კასტორი და პოლუქსი, ეგრედ წოდებული დიოსკურები, ლაკონიის ეროვნული გმირები, რომელთაც მიიღეს მონაწილეობა საგმირო ხანის ყველა დიდ საქმეებში და რომელნიც, სიკვდილის შემდეგ, შეიქმნენ ზღვის კეთილი ღმერთები, ფურთვნისა და ლელვის დამამშვიდებელნი. წყნარ მენელაოსით იწყება ახალ.

დინასტიის—ატრიდების მეფობა; მაგრამ ატრიდების მეფობა ხანგრძლივი არ ყოფილა: მალე დაბრუნდნენ ჰერაკლიდები ევრისთენესი და პროკლესი, არისტოდემის შვილები, და დაიპყრეს ლაკონია. ამათმა შვილებმა, აგისმა და ეკრიპონტმა, დაარსეს ორი ახალი დინასტია (აგიდები და ეკრიპონტიდები), რომელთა წარმომადგენელი ერთად მეფობდნენ სპარტაში.

3. დორიელებს ლაკონიაში მასკლა და სიძნელენი, რომელნაც მათ აქ შეხვდათ. რაც უნდა დაუჯერებელი იყოს ზემოდ მოთხრობილი ლეგენდალური ამბავი, ერთი რამ მეტად საგულისხმო და მართალია ამ ლეგენდაში: დორიელები ევროტასის ჭალაში მოსვლისათნავე ვერ გაბატონებულან ამ მხარეში. სანამ მას ხელში ჩაიგდებდნენ, ხანგრძლივი და სასტიკი ომები დასჭირდათ წინედ დასახლებულ აქეელებთან. თავდაპირველად სპარტა იყო მხოლოდ სამხედრო საოპერაციო ბაზისი; აქეელები არისტოკრატია სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა ახალმოსულებს, რომელთაც საესებით ვერ გაიმარჯვეს მოწინააღმდეგებზე: სადაც ძალამ ვერ გასჭრა, იქ დორიელები მორიგების გზას დაადგნენ და ამ გვარად დაარსდა ახალი სამეფო, რომელიც უეჭველად შესდგებოდა როგორც დორიელ, ისე აქეელ ელემენტებისაგან. ამითი აიხსნება დორიელებისათვის არა ჩვეულებრავი მოვლენა—ორმეფობის არსებობა: სპარტაში ორი სამეფო სახლი იყო, ერთმანერთისაგან განკერძოებით. მცხოვრები; დამოყვრებაც კი არ მომხდარა მათ შორის, თვითეულს მათგანს საკუთარი ისტორია და მატინე, საკუთარი სასახლე და სასაფლაო ჰქონდა.

4. ლიკურგოსი. როგორც უნდა იყოს ორ მეფეთა არსებობის მიზეზი, მათ ვერ მოახერხეს აეცილებინათ თავიანთ სამეფოსათვის არეულობა და უწყობა, და რომ პოლიტიკური და სოციალური ცვლილება არა, რომელიც, გადმოცემით, ლიკურგოსმა მოახდინა, დორიელთა ახალი სახელმწიფო დაიღუპებოდა. როდის ცხოვრობდა ეს ლიკურგოსი, არ ვიცით; შეიძლება მე-IX-ე საუკუნის მეორე ნახევარში ქრისტეს დაბადე-

ბამდე. იგი მეფეების ნათესავი იყო და მცირე-წლოვან ტახტის შეიკვიდრეს მზრუნველობდა. სანამ რეფორმას მოახდენდა, ლიკურგოსმა ბევრი იმოგზაურა; იყო იოანიაში, საიდგანაც ჰომიროსის პოემები მოიტანა, კრეტაში, რომლის წესწყობილება სპარტასას ჰგავდა, ეგვიპტეში, ლიბიაში და ინდონესტანშიაც, სადაც იგი უნდა გაცნობოდა ბრაჰმას ქურუმებს. საბერძნეთში რომ დაბრუნდა, იგი მივიდა რჩევის საკითხავად დელფის მისანთან, რომელმაც მას მიახლოებასთანავე შემდეგის სიტყვებით მიმართა: „ლიკურგოს, მოუახლოვდი ჩემს მდიდარ საკურთხევლებს, შენ, ძვესისა და უკვდავ ღმერთების საყვარელო კაცო; შენ თვითონ ღირსი ხარ, რომ ღმერთის სახელი გიწოდო, იმდენად ღიადი და სხვა ადამიანზედ უმჯობესი ხარ“. ამასთანავე პითიამ გაუძეღავნა, თუ რა ცვლილებანი უნდა შემოეღო მას სპარტაში. ლიკურგოსიც, დელფის ღმერთის დახმარებით და მფარველობით, შეუდგა რეფორმის საქმეს.

5. ლიკურგოსის კონსტიტუცია; ორ მეფეთა უფლებანი და უმინატესობანი. ლიკურგოსის მიერ შემოღებული რეფორმა პოლიტიკურიც იყო და სოციალურიც. როგორც პოლიტიკურ რეფორმას, მას მიზნად ჰქონდა მეფის გავლენის და მნიშვნელობის შემცირება და სენატის (გერუსია) გაძლიერება; როგორც სოციალურ რეფორმას, მას მიზნად ჰქონდა მიეცა დორიელებისათვის განსაკუთრებული ორგანიზაცია, რომელსაც უნდა განემტკიცებია და უზრუნველ ეყო მათი ლაკონიაში ბატონობა. ორი სამეფო დინასტია დატოვებულ იქმნა, რადგანაც ორ მეფობას თავისი უპირატესობა ჰქონდა: ორ-მეფობა გარანტია ტირანიის წინააღმდეგ—ერთი მეორეს შურის თვალი უყურებს და ნებას არ მისცემს გაძლიერდეს; გარდა ამისა ორ-მეფობის შენახვას რელიგიური ტრადიციაც თხოულობდა: ორი მეფე ლაკონიის ძველ მფარველების, დიოსკურების, წარმომადგენელად ითვლებოდნენ. მეფეების უპირველესი მოვალეობა იყო მთვარე-ქურუმობა— ისინი იყვნენ ღმერთებისა და ხალხის შუამდგომელნი, ესენი ნიშნავდნენ სპარტას წარ-

მომადგენლებს დელთის მისნის წინაშე. დღესასწაულებზე, საერთო პურის ჭამის დროს, მეფეებს ეკუთვნოდა პირველი ადგილი, მათ ორი ულუფა (საქმლისა და ღვინისა) მოერთმევოდათ. მათვე ეკუთვნოდა დაკლულ ბატონების ტყავებიც. ყველა, გარდა ეფორებისა, ფეხზე უნდამდგარიყო მათ წინაშე. როცა მეფე მოკვდებოდა, განსაკუთრებულის პატივის ცემით ასაფლავებდნენ: თვითთულის სახლიდან ორ-ორი წარმომადგენელი მოდიოდა, სამგლოვიაროდ ჩაცმული და ნაცარ გადაყრილი; სახალხო კრების ადგილი (აგორა). და სასამართლოები დაკეტილი იყო და ათი დღის განმავლობაში ქალაქში მწუხარებისა და გლოვის ხმა ისმოდა; რამდენიმე ათასი მოტირალი ქალი და კაცი მისდევდა გადაცვლილ მეფის გვამს; ჩვეულება იყო, ხმამალა ეძახნათ, რომ ახლად გარდაცვლილი მეფე საუკეთესო მეფე იყო. ამ გვარი ცერემონიები, ამდენისავე გულწრფელობით, სხვაგან და სხვა დროსაც ხდებოდა და ხდება.

ნ. სენატის ან გერუსიას უფლება და ძლიერება. მეფეების ეს გარეგანი პატივი და დიდება სრულებით არ შეეფერება მათ ნამდვილ ძალასა და გავლენას. მათ მხოლოდ ერთი ღირს-შესანიშნავი უფლება ჰქონდათ, ეს არის ომის გამოცხადების და დაწყების უფლება; ისინი იყვნენ ჯარის მთავარსარდლები და ომის დროს მათ ახლდა განსაკუთრებული ამაღლება, რომელიც ასის კაცისაგან შესდგებოდა; შემდეგში მხოლოდ ერთი მეფე მიდიოდა ლაშქრობაში, მეორე სახლში რჩებოდა. ყველა სხვა საქმეებში მეფეთა უფლება შეზღუდული იყო სენატის ან გერუსის უფლებებით. გერუსია — უძველესი დაწესებულებაა; იგი შესდგებოდა 28 ოჯახის უფროსისაგან (მამასახლისი), რომელთაც ირჩევდა ხალხი და რომელნიც უნდა ყოფილიყვნენ არა ნაკლებ 60 წლისა. ამორჩეული გერონტი (გერუსიის წევრი) სიკვდილამდე რჩებოდა გერუსიის წევრად. ორი მეფე ამ კრებულის წევრები იყვნენ, მაგრამ მათაც ისეთივე უფლებანი ჰქონდათ, როგორც დანარჩენ წევრებს. სახელმწიფოს ყველა საქმეები გერუსიის ხელში იყო. დანარჩენი სპარტიატები ნაკლებ მონაწილეობას იღებდნენ ქვეყნის მართვა-

გამგეობაში. თვეში ერთხელ, ძველ შთვარეზე, გერონტები მოუყრიდნენ თავს გაშლილ მინდორზე სრულ-უფლებების მქონებელ სპარტიატებს (დორიელებს); წარუდგენდნენ მათ თავიანთ წინადადებებს და შეკრებილი ხალხიც საქმის განუსჯელად და განურჩევლად ჰო'ს ან არა'ს ამბობდა. ლიკურგოსის შემდეგ არ გაუვლია ერთ საუკუნეს და გერუსიამ ის უფლებაც კი მიითვისა, რომ არღვევდა საერო კრების გადაწყვეტილებას, თუ იგი არ მოსწონდა.

7. ეფორები. ზემოდ აწერილი წმინდა არისტოკრატიული წეს-წყობილება შეიცვალა, უთუოდ მესენიელებთან ომების დროს, ახალ ელემენტის შემოღებით: შექმნეს ახალი ინსტიტუტი—ეფორატი; ეფორებს, რიცხვით ხუთს, ირჩევდა ყოველ წელს საერო კრება. თავდაპირველად ეფორების დანიშნულება იყო, წინააღმდეგობა გაეწია მეფეებისა და სენატისათვის (გერუსია), როცა ესენი ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებდნენ. ამ ახალ მაგისტრატის წყალობით მეფეებმა დაჰკარგეს ის ცოტა ძალაც კი, რომელიც მათ დარჩენოდათ. ორი ეფორი ყოველთვის თან ახლდა მეფეს ლაშქრობის დროს; მათ შეეძლოთ დაესაჯათ მეფე, მაგ. დაენგრიათ მისი სახლკარი. თვითონ გერუსიამაც დაჰკარგა თავისი ძლიერება და გავლენა: შერჩა მხოლოდ უფლება ომის გამოცხადებისა და მშვიდობიანობის ჩამოგდებისა. ყველა საქმეებში, როგორც შინაურში, ისე გარეშეშიც, ეფორები შეიქმნენ სრული ბატონები. ეფორატი იყო ერთის მხრივ დემოკრატიული დაწესებულება, რადგანაც ყოველ სპარტიატს შეეძლო გამხდარიყო ეფორი, მეორე მხრივ, დესპოტიური, რადგანაც იგი თავის მოქმედების ანგარიშს არავის აძლევდა.

8. ლიკურგოსის მიერ შემოღებული სოციალური წეს-წყობილება; მისი უმთავრესი ხასიათი. სპარტას პოლიტიკური წესწყობილება, მიუხედავად ზოგიერთ განსაკუთრებულ თვისებებისა, წარსულის ნაანდერძევა: სკიპტრას მტარებელი მეფეები, მამასახლისთა კრებული გერუსია, საერო კრება, რომელიც აცხადებს თავის სურვილს „ჰო“ და „არა“-თი-ყველას.

ამას ჩვენ ვხედავთ ჰომიროსის დროსაც. ახალი და თავისებური საქმე, რომელიც ლიკურგოსმა შეასრულა, არის სოციალური წესი, რომელიც სპარტაში შემოიღო. მის მზგავსს ვერსად საბერძნეთში ვერ ვპოვებთ. რამოდენიმეთ კრეტა ჩამოგავს ამ მხრივ სპარტას; მაგრამ მას აკლია სპარტას კანონმდებლობის ერთი შესანიშნავი თვისება: სამხედრო დისციპლინა და სასტიკი აღზრდა ახალგაზდობისა.

ლიკურგოსის აზრით, ამავე აზრის იყო მაშინ მთელი საბერძნეთი და რომი, ადამიანი არსებობს მხოლოდ საზოგადოებისათვის, სახელმწიფოსათვის. დაბადებიდან სიკვდილის დღემდე იგი საზოგადოებას ეკუთვნის. მას სხვა ინტერესი არ აქვს გარდა საზოგადოების ინტერესისა, მისი მიზანი საზოგადოების კეთილდღეობაა. ჩვენის შეხედულებით, ჩვენ თავისუფალი ვართ სახელმწიფოს წინაშე ყოველივე მოვალეობისაგან, თუ მოვიხადეთ ის მოვალეობანი, რომელიც გვაწევს, მაგ. სამხედრო ბეგარა და სახელმწიფო გადასახადები. სპარტაში კი სპარტანელი სახელმწიფოს მუდმივი მოვალეა: იგი თავისთვის როდი სცხოვრობს, თავისთვის როდღ მუშაობს; მისმა პირადმა გემოვნებამ, სურვილმა, მიდრეკილებამ ქედი უნდა მოიხაროს უფრო საზოგადო ეგოისმის წინაშე და მას ადგილი დაუთმოს. ამ მხრივ ძველი თემი (polis) საშუალო საუკუნოების რელიგიურ ორდენებს ჩამოჰგავს. ორივე შემთხვევაში პიროვნების თავისუფლება მსხვერპლად ეწირება საზოგადოებას.

ეს ინდივიდუალური თავისუფლება სრულებით არ ჰქონდა ძველ სპარტანელს ისეთ საქმეშიც კი რომელიც, ეხლა წარმოადგენს უთვალსაჩინოეს ნიშანს ადამიანის დამოუკიდებლობისას; მაგ. საკუთარების უფლების მოხმარება და ბავშვების აღზრდა თავისუფალი როდი იყო: თუ რამე საკუთრება გაქვს, გაქვს თემისათვის და არა შენტვის, ამიტომაც თემის ნებადაურთველად საკუთრების გადაცემ-გადმოცემა შეუძლებელია; თუ ცოლს ირთავ და შვილები გყავს, ესეც თემისათვის და არა შენტვის, ამიტომაც თემი არა თუ თვალყურს ადევნებს ბავშვების აღზრდას, თვით მთელი აღზრდის საქმე მითვისებული აქვს და

კერძო ადამიანს არავითარი უფლება არ აქვს შიგ გაერიოს. მაგრამ რა აზრი ექნება პირად თავისუფლების მოსპობას, თუ მოქალაქეთა შორის ქონებრივი უთანასწორობა არსებობს? სიმდიდრე ცუდი მრჩეველია: მდიდარი ყოველთვის თავისუფლებას ნდობობს; თავისუფლების მოსპობა თანასწორობას თხოულობს: მარტო თანასწორობას შეუძლია ანუეგემოს თავისუფლების დამკარგველი ადამიანი. ვნახოთ, რა ღონე იღონა ლიკურგოსმა სპარტაში ამ გვარ წესის შემოღებისათვის.

9. მიწის განაწილება. პლუტარხოსი ამას შემდეგ ნაირად გადმოგვცემს: ლიკურგოსი ხედავდა, თუ რა ცუდი შედეგი მოსდევდა ქონებრივ უთანასწორობას და ამიტომ შეუდგა სპარტას ტერიტორიის ახალ განაწილებას დორიელ სპარტიატთა შორის. მან გაჰყო ეს ტერიტორია 9000 ნაჭრად; თვითეული ნაჭერი ერთი და იმავე ღირსების იყო, ასე რომ, როცა ერთხელ ლიკურგოსი დასაქმდა ყანების მკის დროს და ყველგან თანასწორ მომკილს ხედავდა, ღიმილით მიუბრუნდა თანამხლებლებს და სთქვა, რომ სპარტას ტერიტორია წააგავს მამულს, რომელსაც ბევრი ძმები ფლობენო. ამ ნაჭრების სყიდვა-გაყიდვა რომ შესაძლებელი ყოფილიყო, ცხადია ძველი უთანასწორობა ისევ თავს იჩენდა. ამიტომაც მიწის მესაკუთრე თვით თემი იყო და სპარტიატები მხოლოდ მფლობელები. მფლობელთ არც გაყიდვა, არც ანდერძით გადაცემა შეეძლოთ; მამული მამიდან შვილზე გადადიოდა: ჩვენ ეხლა ამ გვარ წესს მაიორატს ვეძახით. თუ მამრობით სქესის მემკვიდრე არ იყო, მიწა თემს უბრუნდებოდა და მეფეების განკარგულებაში იყო.

10. დაბალი წოდებანი სპარტაში; ქაღალტები. სპარტიატი არც მიწის დამმუშავებელი ყოფილა. არც ერთ მწერალს, რომელსაც კი სპარტიატის ჩვეულებრივი ცხოვრება აუწერია; არა აქვს ნახსენები, რომ სპარტიატი თვითონ ამუშავებდეს მიწას; იგი არა თუ თვითონ არ არის მუშა, არც მომწველი და განკარგულების მიმცემია; სოფელში სრულებით ვერ ვხედავთ სპარტიატებს. მათი მიწები თითქმის იგივე სა-

შუალო საუკუნეების სამხედრო ფოედებია, რომელთათვის ისინი მოვალენი იყვნენ ემსახურნათ თემისათვის; მიწებს ამუშავებდნენ მონები ან უკეთ რომ ვსთქვათ, ყმები, რომელთაც ჰილოტები ერქვათ. ეს ჰილოტები სრულებით არ ჩამოჰგავდნენ თავიანთ მდგომარეობით ათინისა და რომის მონებს; მართალია, ესენიც მონები იყვნენ, მაგრამ მიწაზედ მიკრულნი: ამუშავებდნენ მიწას, აძლევდნენ მფლობლებს შემოსავლის განსაზღვრულ ნაწილს, რომლის მომატება არ შეიძლებოდა, დაწარჩენს თავისთვის იტოვებდნენ. „საზღვარ გარედ“ მათი გაყვდა აღკრძალული იყო; აღკრძალული იყო აგრეთვე მათი გათავისუფლება, ე. ი. მათი განთავისუფლების უფლება მართლ სახელმწიფოს ჰქონდა; მაშინ მათ ნეოდამოდებს ეძახდნენ.

ამ გვარვდ, ერთის მხრივ, ჩვენ ვხედავთ სპარტიატს მიწის მფლობელს, რომელიც იღებს მიწისაგან განსაზღვრულ რენტას, მაგრამ რომელიც თვითონ არ ამუშავებს მას, მეორე მხრივ ყმებს; რომელნიც მიკრული არიან მიწაზედ და იღებენ მიწის შემოსვლის ნარჩენ ნაწილს.

11. **ლაკონიის პერიეკები.** გარდა სპარტიატებისა და ჰილოტებისა ლაკონიაში სცხოვრობდნენ კიდევ პერიეკები (მიდამოეში მცხოვრებნი-perioikoi). უნაყოფიერესი ნაწილი ლაკონიის დორიელებს ეკუთვნოდა და მათ შორის იყო განაწილებული; ნაკლებ ნაყოფიერი ნაწილი, რომლის უდიდეს ნაწილს მთა-გორები შეადგენენ, ლიკურგოსმა დაჰყო 30,000 ნაქრ და მისცა ადგილობრივ მკვიდრთ; აი ამათ ეძახდნენ პერიეკს; რიცხვით ესენი სამჯერ მეტი იყვნენ, ვიდრე სპარტიელები. პერიეკები ამუშავებდნენ მიწას, ტაიგეტის მდინებს, წენ ხელოსნები და ვაჭრები. მიწა მათი საკუთრება იყო, მიწოდ მეთევებს აძლევდნენ გადასახადს. მათ არ ჰქონდათ სახლში არავითარი პოლიტიკური უფლება და არ იღებდნენ ნაწილობას ქვეყნის მართვა-გამგეობაში.

2. **ფგანდობის აღზრდის წმინდა სამხედრო ხასიათი.** მიწის ვარ განაწილებით, ლიკურგოსმა მატერიალუ-

რად უზრუნველ ჰყო სპარტიატები; ამიტომაც მას შეეძლო, მოეთხოვა მათგან, ეცხოვრათ მხოლოდ თემისათვის; და მერე რა არის თემის უპირველესი მოვალეობა? მტრისაგან თავის დაცვა. კანონმდებლის მოვალეობა? იზრუნოს ამ თავის დაცვისათვის და ყოველ მოქალაქისაგან მეომარი შექმნას. სპარტიატებიც მეომრები იყვნენ და მათი აღზრდაც წმინდა სამხედრო.

13. სპარტიატის ბავშვობა და ახალგაზრდაობა. დაბადებისათანავე პატარა სპარტიატი თემისსაკუთრება ხდებოდა. მამას მიჰქონდა იგი დანიშნულ ადგილას, რომელსაც ლესხე ერქვა. აქ გამოიკვლევდნენ მის აგებულებას და თუ ახლად დაბადებული სუსტი ან მახინჯი იყო, მისი ბედი გადაწყვეტილი იყო: ტაიგეტზე მიატოვებდნენ. რა საჭირო იყო თემისათვის სუსტი და ავადმყოფი ბავში, რომელიც ვერ შესძლებდა მეომრობას და შემდეგში შექმნიდა უღონო და გამოუსადეგარ ჩამომავლობას? თუ ბავშვისადი და ღონიერი იყო, იგი მაშინვე ჩაიწერებოდა როგორც ახალი წევრი. შვიდ წლამდე დედასთან რჩებოდა; შვიდი წლიდან კი იწყებოდა მისი სამხედრო აღზრდა. ზამთარ-ზაფხულ იგი ფეხშიშველი და თავშიშველი დადიოდა, მთელი წელი ერთ ტანისამოსს ატარებდა, საბანს ვერ დაიხურავდა, საგები მისი—ჩალა ან თივა იყო. საქმელი ისე უბრალო და ცოტა ეძლეოდა, რომ პატარა სპარტანელი ხშირად იძულებული იყო ქურდობა ჩაედინა კუჩის გამოსაძლომად; ამასთან მუდმივი ფიზიკური ვარჯიშობა, რომლის მიზანი სხეულის გამაგრება იყო: სირბილი, გადახტომა, კილაობა, დისკოსის (რგოლი) სროლა, სამხედრო ცეკვა (ფარალით), რომელსაც პირრიხე ერქვა. მათი მეთვალყურე აღმზრდელები, მასტიგოფორები (მემათრახეები) შეუბრალებლად სცემდნენ პატარა სპარტიატებს. ცემას მეტად დიდი როლი ჰქონდა დათმობილი სპარტიატის აღზრდაში. ყოველ წლივ, არტემიდის ტაძრის წინ, უწყალოდ სცემდნენ ახალგაზდა სპარტიატებს და ესენი არჩევდნენ სიკვდილს, ვიდრე ჩივილს ან ტირილს. ეს ცერემონია სპარტანელების ეროვნული დაწესებულება შეიქნა და არსებო-

ბდა ლიკურგოსის კანონების მოსპობის შემდეგაც. სპარტანელ ბავშვისათვის სირცხვილი იყო, დაენახებინა სხვისთვის, რომ მას ტკივა რამ ან იტანჯება. ერთხელ ერთმა მათგანმა მელა მოიპარა და ტუნიკის (პერანგი) კალთას ქვეშ დამალა; მელამ მუცელი გამოულრნა და ბავშვს კრინტი არ დაუძრავს, ისე მოკვდა: სიკვდილი არჩია გამოტეხას და ტკივილების გამჟღავნებას. ამ მუდმივ ფიზიკურ ვარჯიშობას, რომელიც ქმნიდა ძლიერსა და მომთმენ მეომარს, უნდებოდა თითქმის მთელი დრო და სწავლისა და გონების განვითარებისათვის სპარტიატს აღარ ეცალა. სამხედრო საქმეებშიაც სპარტანელი უფრო ღონესა და გამძლეობას იჩენდა, ვიდრე მოხერხებას და მოსახრებას: ამ მხრივ მათ ხშირად ასწავლეს ჭკუა ათინელებმა. ბავშვები უფრო ხშირად წერაკითხვასაც არ სწავლობდნენ; ხელოვნება და ლიტერატურა განდევნილი იყო სწავლის პროგრამიდან; სამაგიეროდ მუსიკა სავალდებულო იყო, მაგრამ ესეც სამხედრო მიზნით: ბავშვის ყური უნდა შეჩვეოდა სამხედრო მოძრაობის ჰარმონიას, რიტმს. საზოგადოთ მუსიკას სპარტაში ყველგან ჰქონდა ადგილი: ყოველ დღესასწაულზე, ყოველ სადღესასწაულო ცერემონიის დროს ორპირად ზღეროდნენ სხვა და სხვა მომღერალთა გუნდები. ჯერ მოხუცებულების გუნდი დაიწყებდა: „ერთ დროს ჩვენც ვიყავით ახალგაზდანი, ძალღონითა და ვაჟკაცობით აღსავსენი“. ამაზედ ახალგაზდები უპასუხებდნენ: „ჩვენ ეხლა ვართ მაგისტანანი; ვისაც სურს, შეუძლია გამოგვცადოს“. ბავშვები ამ სიტყვებით დაათავებდნენ: „ჩვენც ერთ დროს ვგეთები შევიქნებით და თქვენზე უმჯობესებიც“.

14. დაჯავჯანებულ სპარტიატის ქცევა და მოვალეობა.

ამ გვარად აღზრდილი ოცი წლის შესრულებული სპარტიატი სპარტის კანონმდებლის იდეალის განხორციელებაა. სიარული მისი მშვიდი და დინჯია; თვალები მას ყოველთვის ძირს აქვს დახრილი, ხელები მოსახურავ ქვეშ; სახის გამომეტყველება გარეგნად მშვიდი და სერიოზული; ნამდვილად კი იგი გულზავი და ამყია, რადგანაც დარწმუნებულია, რომ ეკუთვნის

ვ სსაკუთრებულ ჯიშს, ყველა სხვა ჯიშზე მაღლა მდგომარეს ვაჟკაცობითა და მამაცობით. იგი სიამოვნებით იტანს ყოველ გვარ გაჭირვებას და ტკივილს, რადგანაც სჯერა, რომ ყველა ამის მიზანია დაუმტკიცოს ქვეყნიერობას, თუ რა დიდი მანძილია ნამდვილ სპარტიატსა და სხვა ადამიანთა შორის. ამ მიზნის მიღწევისათვის სპარტანელი არ ზარობდა მთელ სიცოცხლის მსხვერპლად შეწირვასაც და სწორედ ეგრეც იყო: სპარტანელი მთელ თავის სიცოცხლის განმავლობაში თემს ეკუთვნოდა. ოცი წლის სპარტანელ ჯარის კაცი ხდებოდა; ოცდაათის წლის მოქალაქობრივ უფლებებს იძენდა. ამის შემდეგაც იგი თემის მონა რჩებოდა; იგი მოვალე იყო ცოლი შეერთო, რადგანაც თემი შემომრებსა და მოქალაქეებს საჭიროებდა. უცოლშვილო კაცის მდგომარეობა მეტად გაჭირვებული იყო სპარტაში. ერთი ახალგაზდა სპარტანელი ფეხზე არ წამოუდგა მთავარ სარდალს (დერვილიდასს) და როცა გაკვირვებულმა მიზეზის გაგება მოინდომა: „შენ არ გყავს შვილები, რომელთაც შეეძლებათ ერთ დღეს მეც წამომიდგენ ფეხზედო“, უპასუხა სპარტანელმა. სპარტანელს კერძო ოჯახი და სახლი აქვს, მაგრამ მას უფლება არ აქვს მშვიდობიანობის დროსაც კი მთელი დრო მას მოანდომოს, სახლში დარჩეს: მან უნდა მიიღოს მონაწილეობა სისიტიკაში ან საერთო ნადიმში. როცა მეფე აგისმა, ათინიდან დაბრუნებულმა, მოწესურვა ცოლშვილში ექამა პური და იქ მიეტანათ მისი კერძი, უარი უთხრეს და ისიც იძულებული შეიქნა დამორჩილებულიყო. ყველას ერთნაირი ტანისამოსი უნდა სცმოდა; კანონი ამ მხრივ უბრალო წვრილმანებსაც ეხებოდა; მაგალითად, კანონით უღვაშების ტარებაც ადკრძალული იყო. ყოველი მოქმედება, ყოველი ქცევა თემის კონტროლს ექვემდებარება; დაბადებიდან სიკვდილამდე სპარტანელი თემის მზრუნველობის ქვეშ იმყოფება. ვინც კი დაიბადებოდა ამ დიდ სამხედრო მონასტერში, რომელსაც სპარტა ერქვა, იგი ვერასოდეს ვერ განთავისუფლდებოდა თემის ლეგალურ (კანონიერ) განუწყვეტელ ტირანიისაგან.

15. სისიტები (საერთო ნადამები) სწავტაშა და ქათა ხსათათა. სპარტიატების საზოგადოებრივ ცხოვრების მეტად თავისებური მოვლენა სისიტები იყო. ჯერ გამორკვეული არ არის, თუ საიდან წარმოსდგა ეს ჩვეულება, არის იგი ნაშთი პირვანდელ კომუნისა თუ ლოკურგოსის მიერ შემოღებულ სამხედრო ორგანიზაციის ერთი მხარეა. სისიტია არსებობდა აგრეთვე კუნძულ კრეტაზედ, მაგრამ უფრო სხვა ხასიათისა, ვიდრე სპარტაში. კრეტელები სისიტისათვის გადადებდნენ ხოლმე წლიურ შემოსავლის ერთ ნაწილს; თვით სისიტისა ესწრებოდა ყოველი კრეტელი, ქალი იქნებოდა იგი თუ კაცი, ლაკედემონის სისიტისა კი ძველ კომუნის უბრალო ნიშანიც კი არ ატყვი. ჯერ საერთო პურის ქაშა სპარტაში მხოლოდ ერთი იყო—სალამოს; ამ ნადიმს ესწრებოდნენ მხოლოდ დორიელი მამაკაცები და ამათში მხოლოდ ისინი, რომელთაც შეეძლოთ მოეტანათ სულზე სანოვაგის განსაზღვრული რაოდენობა. არც ერთ სრულ უფლებების მქონებელ სპარტიატს არ შეეძლო არ მიეღო მონაწილეობა ამ საერთო ნადიმში და ვინც გალარებების გამო ვერ შესძლებდა აესრულებინა ეს მოვალეობა, სპარტიატი ან, თვით სპარტიანელების ტერმინი რომ ვიხმაროთ, „თანასწორი“ აღარ იყო. როგორც ვხედავთ, ამ დაწესებულებაში დემოკრატიული არა არის რა, რადგანაც ღარიბი ვერ სარგებლობდა მითი. ამ საერთო ნადიმის ნამდვილ ხასიათის გასაცნობად საჭიროა ვიცოდეთ, თუ როგორ იყო იგი მოწყობილი. სიტყვა „საერთო“ იმას კი არ ნიშნავს, რომ ყველა ერთ სუფრაზე ისხდნენ, სრულებითაც არა: მონადიმენი ჯგუფ-ჯგუფად იყვნენ დაყოფილი და თვითეული ჯგუფი თავ-თავის პატარა ოთახში ისხდა, თვითეული ამისთანა ოთახი ვიწრო წრე იყო, სადაც ყველას როდი შეუშვებდნენ. ახალწვერისთვის კენჭი უნდა ეყარათ; კენჭად ხელით დარგვალეებულ პურის გულს ხმარობდნენ. ეს პატარა წრეები ემსგავსებოდა სამხედრო პანსიონებს; სადაც მხოლოდ სასიამოვნო პირებს მიიღებდნენ ხოლმე. რაც სუფრაზე ითქმოდა, ის გარეთ არ უნდა გამოსულიყო. უმთავრესი საქმელი იყო ცნობილი შავ-

წვნიანი გარეულ ღორის ხორცი, რომელმაც სახე დაუმანკა სირაკუზელ ტირან დიონისოსს. სიბარიტელმა, რომელმაც გასინჯა ეს საჭმელი, გულწრფელად წამოიძახა: „ფფიცავ იუბიტერს, ეხლა კარგად მესმის, რატომ არ ეშინიათ ლაკედემონელებს სიკვდილისაო;“ ამითი იმის თქმა უნდოდა, რომ ისევ სიკვდილი სჯობს ამისთანა ცხოვრებასო.

16. სპარტანელების სამხედრო ორგანიზაცია და დისციპლინა. პლატონი სპარტას ადარებს დაბანაკებულ ჯარს და სამართლიანადაც: ოცის წლიდან სამოცამდე ყოველი სპარტანელი ჯარის კაცი იყო. სპარტანელების ქვეითი (პოპლიტები) და ცხენოსანი ჯარი, შესდგებოდა ექვსი „მორასაგან„ (mora) მორაში ითვლებოდა 400-დან 900-მდე ჯარის კაცი; მორა იყოფოდა ენომოტიებად, ენომოტიაში იყო 25 კაცი. მორა— ეხლანდელი ბატალიონია. სპარტანელების ჯარის უმთავრესი ღირსება იყო სასტიკი დისციპლინა, მშვიდობიანობის დროს მუდმივი სამხედრო ვარჯიშობა, ომისთვის მზად-ყოფნა და მწყობრი მოძრაობა. დანარჩენი ბერძნები დიდის ხნის განმავლობაში განცვიფრებით და შიშით შესცქეროდნენ ლაშქრად გამოსულ სპარტანელების ჯარს. მართლაც, დიდებული და თან შიშის მომგვრელი იყო სპარტანელების სალაშქროდ გამოსვლა: სპარტანელი ჯარის კაცი, რომელიც სახლში სრულებით ყურადღებას არ აქცევს ჩაცმა დახურვას, დღეს, ომის დროს, საუკეთესოდ არის გამოწყობილი; მისი გრძელი თმა, რომელიც ბეჭებზედ სცემს მას, შემკულია ყვავილებით; წამოსხმული აქვს წითელი მოსახამი, ასე რომ ჯარის-კაცების რიგი წარმოადგენს სისხლის ფერ რაზმს, რომელსაც ხელში ბრჭყვიალა რკინის წვერებიანი შუბები უჭირავს. როდესაც ეს თითქოს სისხლში შეღებილი ფალანგა (რაზმი) დაიძვროდა და მტრისაკენ მტკიცედ და მრისხანედ წავიდოდა, თვით უმამაცესიც კი უნებურად უკან-უკან დაიწყებდა ცქერას. მაგრამ რაც შეეხება სამხედრო ხელოვნების განვითარებას, სპარტანელები ბოლოს უკან ჩამორჩნენ სხვა ბერძნებს, რომელთაც ისინი ერთ დროს დაცინვითა და ზიზლით უყურებდნენ.

17. **სპარტას ბატონობის ხსნისათი ლაკონიაში.** თუმცა სპარტანელები შეიარაღებულ ერს წარმოადგენდნენ, ისინი იშვიათად მომბდნენ ომისათვის; მათი პოლიტიკის ნიშანდობლივი თვისება-სიფრთხილე იყო. მათი სამხედრო მომზადების უმთავრესი მიზანი ახალ ქვეყნების შეძენა როდი იყო; არა, მათ შინაც ბევრი საქმე ჰქონდათ: პერიეკები და ჰილოტები, რომელთა რიცხვი ბევრით აღემატებოდა სპარტანელების რიცხვს, ყოველ წამს მზად იყვნენ თავიდან მოეშორებინათ სპარტანელების ბატონობის მძიმე უღელი. თვით სპარტანელები არასოდეს არ ყოფილან რიცხვ-მრავალი; ლიკურგოსის დროს მათი რიცხვი 9000-ს არ აღემატებოდა; ამ რიცხვს შემდეგში აკლდებოდა, თორემ არ ემატებოდა. ამ დაკლების მიზეზები იყო ომები, ცოლის შერთვის შესახებ კანონი, რომლის ძალით სპარტიატს უთუოდ სარტიატის ქალი უნდა შეერთო; უცხოელების მოქალაქედ არ მიღება და სხვა და სხვა შემთხვევის გამო სპარტიატის უფლების აყრა. უფლებებს ჰკარგავდა არა თუ დანაშაულობისათვის დასჯილი სპარტიატი, არამედ ისიც, ვინც ომში სიმხდალეს გამოიჩენდა ან მტერს ტყვედ ჩაუვარდებოდა, ვინც უცოლო დარჩებოდა, ვინც არსებულ წესების მიხედვით არ იყო აღზრდილი ან არ შეეძლო თავისი წილი სანოვაგე მიეტანა საერთო ნადიმისათვის. პლატონის ბრძოლის დროს 5000 ათასი სპარტიატი იყო; 120 სპარტიატის დაკარგვა პელოპონეზის ომიანობის დროს ერის საშინელ უპედურებად იქმნა ჩათვლილი; აგის მე-IV-ეს დროს მხოლოდ 760 სპარტიატიღა დარჩა. სპარტა დაეცა იმიტომ კი არა, რომ ხალხი არ ჰყავდა, არამედ იმიტომ რომ მოქალაქენი აღარ იყვნენ.

18. **ცვლილებანი, რომელიც განიცადა ლიკურგოსის მიერ შემოღებულმა სოციალურმა წესწესობილობამ.** დრომ ბევრი სხვა ცვლილებაც მოახდინა ლიკურგოსის კონსტიტუციაში. ლიკურგოსმა თანასწორ ნაქრებად გაჰყო ლაკონიის ტერიტორია, მაგრამ ამასთანავე აუკრძალა სპარტიატებს მუშაობა. სპარტიატებს არ ჰყოფნიდათ სხვისგან დამუშავებულ მიწის

შემოსავალი. ამიტომაც ისინი იძულებული შეიქნენ ვალი აელოთ და მიწები დაეგირავებინათ; პელოპონეზის ომიანობის შემდეგ მიწა, რომელიც მანამდე მუდამ ერთის ხელში უნდა დარჩენილიყო, ამოძრავდა: დავალიანებულ სპარტიაც ნება მიეცა უანდერძოს თავისი მიწა მოვალეს; რამდენიმე ხნის განმავლობაში მთელი ტერიტორია დიდ მესაკუთრეების ხელში გადავიდა. ლიკურგოსმა ნება მისცა ქალებს მიელოთ მზითევი მოძრავ ქონებით და ჰქონოდათ ფულები; ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ სპარტანელი ქალი, ისედაც თავისუფლად აღზრდილი, შეიქნა საერო ქონების პატრონი; სპარტის ამაყი მეომრები, რომელთაც მთელი საბერძნეთი ემორჩილებოდა, სახლში თავიანთ ცოლების მორჩილი იყვნენ.

ოქროსა და ვერცხლის ფულის აკრძალვით ლიკურგოსს უნდოდა სპარტის ფუფუნებისა და სიმდიდრისაგან დაფარვა; მაგრამ ძალით ადამიანის ბუნების გადაკეთება შეუძლებელია და ის, რისაც ლიკურგოსს ეშინოდა, თან და თან შემოიპარა სპარტაში. ძველ დროის ფანატიკური მიმდევრები მწარედ ჩიოდნენ და ყვიროდნენ, ქვეყანა იღუპებაო. მეფე აგის მე II-ემ, რომლის წინაშე მის თანა მედროეებს ძველ ჩვეულებების მიტოვებას უსაყვედურებდნენ, სამართლიანად შენიშნა: „როცა მე პატარა ვიყავ, მამაჩემიც ამას მეუბნებოდა და როცა მამა იყო პატარა, მასაც იმავნე ეუბნებოდნო“.

19. სპარტას წყლილი კაცობრიობის ასტორიაში. სპარტა იყო მხოლოდ სამხედრო სახელმწიფო. მას არ უანდერძებია კაცობრიობისათვის არც მგოსნები, არც არტისტები, არც ფილოსოფოსები და არც მეცნიერები. სპარტას ცივილიზაციას არა შეუქმნია რა. თუ ერთი მარტო გონების ნაწარმოების მიხედვით დაიფასება, მაშინ სპარტას არა გაუკეთებია რა და კაცობრიობის ისტორიაში არა შეუტანია რა. მაგრამ ერთი ფასობს არა მარტო ხელოვნებითა და მეცნიერებით, დასაფასებელია აგრეთვე მისი ზნეობრივი ხასიათი და ღირსებანი. მეტად სასტიკი და არა ადამიანურია ის ძალ-დატანება, რომელსაც სპარტანელი იტანდა თავის თემისაგან, მაგრამ სპარტიატის თავის-თავის

უარყოფაში, თემისათვის მუდმივ თავგანწირვაში, მის ვიწრო მაგრამ ამაყ მამულის სიყვარულში იმდენი ძალა და სიღიადია, რომ ღირსია მისი სახელი დარჩეს კაცობრიობის მახსოვრობაში. მათი გამარჯვებანი სამხედრო ველზე დაეიწყებულა, მაგრამ მამულიშვილობის მაგალითი, რომელიც სპარტანელებმა უჩვენეს კაცობრიობას, დაუვიწყარია, მიუხედავად გავლილ ოცის საუკუნისა.

თავი მ-IX-მ.

სწავტას ომები პელოპონესში.

საჩივეი 1. სპარტანელების პირველი ომიანობა; მესენიაში შესევა. 2. მესენიელების დამარცხება; ითომეს მთაზედ შეფარება. არისტოდემოსის მოღვაწეობა და სიკვდილი. 3. მესენიელების აჯანყება არისტომენესის მოღვაწეობა. 4. სპარტანელები ისევ იმარჯვებენ; ტირტოსის სამხედრო სიმღერები; მესენიის საბოლოო დაპყრობა; 5. არკადიის ნაწილის დაპყრობა. 6. დანარჩენ პელოპონესის დამორჩილება.

1. სწავტანელების პირველი ომიანობა; მესენიაში შესევა. სპარტა შესანიშნავად იყო მომზადებული ბრძოლისათვის; სპარტანელ ახალგაზდობას ომი სწყუროდა და მეზობლებმა მალე იგრძნეს სპარტანელების უპირატესობა სამხედრო საქმეში. პირველად საქმე დასავლეთით დაიწყო. ახალგაზდა ლაკონელები, ნადირობის დროს, ხშირად გადადიოდნენ ტაიგეტის თოვლით მოსილ ქედზედ და შურის თვალით უცქეროდნენ მდინარე პამიზოსის მდიდარ ქალის ვენახებს და ზეთის ხილის ბაღებს. აქეელების ბატონობის დროს, ეს ყვეყანა, ლაკონდემონს ეკუთვნოდა; სიმდიდრეში ჩაფლული მისი მცხოვრებნი მეტად დამძიმებული სჩანდნენ და შორიდან მაყურებელს ადვილად ეგონებოდა, რომ ისინი მტერს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ. განა მეტი მიზეზი იყო საჭირო, რომ სპარტანელებს მესენიის დაპყრობა გადაეწყვიტათ?

ომიანობა დაიწყო ჩხუბით, რომელიც საზღვარზე მდებარე არტემიდის ტაძარში მოხდა. რამდენიმე სულ ახალგაზდა სპარტანელი ქალურად გამოეწყო და ისე მივიდა ტაძარში. მათმა გრძელმა ტანისამოსმა, გვირგვინებმა, რომელიც სახეს ფარავდა, და მორცხვობით თავის დაჭერამ ყველა მოატყუებდა; მაგრამ უცებ სპარტანელებმა იშიშვლეს დამალული ხანჯლები და იქ მყოფ მესენიელებს ეცნენ. მიუხედავად ამ ხრიკისა და მოულოდნელ დატაკებისა, სპარტანელები იძულებული შეიქნენ უკანვე გაბრუნებულიყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ახალი შეტაკება მოხდა; მიზეზი იყო ხარები, რომელნიც ერთ ლაკონიელს მოეპარა მესენიაში. სპარტანელები საიდუმლოდ მოემზადნენ ომისათვის და ერთ მშვენიერ ღამეს, ომის გამოუცხადებლად, დაეცნენ მესენიის ქალაქ ამფეიას; ამითი იწყობა მესენიის ომიანობა; ეს უნდა მომხდარიყოს 743 წელს ქრისტეს დაბადებამდე.

2. მესენიელების დამარცხება; ითომეს მთაზედ შეჭრება; არისტოდემოსის მოდგაწეობა და სიკვდილი. ამ შემოსევით იწყება ის ეპიური ბრძოლა, რომლის ხმას, რასაკვირველია გაზვიადებულსა და განდიდებულს, ჩვენამდე მოუღწევია. მესენიელებმა იარაღს ხელი მოჰკიდეს, მაგრამ, რადგანაც ყველგან წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ შემოსეულებს, იმათ მოუყარეს თავი თავიანთ ძალებს კლდოვან ითომეზედ, რომლის კალთები სრულიად ბატონობდნენ მიდამოებს. ამასთანავე ისინი შეეკითხნენ დელოფის მისანს; როცა მისანის პასუხი მოვიდა, გოდება და ტირილი გაისმა მთელ მესენიაში; ფეხი აპოლონი ადამიანის მსხვერპლს თხოულობდა. აი ეს პასუხიც: „მიწის ქვეშეთის ღმერთებს ბნელ ღამეში უნდა დაუკლათ ახალგაზდა ქალწული, ამორჩეული წილის ყრით ეპიტოსის გვარიდან; თუ ამ გვარში ვერ მოინახოს, სხვა გმირმა წარმოადგინოს ნებით თავისი ქალი და მისი დაღვრილი სისხლი ბოლოს მოუღებს თქვენს უბედურებას“. ბევრი იტირეს, მაგრამ ბოლოს მაინც ბედს დამორჩილდნენ. წილი ხვდა ლიცისკოსას, მესენიელ დიდებულის, ქალს, მაგრამ მა-

მ ო ა მ ბ ე

წელიწადი მეცხრე

გამოდის ყოველ თვე

ფასი ჟურნალ „მოამბისა“ გაგზავნათ:

რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში:

საზღვარ-გარედ:

ერთის წლით

10 მან.

ერთის წლით

13 მან.

ექვსი თვით

6 მან.

ექვსი თვით

7 მან.

სამი თვით

4 მან.

სამი თვით

5 მან.

ზინც „მოამბის“ მთელის წლით გამოიწერს, „ცნობის ფურცელი“ ლ სურათებიანი დამატება უფასოდ დათმობა.

ფასის განაწილება შეიძლება ასე: ზირველად 5 მან. 1-დ ახრიდაძე — 3 მან, და 1-დ იქტომბრადე — 2 მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალი „მოამბის“ რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ვანქის დიდ ქუჩაზე, № 27.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა ადრესის გამოცვლისათვის **მკითხველს** მანეთი უნდა წარმოადგინოს.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის ადრესი: **Тифлисъ, Редакция „Моамбе“.**

ჟურნალში დასაბუთებულ მიღებულ წერილებს, თუ საჭიროება მოითხოვს რედაქცია შეასწორებს და შეამოკლებს. ხელნაწერები, რომლებიც აღნიშნულდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხოონ ერთის თვის განმავლობაში, — მერმე ვეღარ მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მოწერას დაუბუთებდავ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს.

დასაბუთებულ წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უეჭველად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შესახებ ჟურნალმა თავისი აზრი წარმოსთქვას, ორ-ორი ეგზემპლიარი უნდა გამოუგზავნოს რედაქციას.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვირა-უქმეებს გარდა, შუადღიდან ნაშუადღეის ორ საათამდინ.

რედაქცია უმოჩილესადა სთხოვს ყველა ხელის-მომწერთ, რომელთაც ჟურნალის ნომერი არ მიუვით, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმოუგზავნონ აგრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გაეგზავნება.

რედაქტორი

ი. აქსანდრე ჭვინაძე

გამომცემელი

ი. აქსანდრე ჯაბადაძე